

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

19. YÜZYILDA İNGİLTERE’NİN HİNT-BENGAL
MEDRESE SİSTEMİNE ETKİSİ:
LORD MACAULAY EĞİTİM POLİTİKASI

ABDULLAH-AL-MAMUN

250141299

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ALİ FUAT ÖRENÇ

İSTANBUL 2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ABDULLAH-AL-MAMUN Numarası : 2501141299
 Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : YAKINÇAĞ TARİHİ Danışmanı : PROF.DR.ALİ FUAT ÖRENÇ
 Tez Savunma Tarihi : 22.08.2017 Saati : 14:00
 Tez Başlığı : "19.Yüzyılda İngiltere'nin Hint-Bengal Medrese Sistemine Etkisi: Lord Macaulay Eğitim Politikası"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.ALİ FUAT ÖRENÇ		Kabul
2-PROF.DR.FATMAGÜL DEMİREL		Kabul
3-YRD.DOÇ.DR.NERİMAN ERSOY HACISALİHOĞLU		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ.DR.NALAN TURNA		
2-YRD.DOÇ.DR.BURCU KUTLU DİLBAZ		

ÖZ

19. YÜZYILDA İNGİLTERE’NİN HİNT-BENGAL MEDRESE SİSTEMİNE ETKİSİ: LORD MACAULAY EĞİTİM POLİTİKASI

ABDULLAH-AL-MAMUN

Bu tezde, 19. Yüzyıl boyunca Hint-Bengal İslami eğitim sistemine İngilizlerin etkisi, özellikle hangi faktörlerin eğitim sisteminin sekülerleşmesine tesir ettiği üzerinde durulmaya ve analizler yapılmaya çalışılmıştır.

Eğitim, diğer İslam ülkelerinde olduğu Hint Müslümanlarının da merkez noktasıydı. Bengal ise Hint-İslam medeniyetinin çok önemli bir parçasıydı. Bu önem aslında Bengal’in sosyo-ekonomik ve kültürel pozisyonundan kaynaklanıyordu. Bengal’e gelen çok sayıdaki Arap, Türk ve Farslı ulema, bölgedeki medreselerde eğitim sisteminin gelişmesini sağladı. Bu canlı dini hayat, 18. Yüzyılın ortalarında İngilizlerin bölgeye müdahale etmesine kadar devam etti. Ticaret amacıyla Bengal’e gelen İngilizlerin sloganı "Para dünyanın ikinci Tanrısıdır" idi. Ticaret maksadıyla Bengal’e adım atan İngilizler, hızla bu bölgede siyasi otorite kurdu. Oluşturdukları ticari kolonizasyonları devam ettirmek amacıyla da sosyo-ekonomik ve kültürel koşulları etkilemeye başladılar. Bu etkileşimin en önemli unsurunu kuşkusuz eğitim oluşturmaktaydı. Nitekim Bengal’de direniş yaşanmaması, yani rıza ile tesliminin sağlanması ve ekonomik menfaatlerin devamı için 19. Yüzyıl başlarından itibaren yeni bir eğitim sistemi oluşturuldu. 1813’te oluşturulan ilk eğitim politikası ve daha sonra 1835’te tatbik edilen Lord Macaulay’nın müfredat programı ile eğitimin amacı netleştirilmiştir. 1835 müfredat programının amacı yerel halktan İngiliz yanlısı bir grup yetiştirmek, İngilizcenin ve dolayısıyla Batı edebiyatının yayılmasını sağlamaktı. Bu program 1854’de Hindistan Denetleme Kurulu Başkanı Charles Wood’un politikasıyla ilerleme kaydetmiştir.

Bu İngiliz müfredat programları doğal olarak Hint-Bengal Müslümanlarının kültür ve düşünce anlayışını etkiledi. İngilizler çok ağır vergiler koyarak ve vakıf mallarını (Lakhiraj) kontrol altında tutarak eğitimin ana omurgasını da bozdular.

Buna rağmen Bengal Müslümanlarının büyük bir kısmı, İngiliz dili ve kültürüne karşı direnmeye çalıştı. Bu muhalif grup, İngiliz eğitim sisteminin öğrencilere Hristiyanlık düşüncesini aktarmasından endişe ediliyordu. Ayrıca yeni kurulan seküler kurumlar, bölgedeki Hindular için adeta bir Rönesans gibi yarar sağladı ve devletin önemli pozisyonlarına gelmelerinin önünü açtı. Bu imkânlardan mahrum kalan Müslümanlarda ise gerileme başladı. Ortaya çıkan bu durum İngilizlerin 'böl ve yönet' anlayışının gerçekleştirilmesine yardımcı oldu. Bölgeye gelen misyonerlerin açtıkları yüksekokulların kalitesi popüler olmalarını sağladı. Bu büyük başarının kaynağı Hindular ve bu sisteme sempati duyan bazı Müslümanlardı. İlerleyen dönemde Bengal'den Londra'ya öğrenci gönderilmesi, İngilizlerin uluslararası öğrenci politikasının başarılı bir ayağını oluşturdu. Londra'dan dönen ve devletin önemli mevkilerine gelenler, İngiliz politikalarına sıcak baktı. Bütün bu süreç boyunca İngiliz destekli seküler eğitim kurumları popüler olurken, bu duruma muhalif olan Müslümanlar devletin herhangi bir yardımının olmadığı yeni dini hareketleri oluşturdular.

Anahtar Kelimeler: Hint-Bengal medrese sistemi, İngiliz eğitim politikası, Doğu Hindistan Şirketi, Lord Macaulay, Batı kültürü.

ABSTRACT

BRITISH INFLUENCE UPON INDO-BENGAL MUSLIM EDUCATION SYSTEM IN THE 19TH CENTURY: LORD MACAULAY EDUCATION POLICY

ABDULLAH-AL-MAMUN

This dissertation explores and analyzes the British influence upon Indo-Bengal Muslim education system in the 19th century, in particular, the factors leading the education system to the promotion of secularization.

Education was among the strong points of Muslims in India like other different Muslim regions. Bengal was one of the most important parts of Indian Islamic Civilization. It was famous for its rich socio-economic and cultural condition. Hundreds of preachers of Islam, including Arabs, Turks and Persians came to this land and contributed to the establishment of the education system. These social initiatives were continued until the British intervention in the mid of 18th century. British came for trade with the slogan of “Money is the second God of the world” and assumed political authority in Bengal very soon. They influenced socio-economic and cultural conditions to prolong their colonial rule. In this regard, the introduction of an education system was the most important factor in this interaction. A new education system was introduced in the 1st phase of the 19th century with a view to the continuity of economic interest by tackling Bengal resistance and ensuring ‘submission by consent’ policy. The first step in the formulation of education policy began in 1813 and was finalized in 1835 by Lord Macaulay’s Minute. Its aims and objectives were to create a pro-British group from local people and to ensure continued contribution in the dissemination of English language and western literature. This was developed by the policy of Charles Wood, the President of the Board of Control of India in 1854.

This British introduced syllabus deeply influenced Indo-Bengal Muslim culture and thinking tradition. It broke down the backbone of education through the application of inhuman tax and controlling over lakhiraj or Vakfs. In spite of this, a big portion of Bengal Muslims resisted against the implementation of English

language and culture. The education system made the students worried about the spread of Christianity. Besides this, the newly introduced secular institutions led the Hindu's educational tradition to Renaissance and placed them in almost all of the bureaucratic positions in the state, while the Muslims began staying behind. It helped the implementation of British' 'divide and rule' policy. Missionary movements with qualitative education attained popularity. Major success came from Hindus, while some Muslims also became sympathetic as well. Later, students were sent to London for education, which helped in a successful in the foreign student policy. London backed students were given important positions in the state, and they played an important role for British interests. When all these secular educational institutions assisted by the British got popularity, an opposition group from Muslims built new religious movements as well.

Key Words: Indo-Bengal Madrasa System, British Education Policy, East India Company, Lord Macaulay, Western Culture.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, 19. Yüzyılda Hint-Bengal medrese sistemi kendisine has eğitim sisteminde iken nasıl ve ne şekilde yeni bir dünya görüşü üzerine inşa edildiğinin analizi yapılacaktır. Çağdaş dünya eğitim tarihinde sistemler tartışılmaktadır. Hem Doğu hem de Batı âleminde mutlu edici bir eğitim sistemi arayışı sürmektedir. Harry R. Lewis, modern dönemin eğitim sistemini “ruhsuz ekselans”, Naquib al-Attas da ilmi “yozlaşmış” olarak tanımlar. Rönesans’tan itibaren Batı’da doğan düşünce akımları Doğuyu farklı şekillerde etkilemiştir. Dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri İslam dünyasının kolonizasyonlardan çok etkilenmiş olmasıdır. Bu süreçte İslami geleneğin asırlar boyunca ürettiği kendine has medeniyet ve kültür, özünden uzaklaşmaya başlamıştır. İslam tarihin ve kültürünün önemli dönemlerinden biri olan Hint-İslam medeniyetinin medrese eğitim sistemi, İngilizlerin bölgeye gelmeleriyle yaklaşık iki asır sömürge döneminde Batı düşüncesinden etkilenmiştir. Bu sömürge döneminde oluşan anlayış Batı medeniyetini benimseyen kesimler tarafından devam ettirilmiştir. 19. Yüzyıl Hint Müslümanları için dönüşümün zirve noktası olmuştur. Osmanlı’da 1839 Tanzimat Fermanı süreci sonrasında medreselerin eski önemini kaybetmesinde kısmen yaşandığı gibi hemen hemen aynı tarihlerde Hint-Bengal medrese sistemi de sekülerleşme yoluna girmiştir.

Şu hususu belirtmemiz gerekir ki modern Bengal İslami eğitim sisteminin kökeni ve amacı ile Müslüman eğitim teamülünün değişimine dair yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bugünkü modern eğitim sisteminin sorunları kuşkusuz 19. Yüzyıl uygulamalarında yatmaktadır. Üstelik bu sorunlar İslam dünyasının hemen hemen her köşesinde aynı kronolojik benzerlik içerisinde ortaya çıkmıştır. Çalışmamızın bu gibi mukayeselerin, mesela Osmanlı dönemi medrese kurumunun tarihi önemini kaybetmeye başlaması kapsamında, mukayeselerin yapılmasına imkân sağlayacağı ümidi taşınmaktadır.

Çalışmamız Önsöz ve Giriş’ten sonra dört bölümden oluşmuştur. I. Bölümünde Bengal bölgesiyle İslam’ın tarihsel ilişkilerini ele alarak, klasik eğitim sisteminden bahsedilmiştir. Cami, medrese, mektep, kanqah (tekke) gibi eğitim

kurumlarının ortaya çıkışı, özellikleri ve zaman içinde yaşanan değişimler ele alınmıştır. Bununla birlikte döneminin müfredatı ve eğitim seviyesi hakkında da bilgiler verilmiştir. Son olarak, eğitim dilleri üzerine durulmuştur. Medreselerde Farsça resmi ve eğitim dili olarak kabul edilmişken, Arapça okumak ve yüksek düzeyde konuşmak çok önem taşımıştır. Farsça ve Arapçanın yanında bazı yerel dillerin de kullanıldığı görülmüştür.

Tezimizin II. Bölümünde Bengal bölgesine Avrupalı şirketler ve özellikle İngilizlerin gelmesi, yapılan müdahaleler ve uygulanan sömürge politikaları irdelenmiştir. İngilizler ile yapılan ve Müslümanların yenilmesi ile son bulan savaşlar hakkında da bilgi verilmiştir. Ayrıca, İngiliz Doğu Hindistan şirketinin sosyal ve ekonomik politikalarına değinilmiştir.

Tezimizin III. Bölümünde İngiliz eğitim politikaları, özellikle 1813 Tüzüğü, (Charter Act) ile amaçlanan yöntem ve dilin değişimi politikası olan Lord Macaulay eğitim politikası ele alınmıştır. İngiliz eğitim politikasının anayasası olarak değerlendirilen C. Wood'un 1854 tarihli Eğitim Yönetmeliği ile Willam Hunter Komisyonu'nun faaliyetleri, bu kapsamda gerçekleşen uygulamalar ve yaşanan tartışmalar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın IV. Bölümünde, Bengal bölgesinde İngiliz eğitim politikalarının etki ve sonuçlarından bahsedilmiştir. Burada eğitim dili olarak İngilizcenin bir toplumu nasıl etkilediği ve değiştirdiği örnekleriyle ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Eğitim dili merkeze konularak, Batılı modern literatür ve tarih anlayışının empoze edilmesi amacıyla eğitime yapılan yatırımlar ele alınmıştır. Son olarak, İngiliz yanlıların yaptıkları ve topluma etkileriyle birlikte buna tepki veren dini kurum ve hareketlere değinilmiştir.

Tezimizin hazırlanması sürecinde Türkiye'de ve Bangladeş'te birçok saygı değer kimsenin ve kurumun katkısı bulunmaktadır. Öncelikle hepsine ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım. Ancak çalışmamın başlangıçtan itibaren, başlık netleşmek üzere her aşamasında beni yönlendiren ve desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Ali Fuat Örenç'e özellikle minnetimi ifade etmek istiyorum. Ayrıca

çalışmalarında desteğini gördüğüm Dakka Üniversitesinin öğretim üyelerinden Prof. Ataur Rahman Biswas'a ve Abdullah al-Mahmud'a baştan olmak üzere Malezya Uluslararası İslam Üniversitesinin öğretim üyesi Dr. Md. Mahmudul Hasan'a, London Muslim Education Trust'tan Dr. Muhammad Kamrul Hasan'a, onunla birlikte İstanbul Düşünce Mektebinden Dr. Ersin Doyran'a, Dr. Dilara Dal'a, Yunus Tatlı'ya, Halil Taşkant'a ve Nazmul İslam Raihan'a şükranlarımı sunuyorum.

Abdullah-Al-Mamun

Üsküdar-İstanbul, 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZ	i
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HİNT-BENGAL BÖLGESİNDE İSLAMİ EĞİTİM SİSTEMİ

1.1. İslam'ın Yayılması ve İslami Yönetim	8
1.2. Bengal'de İslami Eğitim Sistemi	10
1.3. Eğitim Kurumları.....	12
1.3.1 Cami	12
1.3.2. Medrese ve Mektepler	13
1.3.3. Tekke (Kanqah)	15
1.4. İslami Eğitim Müfredatı	16
1.5. Eğitim Dili	18
1.5.1. Farsça	18
1.5.2. Arapça	21
1.5.3. Yerel Diller	22

İKİNCİ BÖLÜM

HİNT-BENGAL BÖLGESİNDE DOĞU İNGİLİZ ŞİRKETİNİN KURULUŞU VE İNGİLİZLERİN EĞİTİME İLK MÜDAHALE POLİTİKALARI (1600-1812)

2.1. İngilizlerin Bölgeye Müdahalesinin Başlaması-----	24
2.2. İngilizlerin Bengal Yöneticilerini Etkilemeye Yönelik Faaliyetleri -----	25
2.2.1. Aliwardi Han'ın İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne Karşı Katı Kuralları-----	27
2.2.2. İş Dünyasından Siyasal Mücadeleye: Şirketin Yasadışı Talebi ve Navab Siraj ile Çatışma-----	28
2.3. Plassey Savaşı (1757) ve Bengal'in İngilizlerin Kontrolüne Geçişi -----	30
2.3.1. Plassey Savaşı'na Neden Olan Şartlar-----	30
2.3.2. Savaşın Başlangıcı -----	32
2.3.3. Muharebenin Sonuçları ve Buxar Savaşı -----	34
2.4. İngiliz Şirketin Belgal'de Sosyo-Ekonomik ve Eğitim Politikaları-----	36
2.4.1. Diwani'nin Ele Geçirilmesi-----	36
2.4.2. Bengal Medreselerinin Ekonomik Kaynaklarının Yok Edilmesi ve Lakhiraj (Vakıf) Sisteminin Kontrol Altına Alınması Süreci-----	39
2.4.3. İngilizlerin Hint-Bengal Bölgesine Daimi Yerleşimi (1793)-----	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BENGAL'DE İNGİLİZ EĞİTİM SİYASETİNİN KALICI HALE GELMESİ: EĞİTİM POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI

3.1. İlk Teşebbüsler: Kalküta Aliye Medresesi -----	45
3.2. Sömürge Yönetiminin 1813 Tüzüğü: Eğitim Sorumluluğunun Kabulü-----	48
3.3. 1835 İngilizce Eğitim Yasası ve Lord Macaulay Eğitim Politikası-----	50

3.3.1. Lord Macaulay ve Bengal Tecrübesi -----	50
3.3.2. Bengal Eğitiminde Kırılma Noktası: Oryantalist-Anglizist Tartışması (1830-1835) -----	51
3.3.3. Macaulay’ın Eğitim Anlayışı (Minute)-----	54
3.4. Lord Bentinch’in Eğitim Önerileri (1835) -----	57
3.4.1. Aşağı Filtreleme Teorisi Politikası-----	58
3.4.2. Filtreleme Teorisinin Uygulanma Nedenleri -----	59
3.5. Charles Wood’un Eğitim Anayasası -----	59
3.6. Hindistan Eğitim Kurulu ve Hunter Heyeti (1882) -----	62
3.7. İngiliz Eğitim Sistemine Yerel Halkın Tepkisi -----	64

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM GELENEĞİNDEKİ TEMAYÜLÜN DEĞİŞİMİ: YENİ BİR DİL, YENİ BİR DÜŞÜNCE

4.1. İngilizce’nin Öğretim Aracı Oluşu-----	65
4.1.1. Bengal’de İngilizce Dil Eğitimi -----	65
4.1.2. İngiliz Dili Politikaları ve İngiliz Edebiyatı -----	67
4.1.3. Dini Kurumlarda İngilizce Eğitimi ve Kalküta Medresesi-----	70
4.1.4. İngilizlerin Bengal Bölgesini Kontrol Vasıtası Olarak Dil, Kültür ve Ekonomik Faktörleri Kullanmaları -----	70
4.2. İngiliz Yanlısı Müslüman Şahsiyetler ve Kurumların Eğitim Sistemine Etkisi -	73
4.2.1. Sir Syed Ahmet Han ve İngilizlerle İlişkileri-----	73
4.2.1.1. Sir Syed Ahmet Han’ın İngilizlerle Çalışması -----	74
4.2.1.2. Hintli Müslümanları Sosyal Reformlar ve Eğitimsel Hareketlere İkna Çabası -----	75

4.2.1.3. MAOC ve Aligarh Kolejinin Kurulması-----	77
4.2.1.4. Syed Ahmed Han'ın İngiliz Yanlısı Elit Toplumda Tanınması -----	78
4.2.1.5. Syed Ahmed'in Eğitim Dili ve Anadildeki Eğitim Hakkındaki Görüşleri --	79
4.2.2. Navab Abdul Latif ve Mohammedan Literary Society (MLS)-----	80
4.2.3. Syed Ameer Ali ve Ulusal Merkezi Müslüman Derneği-----	81
4.2.4. Navab Ali Chowdhury ve Müslüman Edebiyat Toplumu -----	82
4.2.5. Sir Abdu Ghani ve İngilizlerle İlişkileri-----	83
4.2.6. Sir Ahsanullah ve İngilizlerle İlişkileri-----	83
4.2.7. Kalküta Okul Topluluğu -----	84
4.3. Dini Eğitim Sisteminde Yeni Trendler: Dini Enstitüler ve Eğitim Hareketleri -	85
4.3.1. Eğitim Kurumları -----	85
4.3.1.1. Darul-Ulum Deobond -----	86
4.3.1.2. Dakka Medresesi (Mohsinia Madrasah) -----	88
4.3.1.3. Qawmi Medresesi-----	89
4.3.2. Eğitim Alanında Önemli Şahsiyetler ve Hareketleri -----	90
4.3.2.1. Hacı Şeriatullah ve Faraizi Hareketi-----	89
4.3.2.2. Mevlana Ubaydullah Suhrawardi Hareketi -----	91
SONUÇ -----	93
KAYNAKÇA -----	97
EKLER-----	107

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	:	Aynı Eser/Aynı Yer
Bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed. Haz.	:	Editör/Yayıma Hazırlayan
GCPI	:	General Committee of Public Instruction (Kamu Eğitim için Genel Komitesi)
MLS	:	Mohammedan Literary Society/Müslüman Edebiyat Toplumu
s.	:	Sayfa/Sayfalar
t.y.	:	Tarih Yok/ Basım Tarihi Yok

GİRİŞ

“Hint eğitim sistemini dünyanın geniş ölçekte tecrübe ettiği en korkunç deneylerden biri olarak görüyorum... Her yıl iki buçuk milyondan fazla çocuk ile uğraşıyoruz. Onları gençken alıp, okul çağı boyunca meşgul ediyoruz, onları ne kadar uzun süre tutarsak onların dinini o kadar yok ediyoruz ve en sonunda onları dinsiz bir şekilde toplumdandan koparttık.”¹

Bu çalışmanın coğrafi sınırlarını Bengal bölgesi oluşturmaktadır. Günümüzde Bangladeş ve Hindistan’ın Batı Bengal ve Asam bölgesini kapsamaktadır. Bengal, 19. Yüzyılda Hint-İngiliz sömürge yönetiminin en büyük eyaletiydi. Bu eyaletin asıl adı Bengal olsa da “Bihar”, “Urissai”, “Çoto Nagpur” ve “Asam” a (1874’te Asam Bengal ’den ayrılıp müstakil bir eyalet yapılmıştır) kadar genişdir. Kalküta, bu bölgenin başkentiydi ve aynı zamanda 1912’ye kadar İngiliz-Hint sömürge yönetiminin başkentliğini yaptı. Bölgede Dakka ikinci başkent olarak önem taşımaktaydı. Çalışmamız odaklandığı 19.Yüzyıl boyunca Kalküta başkent olarak kullanıldığı için ayrı önem kazanmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmada Hint-İslam coğrafyası, İngilizler tarafından yönetildiği için birçok politikanın ortak uygulanması nedeniyle Bengal bölgesi ile diğer komşu eyaletlerler aralarında bağ bulunmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi çalışmanın zaman sınırı ağırlıklı olarak 19. Yüzyıldır. Daha net bir şekilde söylemek gerekirse Lord Macaulay eğitim politikasının uygulandığı dönem olan 1835 öne çıkmaktadır. İngilizlerin ilk eğitim teşebbüsleri 1813’te olmasına rağmen 1835’te Lord Bentick kararları uygulana kadar İngiliz eğitim politikanın net bir amacı ya da yöntemi bulunmuyordu. Bu süreç 1854’te önemli mesafe katetti ve İngiliz sistemi yerleşmeye başladı. 1870’ler ve 1880’ler Bengal ve bütün Hint Müslümanlarının eğitim tarihinde çok farklı gelişmelere neden olmuştur. Yerel İngiliz yanlılarının da katkıları ile 1890’a kadar önemli ilerleme kaydedilmiştir.

---

¹ Robert Ivermee, **Secularism, Islam and Education in India, 1830–1910**, Routledge, London, 2015, s. 1.

Şu hususa vurgu yapmamız gerekir ki çalışmamızda “medrese” tabiri ile sadece bir kurumu değil, klasik eğitimin bütün kurumları kastedilmiştir. Gerek modern ve gerek ise klasik zamanlarda medrese kelimesi sadece Müslüman eğitim sistemi için kullanılırdı. Hindu ve diğer dinler için farklı isimler tercih edilmekteydi. Mesela Hinduların eğitim kurumlarına “Paṭṣala” deniliyordu. Dolayısıyla çalışmamızda ele alınan Bengal eğitim sistemi ve medresler sadece Müslüman eğitim sistemini kapsamaktadır.

Bilindiği gibi İslam medeniyeti, eğitim (*et-te'dib*) üzerine inşa edilmiştir. Nitekim İslam'ın ilk emrinin “*iqra* (oku)”dır.² İslam geleneğinde eğitim kelimesi ‘*et-Te'dîp*’³ kavramdan oluşmaktadır. İslami medeniyetinin ilk zamanlarından itibaren ilim sahibi olunmasına çok önem verdiği bilinmektedir. Tarihteki büyük İslami medeniyetlerden biri Hindistan coğrafyasında kurulmuştur. Altı asır süren bu medeniyette Bengal bölgesi sahip olduğu farklılıklarla önem kazanmaktadır. Zaman zaman Delhi yönetimine bağlı ya da bağımsız olarak yönetilen Bengal bölgesinde

---

² Syed Naquib al-Attas, **İslam and Secularism**, ISTAC, Kuala Lumpur, 1993, s.51.

³ *Et-te'dîb* kelimesi Arapça “edep” kökünden türetilmiştir. “*Edep, bedeninin ve ruhunun disiplini olması dolayısıyla kişinin fiziki, ruhi ve akli kapasite ve potansiyeline göre kendisinin varlık âlemi içerisindeki uygun olan yerini bilmesini ve onu tasdik etmesini sağlayan bir disiplindir. , Yine ona göre edep, bilginin ve varlığın değişik mertebeye ve derecelere göre hiyerarşik olarak düzenlendiği gerçeğinin ve buna bağlı olarak o kişinin fiziki, akli ve ruhi kapasite ve potansiyeline göre uygun olan yerini tanıması ve tasdiklemesidir*”.(Bkz. Syed Muhammed Nakib el-Attas, **İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi**, (çev. Mahmud Erol Kılıç), İnsan Yayınevi, İstanbul, 2016. s. 203). Diğer taraftan eğitim kelimesine karşı “edep” ile birlikte “ta’lîm” (öğretmek) ve terbiye (besleyip büyütme, ilim öğretme, yetiştirme vs.) kelimeler İslam dünyasında eğitim kavramına alternatif kavram olarak yaygındır. Terbiye kavramı Türkçe’de uzun zaman ifade edilmiştir (Detaylı bilgi için bkz. Metin İşçi, **Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim**, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 92.) Al-Attas, bu terim (terbiye) sadece insanla sınırlı değil diğer türleri, bitkileri, hayvanları da içerir (bkz. Al-Attas, **a.e.**, s. 208). Bunula birlikte edep, terbiye ve ta’lim kavramlarıyla eğitim kavramı oluştuğunu da bahsedilir. Yapılan bu kavram analizi sonucunda ile birlikte “Eğitim, teduci olarak insana kazandırılan, yaratılış düzenindeki nesnelere tam yerlerinin bilinmesi ve tasdikidir ki, bu da peşinden, varlık ve oluş düzenindeki Tanrı'nın tam yerinin bilinmesini ve bunun tasdikini getirecektir” kanaatine ulaşabiliriz. Bkz. Nakib el-Attas, **a.e.**, s. 203.

hâkim olan Babür İmparatorluğu döneminde, diğer Müslüman bölgeleri gibi çok sayıda dini eğitim kurumu tesis edilmiştir.

Cami, medrese, mektep, tekke ve dergâh gibi dini kurumlar etrafında şekillenen bölgenin eğitim sistemi, 19. Yüzyıldan itibaren İngiliz etkisi ile sekülerleşmeye başlamıştır. Artık Bengal bölgesi eğitimde Batı tarzı kurumlar ve müfredat geçerli olmaya başlamıştır. Modern dini eğitim sisteminin başlanmasıyla birlikte medrese başta olmak üzere geleneksel eğitim kurumları büyük sorunlarla karşılaşmış, önemleri azalmış ve zayıflamaya başlamışlardır. Bu süreçte Bengal Müslümanların büyük bir kısmı eğitimin dışında kalmıştır.⁴

19. Yüzyıldan itibaren Bengal'de İngiliz yanlılarının çalışmalarıyla din eğitimiyle birlikte modern eğitim de verilmeye başlanmıştır. Bazı değişiklikler olmakla birlikte süregelen tarz Batı anlayışına uygun gelişmiştir. Bunun sonucunda Batı tarzı eğitim sistemi ortaya çıkmıştır. Günümüzde bölgede yaşanan eğitim sistemi krizleri ve sorunlarının kökeni 19. Yüzyıldaki bu İngiliz sömürge politikalarında aranmalıdır.

Bu noktada belirtmemiz gerekir ki sömürgecilik, bir devletin egemenliğini başka topraklar ve halklar üzerinde kurması ya da genişletmesidir. Bunun tanımlanmasında emperyalizmden ayırmak çok zordur. Sık sık bu iki kavram eş anlamlı olarak kabul edilir. Sömürgecilik gibi emperyalizm de işgal ettiği topraklar üzerinde siyasi ve ekonomik kontrol içerir.⁵ Emperyalizm kelimesi Latince "imperium"dan türemiştir. Manası ise "emretmek"tir. Böylece, emperyalizm terimi, bir ülkenin, yerleşim, egemenlik veya dolaylı kontrol mekanizmaları yoluyla bir başka ülkeye güç kullanma biçimini açıklamaktadır.⁶

---

⁴ Bengal Müslümanları, Hindulardan neredeyse 100 sene sonra İngilizce eğitimini kabul etmişlerdir. Daha net bir şekilde bahsetmek gerekirse 19. Yüzyılın sonunda Bengal'de modern öğrenim başlamıştır.

⁵ Margaret Kohn, "Colonialism", **Stanford Encyclopedia of Philosophy**, Erişim Apr. 10, 2012, s. 1.

⁶ Margaret Kohn, **a.e.**, s. 1-2.

Marc Ferro'ya göre, sömürgecilik yabancı bir toprağın işgalini, o toprağın işlenmesini ve oraya göçmenlerin yerleşmesini içermektedir.⁷ “*Başkalarına ait kaynakları haksız yere kullanmak*” manasında insanlık tarihiyle başlatılan sömürgecilik modern anlamıyla, XV. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıkan ve günümüze kadar devam eden bir süreç olarak Avrupa'nın güçlü devletlerinin dünyanın diğer ülkelerinin topraklarını ve kaynaklarını keşif, ilhak ve işgal ederek kendi ülkeleri için kullanma olgusudur.⁸ Martinikli yazar Aimé Césaire'e göre, “*Sömürgecilik ne İncil'i öğretmektir, ne hayırsever bir girişimdir; ne cehaletin, hastalıkların ve tiranlığın sınırlarını geriletme arzusudur, ne Tanrı'nın yüceltilmesi için üstlenilen bir projedir, ne de hukuk düzenini genişletme çabasıdır.*”⁹ Césaire şunu da ekliyor, “*sömürgeciliğin başlıca aktörleri; serüvenci ve korsan, toptancı ve gemi sahibi, altın arayıcısı ve tüccar, hırs ve güç ve bunların da ötesinde ekonomik rekabeti dünya ölçeğinde yaymaya çalışan bir medeniyetin şeytani gölgesidir.*”¹⁰

Sömürge idaresinin devamlılığında en önemli adımlar eğitim alanında atılmıştır. Eğitim sistemi ve yeni yetişen kuşakların sömürge idaresine bakışının değişmesi son derece önem verilen hususlar olmuştur. Nitekim Gail P. Kelly and Philip G. Altbach, “*Yabancı yöneticilerin konsolide edilmesine yardımcı olma*” teşebbüsünde bulunulmasını bir yöntem olarak belirtmektedir¹¹.

Kuşkusuz Batılı eğitim sistemi birçok ülkeye emperyalizm politikaları sonucu geldi. Eğitim emperyalizmin amaçlarıyla örtüşmekteydi. Yeni gelen eğitim sistemi ekonomi, adalet ya da toplumunda eşitliği gözetmemekteydi.¹² Bu noktada

---

⁷ Marc Fero, **Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13-20 Yüzyıl**, (çev. Muna Cedden), İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 19.

⁸ Azmi Özcan, “İngiliz Sömürgeciliği”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. 22, s. 299.

⁹ Aime Cesaire, **Güneş Ayas, Sömürgecilik Üzerine Söylev: Fransız Irkçılığının Fikri ve Tarihsel Temelleri**, (çev. Güneş Ayas), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2005, s. 66.

¹⁰ Aime Cesaire, **a.e.**, s. 67.

¹¹ Lok Sang Ho, Paul Morris-Yue-ping Chung, **Education Reform and the Quest for Excellence: The Hong Kong Story**, Hong Kong University Press, Hongkong, 2005, s. 173.

¹² Niranjana Casinader, **Transnationalism, Education and Empowerment: The Latent Legacies of Empire**, Taylor & Francis, London 2017, s. 27.

sömürgeciliğin eğitimdeki amacını belirtmek gerekir. İngiliz örneğine bakılarak sömürge idaresinin Bengal bölgesi eğitimindeki amaçları şunlardır.

-İngilizlere karşı “istekli itaat”ın (domination by consent) sağlanması.¹³

- İş için eğitim.¹⁴

- Yeni ve farklı bir felsefeyi aşlamak için eğitim.¹⁵

-Ticaret ve diğer işletmelerin koloni sahipleri adına sadık yerliler tarafından işletilebilmesi amacıyla eğitim.

- Tamamen politik çıkarlar için ve “böl ve fethet” politikasının bir topluluğu bölmek için eğitim.

Bu arada sömürge yönetimlerinin ülkelere dayattığı modern eğitim kavramının da doğru anlaşılması gerekir. Bu kavram 18. Yüzyıldan itibaren Batı Avrupa’ndan orta atılmış ve 19. Yüzyılda yaygınlaşmıştır. Buna göre eğitim sistemi dünyevi düşünce temelinde oluşturulan müfredata göre yapılandırılacaktır. Yani seküler olacaktır. Bu eğitim düşüncesi sömürge bölgelerinde doğrudan ya da dolaylı etkileşimlerle, mesela Osmanlı’da 1839 Tanzimat süreci gibi, Batılı reform anlayışının etkisiyle İslam dünyasında yaygınlaşmıştır.

İngiliz sömürgesi döneminde Bengal eğitim sistemi, medreseler yanında yeni eğitim kurumları ve müfredatının kabulüyle şekillenmiştir. Sömürge sonrası dönemde de sömürge döneminde oluşan prensiplerin takip edildiği dikkati çekmektedir. Aynı sürecin Osmanlı Devleti’nde 1856 Islahat Fermanı ve sonrasındaki Batı örnek alınarak yapılan yenilik çabalarında görmek mümkündür. Bu süreçte Osmanlı’da klasik dönem eğitiminin en önemi kurumlarından olan

---

¹³ Filza Waseem, “The Legacy of the Colonial Project of English Education in Pakistan”, **International Journal of Business and Social Science**, Vol. 5, No. 11 (1), October 2014, s. 141.

¹⁴ Muhammad Asim-Syed Raheem Abbas Shah, “Educational System in British India and its Socio-Political Impacts on Pakistani Society”, **International Journal of Innovation and Applied Studies**, Vol. 7, No. 1, July 2014, s. 90.

¹⁵ Muhammad Asim-Syed Raheem Abbas Shah, **a.e.**,s. 91.

medreselerin yavaş yavaş etkisini kaybettiği, bunların yerini Avrupa tarzı okulların aldığı görülmektedir.

Tez çalışmamız ağırlıklı olarak İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi (İSAM) ve İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde yürütülmüştür. Bununla birlikte, Bilim ve Sanat Vakfının Kütüphanesi, Dakka Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Dakka Bangladeş, İslamic Foundation Kütüphanesi, Dakka, Hindistan Ulusal Tez Merkezi, YÖK tez merkezi, Dakka Üniversitesi Online Kütüphanesinden yararlanılmıştır.

Klasik ve modern dönem olarak sınıflandırılan Bengal eğitimi hakkında özellikle bazı kaynaklara değinmemiz yararlı olacaktır. Bunlardan biri Azizur Rahman Mallik'in "İngiliz Politikası ve Bengal'de Müslüman (1757-1856)"¹⁶ adlı kitabıdır. Kitap Bengal eğitimi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Burada farklı dini gruplar ile birlikte İngiliz eğitim politikası ve toplumun durumu takdim edilmiştir. Abdullah al-Masum'un "İngiliz Döneminde Müslüman Eğitimi: Problemler ve Gelişmeler (1871-1941)"¹⁷ başlıklı çalışması, modern dönem eğitimini ele almaktadır. Bengal eğitim tarihini anlamak için önem taşıyan Abdus Sattar'ın "Aliye Medresenin Tarihi" adlı kitabı Kalküta Medresesini incelemiştir. Azizul Huque'in "Bengal Müslüman Eğitim Tarihinin Sorunları"¹⁸ adlı çalışması, Bengal Müslüman eğitiminin nereden nereye geldiğini ve güncel meselelerini irdelemiştir. Bununla birlikte, A.K.M. Ayyub Ali'nin "Bangladeş'in Geleneksel İslam Eğitim Tarihi" başlığıyla basılan çalışması, Bengal bölgesine İslam'ın gelişinden itibaren eğitimin gelişimi, İngiliz sömürge dönemi ve sömürge sonrası devirde eğitimin

---

¹⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Azizur Rahman Mallik, **British Policy and the Muslims in Bengal (1757-1856)**, Bangla Academy, Dhaka, 1961.

¹⁷ Md. Abdullah al-Masum, **Muslim Education in Bengal During the British Period: Problems and Progress 1871-1941**, Bangla Academy, Dhaka. [মো আব্দুল্লাহ আল -মাসুম, ব্রিটিশ আমলে বাংলার মুসলিম শিক্ষা সমস্যা ও প্রসার (১৮৭১-১৯৪১), বাংলা একাডেমী, ঢাকা] (Bu tez Bengalce olarak yayınlanmıştır).

¹⁸ M. Azizul Haque, **History of Problems of Muslim Education in Bengal**, Spink & Co., Calcutta, 1917.

durumu anlatılmıştır. Ve son olarak Syed Mahmood'un "Hindistan'da İngilizce Eğitimin Tarihi (1781-1893)" adlı eser, Kalküta merkez alınarak İngiliz eğitim politikalarını ortaya koymıştır.

Çalışmamızda temel kaynak olarak alanın uzmanlarının mülakatıyla birlikte döneminde kaleme alınan bazı raporlardan da yararlanılmıştır. Mesela Lord Adam'ın 1835, 1836 ve 1838 yıllarında teslim edilen "Vernacular Education in Bengal and Bihar" raporlarında çok önemli bilgiler mevcuttur. Bununla birlikte, döneminde yaşayan George Otto Trevelyan tarafından yazılan Macaulay'nın hayatı "Life and Letters of Lord Macaulay" ve H. Sharp'ın "Selection from Educational Records Part-1 (1781-1839)", gibi çeşitli kaynaklar çalışmamız açısından yararlı olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

Hint-Bengal Bölgesinde İslami Eğitim Sistemi

1.1. İslam'ın Yayılması ve İslami Yönetim

Hint medeniyetinin bir parçası olarak tanımlanan Bengal bölgesine İslam iki grup eliyle ve iki hedefle birlikte gelmiştir. Buraya ilk önce Araplar ticari amaçla ayak basmış ve akabinde Türkler yönetmek amacıyla gelmişlerdir. Dolayısıyla genelde Hindistan ve özelde Bengal'in İslamiyet'le tanışmasında Arapların ve Türklerin çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Ancak bu konuda bazı tartışmalar bulunmaktadır. Muhaddis İmam Abadan Marawajine göre, Peygamber Efendimizin bazı sahabeleri Nübüvvet 'in 7. yılında (617) Kanton'a ulaşmıştır.¹⁹ Kais bin Hujaiifa (r), Urwah bin Achacha (r), Ebu Kais Bin Haris (r) ve diğer Habshi (Habeş) Müslümanlarla birlikte olan Ebu Vakkas Malik bin Wahaib (r) bulunduğu sahabelerin 617 yılında ilk defa Bangladeş'e girişi İslam'ın yayılmasının başlıca etkeni olarak gösterilmektedir²⁰. Çin kaynaklarında 626'da Müslümanların Çin'e ulaştığı anlatılır²¹. Diğer taraftan 8. yüzyılın son döneminde Arakan bölgesinde Müslümanların varlığı bilinmektedir. Çünkü Güney Hindistan'dan Malakka (Malay) ve Çin'e giden Müslüman tüccarlar, Güney Doğu'da Çitagong bölgesinde

---

¹⁹ A.K.M Najeer Ahmad, **Advent of Islam in Bangladesh**, Bangladesh Islamic Centre, Dhaka, 1999, s. 20 [এ কে এম নাজির আহমদ, বাংলাদেশে ইসলামের আগমন, বাংলাদেশ ইসলামিক সেন্টার, ১৯৯৯ ঢাকা].

²⁰ O zaman Abu Vakkas Malik İbn Ohaib (r) Pygamberliğin 7. Senesinde Kayes ibn Huzaiifa (r) ve diğer sahabe ile beraber Malabar ve sonra Çin'in Kanton limanına gitmiştir. Malabar ve Kanton limanı arasında Çitagong'a ulaşmak kolaydı. Çünkü önceden bu bölgeyle irtibat bulunuyordu. (Bkz. A.K.M Najeer Ahmad, **a.e.**, s. 20). Ayrıca bkz. Abbas Ali Khan, **History of Bengal Muslims**, Bangladesh Islamic Center, Dhaka, 2011 [আব্বাস আলী খান, বাংলার মুসলমানদের ইতিহাস, বাংলাদেশ ইসলামিক সেন্টার, ঢাকা, ২০১১] s. 15'de direk tarih söylemeden İslamın 7. Yüzyıldada Hint alt kıtasına geldiğini belirtmektedir.

²¹ A.K.M Najeer Ahmad, **a.e.**, s. 20.

konaklamaktaydı. Daha sonra ki dönemlerde 951-957 yılları arasında yerel liderlerle çatışmalar ve savaşlar Müslümanların güçlendiğini göstermektedir. Aynı zamanda 10-12. yüzyıllarda Orta Asya'dan gelen birçok Turkic (Türk)²² Müslüman ulemanın bölgede İslam'ın yayılmasına çalıştığı bilinmektedir. Özellikle, 10. Yüzyılın ortasında Şah Muhammed Sultan Rumi Netrokona'da ve 1184'de Şah Mahdum Rajshahi'nin bölgeye gelmesi, İslam'ın yayılmasına büyük katkı sağlamıştır²³. Yine Şah Jalal²⁴ (r.) (1246-1346) bugünkü Türkiye'nin Konya şehrinde doğmuştur ve 1303'te Sylhet bölgesinde yaşamıştır. Şah Jalal, bölgede çok meşhur ve etkili bir sufi olarak öne çıkmıştır. Hala onun defnedildiği yer olan Bangladeş'in Sylhet şehri, her gün binlerce seveni tarafından ziyaret edilmektedir.

Ünlü Türk Hükümdarı Gazneli Mahmut, Hindistan'a 17 defa sefer düzenlemiş ancak bölgede kalıcı olmamıştı. Bundan sonra Kutubuddin Aybek'in kölesi İhtiyaruddin Muhammed bin Bahtiyar Halci, 1205'te²⁵ askerleri ile Lokkon Sene'yi tahttan indirip Bengal'i (Lakhnauti) yönetmeye başlamıştır. Buna göre Bengal tarihinde yaklaşık 800'lü seneler İslami yönetiminin başlangıcı olarak kabul edilir. İbn Bahtiyar Halaci'den sonra 1210'da Ali Mordan Halci Sultan Alauddin Halci adını alıp bağımsız olarak Loknauti (Bengal) bölgesini yönetmeye başlamıştır. 1212'de ise İltutmuş bütün bölgeleri bir araya toplayıp, Delhi'de kendisini tek güç haline getirebilmişti. Artık Hindistan, Müslüman bir devlet adamı tarafından yönetiliyordu. Halciler²⁶ bölgeye mamur etmişlerdir. Bengal'de silah ile değil eğitimin ve kültürün gücüyle İslam döneminin devam ettirebileceği düşünülüyordu²⁷.

---

²² Tukic Müslüman yani Türk milletinden ya da Türk kökünden gelen Türkler.

²³ A.K.M Najeer Ahmad, a.e.,s. 24-26.

²⁴ Konya'da doğmuştur. Önce Yemen ardından da Bengal'e (Bugünkü Bangladeş) gitmiştir.

²⁵ Md. Akhtaruzzaman, "History of Early Muslim India: A study of Some Perso-Arabic Sources", **The Journal of the Asiatic Society of Bangladesh**, V-50, Nos. 1-2, 2005, s. 247-259.

²⁶ Halciler (Khalji ya da Khilji), Hindistan'ı yöneten ikinci Müslüman sultanlığıydı (1290-1320). Türk soyundan gelen bu ailesi uzun zaman Afganistan'da bulunmaktaydı.

²⁷ Bu konuda çok daha fazla bilgi için bkz. A. K. M. Yaqub Ali, "Education for the Muslims under the Bengal Sultanate", **Islamic Studies**, Vol. 24, No. 4, Winter 1985, s. 422.

Halcilerin fethinden itibaren 1340'a kadar Delhi Sultanlığı 200 sene bağımsızlığını korumuştur. 1576'da bölge Babürler İmparatorluğu'na dâhil olmuştur. 18. Yüzyılın başlarında yeniden ise nerdeyse bağımsız bir bölge olarak Navabi dönemi başlamıştır. Nevabi dönem Bengal'in son bağımsız hükümdarı Navap Siracuddowla'ya kadar gitmektedir. 1757'de yaşanan Palaşi Savaşı'nın ardından bağımsız Bengal yönetimi sona ermiştir. Ardından İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi'nin bölgede güç kazanması, Hindista'da İngiliz sömürge yönetiminin ilk ciddi adımları olacaktır.

1.2. Bengal'de İslami Eğitim Sistemi

Bengal İslami eğitim sistemi çok önemli İslami geleneklerden beslenmiştir. Bunun en önemli nedeni ise İslam'ın merkezinden gelenlerin bölgede yönetici olmalarıydı. Bengal sultanlarının çoğu ve yönetici kesim eğitimin yanında güzel sanatlar ve edebiyatın geliştirilmesine²⁸, insan yetiştirilmesine katkı yapmışla, gönüllü olmuşlardı. Zengin kesim eğitime ciddi katkı yapmaktaydı.²⁹

Bengali yöneten ilk yönetici bilge İhtiyaruddin Muhammed bin Bahtiyar Halci dini bir şahıs olarak bilinir. Bin Bahtiyar Halci devleti kurar kurmaz eğitim kurumlarını geliştirdi. Bunların içinde birkaç cami ve medrese de bulunmaktadır.³⁰ Bin Bahtiyar Halci'yi takip eden ve yerel yönetimler de cami ve medreseler kurmuşlardı.³¹

Ortaçağ boyunca Bengalli Müslüman sultanlar, bilimsel çalışmalara ve eğitime önem verdiler. Hükümdarlar, sufiler, ulemalar, soylular, muhafızlar ve hayırseverler hep bu konuda katkıda bulundular. Müslüman yöneticilerin himayesinde, Bengal'in farklı yerlerinde cami ve medreseler kuruldu. Bu kurumlar Müslüman eğitim ve kültür merkezleri olarak Hindistan'da İslamın varlığı adına

---

²⁸ Azizur Rhaman Mallik, **a.e.**, s. 172.

²⁹ Azizur Rhaman Mallik, **a.e.**, s. 173.

³⁰ A.K.M Najeer Ahmad, **a.e.**, s. 24.

³¹ A.K.M Najeer Ahmad, **a.e.**, s. 30.

büyük hizmetler gördüler.³² Sultanlar bu eğitim kurumlarının devamı için destek olanlara ücretsiz toprak sağladılar.³³

Kuşkusuz İslami eğitim sistemi dini kurallarla yakından ilişkiliydi. Dolayısıyla, Hindistan coğrafyasında iki büyük dini grup oluştu. Zamanla Hindular ve Müslümanlar dinsel gelenekler temelinde ayrı birer eğitim yapısı geliştirdiler. Müslümanların eğitim kurumları mektep ve medreseler; Hindularınki ise ‘Patşala’ olarak biliniyordu. Müslüman kurumlarda Kuran’ı okumak önemli olduğu için Arapça eğitimi teşvik edildi. Bazı okullarda dilbilgisi, edebiyat, teoloji ve hukuk, Arapça ile birleştirildi. Hindular Hint dini ile birlikte Sanskritçe ve Bengalceyi de öğrenirlerdi. Bunun için Müslümanlar bu yerel okulları nadiren tercih ettiler. Farsça devlet dili olduğu için hem Hindular hem de Müslümanlar ilişki kurabilmek adına bu dili öğrenmişlerdi. Bengal bölgesinde önemli eğitim merkezleri olarak Gaur, Pandua, Sonargaon, Dakka, Murşidabad, Rajşahi, Chitagong ve Rangpur öne çıkmaktaydı. Bu yerlerde yurtiçi ve yurtdışından âlimler yer almaktaydı. Müslüman hükümdarlar, yerli yeteneklere çok saygı duyardı. Komşu ülkelerden yüksek edebi başarıları olanları yanlarına çekmek için de gayret sarf etmekteydiler.³⁴

İngiliz sömürgesi öncesi döneme kadar bölgenin medrese eğitim sisteminde talebe-hoca ilişkisi çok önem taşıyordu. 5-10 talebeden oluşan gruplar ders yapmaktaydı. Hocalar her bir öğrenciyi çok iyi tanımaktaydı. Talebeye hangi okuldan mezun olduğu sorulmadan, hangi hocadan ders aldığı sorulur ona göre değerlendirme yapılırdı. Hoca-talebe ilişkileri o kadar iyiydi ki, baba-oğlu ilişkilerinden daha sıkı olduğu söylenirdi³⁵.

---

³² K.M. Mohsin, “Education”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 3, s. 444.

³³ K.M. Mohsin, **a. e.**, s. 444.

³⁴ K.M. Mohsin, **a. e.** s. 445-446.

³⁵ Abdus Sattar, **History of the Madrasha-i-Alia, Islamic Foundation Bangladesh**, Dhaka, 2004.

Şimdiden bu şekilde kullanılacaktır. S. 30 [আব্দুস সাত্তার, আলিয়া মাদ্রাসার ইতিহাস, ইসলামিক ফাউন্ডেশন বাংলাদেশ, ঢাকা-2004].

Ortaçağ Bengal’ inde geliştirilen geleneksel eğitim sistemi, Müslüman yönetimin yıkılmasıyla giderek azaldı³⁶. İngiliz sömürge yöneticileri bir süre sonra iktidara geçince oryantal dil araştırmalarını sürdürdüler. Çünkü idari amaçlarla Farsça, Sanskritçe ve Arapça bilen insanlara hizmet etmeleri gerekiyordu. Ancak geleneksel eğitim kademeli olarak kayboldu ve aşamalı bir süreçle 19. yüzyılın ortalarında sömürge sistemi yerleşmiş oldu.

1.3. Eğitim Kurumları

1.3.1 Cami

Cami, Bengal Müslüman toplumunun en önemli mekânıydı. Camiler bütün İslam âleminde olduğu gibi Bengal’de de hem ibadet hem de eğitim-öğretim merkezleriydi. İslam, Bengal bölgesine gelince cami ile birlikte aynı kompleks içerisinde medrese ve mektepler de inşa edilmişti. Azizur Rahman Malik durumu şöyle aktarmaktadır:

“Medrese camiye bir eğitim kurumu olarak takviye etti, ancak yerini asla almadı. Medrese, kademeli olarak, pratikte, camiye kıyasla çok daha aşağı olmayan bir kutsallık statüsü kazanmış, öğretmenler ve öğrenciler eğilimlerine veya ihtiyaçlarına göre özgürce hareket etmişlerdir”³⁷.

Özellikle Gazi İhtiyaruddin Muhammed bin Bahtiyar Halci camiler ile birlikte eğitim kurumlarını oluşturmuştur.³⁸ Bu kurumsallaşma Müslüman eğitim geleneğinin merkezi olarak tanımlanmıştır.³⁹ Cami ile birlikte diğer dini eğitim

---

³⁶ K.M. Mohsin, **a. e.**, s. 447.

³⁷ Ana metni şöyledir, *“The madrasa merely supplemented, but never supplanted, the mosque as an educational institution. Gradually the madrasah acquired in practice a status of sanctity not much inferior to that of the mosque, and teachers and students moved freely from one to another according to their inclination or needs”*. Bkz. Muhammad Mohar Ali, **History of the Muslims of Bengal**, v.1B, Imam Muhammad Ibn Sa’ud Islamic University, Riyadh, 1985, s. 826.

³⁸ Muhammad Mohar Ali, **a.e.**, s. 828.

³⁹ A. K. M. Yaqub Ali, **a.e.**, s. 422.

kurumlar caminin yanında ya da dışında olmasına rağmen eğitimin amacını farklı olmadığı için kurumların bazı özellikler ile birlikte çok benzer karakterler de bulunmaktadır.

Bengal İslam tarihinde, sultanlar birçok cami inşa ettirmişlerdir.⁴⁰ İslami ilimler, cami etrafında oluşturulan iptidaiden medreseye kadar olan eğitim kurumlarında okutuluyordu.⁴¹ Hoca olarak caminin imamı yanı sıra uzmanlıklarına göre diğer hocalar ders vermekteydiler. Burada, Kur'an, dilbilgisi, tarih ve matematik dersleri yer almaktaydı⁴².

Bengal bölgesinde farklı zamanlara ait 200 kitabeden 100'den fazlası camiler hakkındadır. Camilerde bulunan bu kitabelerde eğitimi önemseyen Kur'an ve Hadisten yazılar mevcuttur⁴³. Mesela Pandua'nın Adina Camii (Güney Asya'da ikinci en büyük cami), Bagerhat'ın Khan Jahan Ali Cami, Darasbari Cami⁴⁴ kitabeleri önemli bilgiler içerir. Camilerde öğrenciler için ayrı ayrı odalar yapılmıştı. Böylece cami çevresinde öğrenciler hoca ve şeyhlerle birlikte yetiştirilmekteydi⁴⁵. Aslında orta Hint-Bengal İslam tarihinde camiler tam olarak Osmanlı'daki külliye anlayışının izlerini taşımaktaydı.

1.3.2. Medrese ve Mektepler

Bengal'de mektep, çocukları temel İslami konular hakkında eğitmek için kurulan bir eğitim kurumuydu. Medrese ise yükseköğretim içindi. Sultani ve Babürler döneminde bu kurumlar hem devlet hem de şahıslar tarafından desteklenmişti. Özellikle bu kurumların masrafları vergi vermeyen ve adeta

---

⁴⁰ Azizur Rahman Mollik, **a.e.**, s. 227.

⁴¹ A. K. M. Yaqub Ali, **a.e.** s. 422; Muhammad Mohar Ali, **a.e.** s. 826.

⁴² Azizur Rahman Mollik, **a.e.**, s. 22.

⁴³ Muhammad Mohar Ali, **a.e.**, s. 82.

⁴⁴ A. K. M. Yaqub Ali, **a.e.**, s. 423.

⁴⁵ Muhammad Mohar Ali, **a.e.**, s. 228.

Osmanlı'daki vakıf sistemine benzer arazilerden karşılanmaktaydı⁴⁶. Bu kurumlara olan yardımlar “maadat-e-maax” olarak adlandırılmaktaydı.⁴⁷

Babürlerden evvel, Hint alt kıtasında cami ile birlikte birçok eğitim merkezi kurulmuştu. Bu mekteplerin büyük bir kısmı camiye bağlıydı. Burada okuma, yazma ve aritmetik öğretilirdi. Bazı bilgili âlimler kendi evlerinde de ders vermekteydi.⁴⁸

Müslümanların egemenliği yaygınlaştıkça, Bengal'ın farklı bölgelerinde yeni medreseler kuruldu. Ortalama olarak her 400 kişiye bir mektep veya medrese inşa edilmişti. Indolojist Max Mueller'in tespitine göre, 18. Yüzyılın başlarında Doğu Bengal'de 80.000 dini eğitim kurumu vardı. Medreselerde Arapça öğretilirdi; böylece öğrenciler dualarını öğrenirler, Kur'an ve namaz dualarını doğru bir şekilde okuyabilirlerdi. Arapça yazı yazmak ise üst sınıflarda görülüyordu.⁴⁹

Bengal fatihi İhtiyaruddin Muhammed bin Bahtiyar Halci'nin birçok yere cami ile medrese ve mektep kurduğu bilinmektedir⁵⁰. Minhaj onun hakkında şu bilgiyi verir:

*“Onun ve amirlerinin övgü dolu çabaları sayesinde farklı bölgelerde camiler, medreseler ve kanqah kurulmuştur”.*⁵¹

Bu kurumların nerede olduğu hakkında net bir bilgi bulunmamasına rağmen Lakhnauti ve bunun çevresinde olduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde Giaşuddin İwaz Halci, Lakhnauti'de fevkalade güzel bir cami, bir kolej ve bir de

---

⁴⁶ Abdul Karim, “Maktab”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 6, s. 381.

⁴⁷ Abdul Karim, **a.e.**, s. 381.

⁴⁸ F. E. Keay, **A History of Education in India and Pakistan, Indian Branch**, Oxford University Press, 1964, s. 114.

⁴⁹ ATM Muslehuddin, “Arabic”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 1, s. 281.

⁵⁰ Taposh Kumar Biswas and Tania Rubaiya, “Primary Education”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, http://en.banglapedia.org/index.php?title=Primary_Education. Erişim: 15.08.2017.

⁵¹ Muhammad Mohar Ali, **a.e.**, s. 828.

kervansaray inşa ettirmiştir.⁵² Mevlana Taqi al-Din ‘Arabi Mahisun’da bir medrese kurmuştur. Yine çok meşhur âlim olarak bilinen Shaykh Sharaf al-Din Yahya Maneri Mevlana Taqi al-Din ‘Arabi’nin öğrencisi olarak bilinmektedir. Tabaqat-i-Nasiri’den anlaşıldığı üzere, yerel halkların eğitim alabilmeleri amacıyla bu bölgelerde cami, medrese ve kanqah kurulmuştur⁵³.

1.3.3. Tekke (Kanqah)

Kanqah (tekke), Arapça⁵⁴/Farsça bir kelimedir. Bu kelime yerine kullanılan diğer Arapça kelime ise zawayah (zaviye)’dir. Sufilerin ve dervişlerin bulunduğu yer anlamına gelir. Kanqah, 10. yüzyılda ya da büyük Selçuk döneminde (1040-1194)⁵⁵ Horasan’da ibadet merkezi olarak ve İslam şariatının çeşitli yönleri üzerinde öğretim yapılan yerler olarak önem kazanmaya başladı.⁵⁶ O tarihten sonra hem kent merkezlerinde hem de bütün İslam dünyasında yaygınlaşmaya devam etmiştir. Bangladeş’e tekkeler İranlı sufiler baracılığı ile gelmiştir. Zamanla İslam geleneğinde önemli bir yer sahibi oldular.⁵⁷

Tekkeler çoğu zaman, hükümetin bedelsiz tahsis ettiği topraklar üzerine inşa edilirdi. Devkot, Deotala, Mahasthan, Dakka, Sonargaon, Çitagong, Sylhet, Gaur, Pandua, Rajmahal, Murshidabad ve Tribeni (satgaon) gibi bölgelerin tekkeleri

---

⁵² Narendra Nath Law, **Promotion of learning in Muslim India**, Hijra International Publishers, Lahore, 1985, s.106. Bu günlere dair tarihi eserler bulunmadığı için nerelerde eğitim kurumları kurulduğunu tespit etmek zordur. Epigrafik kaynaklara bakarsak bazı kurumlar ortaya çıkar. Mesela, Triveni, Batı Bengal’in Hoogly ilinde bir yer; burada Qadi Nasir’in (1298) himayesinde Rukn al-Din Kaykoas((1291-1301) döneminde yapılmıştır. Bunun gibi diğer bir Medrese ‘Dar al-Hayrat’ ya da Yardımseverlik evi Şamsuddin Firuz Şah (1301-1322) döneminde kurulmuştur: A. K. M. Yaqub Ali, **a.e.** s. 424.

⁵³ A. K. M. Yaqub Ali, **a.e.** s. 422-427.

⁵⁴ Rasheda Waiz, “Khanqah”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 6, s. 85.

⁵⁵ John A. Shoup III, **The Nile: An Encyclopedia of Geography, History, and Culture**, ABC-CLIO, May 31, 2017, s. 210.

⁵⁶ Rasheda Waiz, **a.e.**, c. 6, s. 85.

⁵⁷ Abdus Sattar, **a.e.**, s. 22.

önemli ilerleme kaydetmiştir. Ortaçağda ve hatta sonrasında, tüm din, ırk ve kasttan (Hint kast sistemi mensuplar) insanlar manevi tatmin amacıyla tekkeleri ziyaret ederlerdi.⁵⁸

Şu hususu da belirtmek gerekir ki tekkeler Hint-Bengal bölgesinde alim, sufi ve derviş gibi halkın saygısını kazanan entelektüellerin yetişmesine büyük katkı sağlamıştır. Mesela Sharfuddin Yahya Maneri, Ashraf Jahangir Simnani, Nasiruddin Manikpuri, Shaikh Husain Dhukkarposh, Hasanuddin Manikpuri ve Shaikh Kafi ile birlikte kuzey Hindistan'ın birçok âlimi manevi dersi Bengal tekkelerinden almışlardır.⁵⁹

1.4. İslami Eğitim Müfredatı

Bengal medreseleri, İslam dünyasının müfredatını ve öğretim tekniklerini izlemiştir. Orta çağda büyük bir toplumun eğitim sistemini, müfredatını tamamen teyit etmek zordu. Çünkü eğitimin amacı aynı ve dini düşüncesi çok benzer olmasına rağmen farklı, gayriresmi ve modern dönemdeki gibi merkeziliğin olmamasından dolayı müfredatın da farklı olmasına sebep olmuştur. Hint-Bengal bölgesinin eğitim müfredatı genel olarak önemli ve benzer karakterleri bulunmaktadır. Genel olarak öğretim programı iki kısma ayrılmıştır: dini ve entelektüel. Dini kısmı; ilm-ul kıraat (doğru telaffuzla Arapça okuma), fonetik, Kur'an'ın tefsiri, hadis, fıkıh, el-kelam, Arapça dil ve edebiyat, Arapça dilbilgisi, belagat ve miras. Entelektüel kısmında ise; mantık, hikmet, felsefe, astroloji ve el falı, matematik, geometri, yurttaşlık bilgisi, tıp ve müzik (hamt, na'tı, gazal vb.)⁶⁰.

İki yıllık süresi olan mektep ve cami eğitimi ilköğretimdir; burada öğrencilere İslam'ın zorunlu olan ibadetleri, düşünceleri ve değerleri öğretilmekteydi.⁶¹ Bir çocuk dört sene, dört ay ve dört güne gelince Bismillah

---

⁵⁸ RashedaWaiz, **a.e.**, c. 6, s. 85.

⁵⁹ RashedaWaiz, **a.e.**, c. 6, s. 85.

⁶⁰ ATM Muslehuddin, **a.e.**, s. 281. Bkz. Ek-5

⁶¹ A. K. M. Yaqub Ali, **a.e.** s. 428.

dinletilerek resmi eğitime başlatılırdı⁶². Sn. Smit 1801’de kuzey-batı bölgesinde gördüğünü Çahar Darviş kitabında bu konuya değinmiştir⁶³. Her öğrenci ilkokulda Arapça, Farsça ve Bengalce öğrenmekteydi. Farsça okuma ve yazma zorunluysen Arapça yazma sadece yükseköğretimde zorunluydu.

Medresede mektebin devamı olarak öğrencilerin eğitim çalışmalarını tamamlamaları yaklaşık yedi ile on yıl sürerdi. Bazı medreseler yükseköğretim çalışmaları için ayrılmıştır. Eğitimli birisinin, Kur'an, hadis ve fıkhıta uzmanlaşması ve bilgi toplaması gerekmektedir. Kur'an ve hadisler ciddi bir şekilde inceleniyordu⁶⁴; aynı şekilde fikhın orijinal kitaplarının dili Arapça olduğu için, yeterli derecede bu dili öğrenmek çok önemli olarak görülmekteydi⁶⁵. Muhammed b. Yazdan Bakhsh, ünlü muhaddis İkdala'da ünlü hadisçi el-Buhari'nin Hadis koleksiyonunun üç cildini kopyaladı⁶⁶. İctihat ve fıkıh yüksek derecede önemliydi. Bununla birlikte, mantık, aritmetik, tıp, kimya, geometri, astronomi vs. gibi diğer bilimler de medreselerde öğretilirdi. Abul Fazl da bunun şöyle tasdik ediyor:

*“Her erkek ahlak, aritmetik, tarım, sayım, geometri, astronomi, fizik bilimi, ev işleri, hükümet, tıp, mantık, yüksek matematik, bilim ve tarih kuralları üzerine kitap okumalı ve hepsini kademeli olarak edinmelidir”*⁶⁷.

Akbar'ın egemenliği altındaki eğitim sistemi, tıp, tarım, coğrafya, hatta diğer dillerden ve dinlerden metinler içeren ek dersler hazırlayan bir yaklaşım benimsenmiştir, mesela Sanskritçede Patanjali çalışma. Bu dönemde geleneksel bilim, Aristo'nun, Bhaskara'nın ve İbn Sina'nın fikirlerinden etkilenmiştir. Daha muhafazakâr monarşi olan Aurangzeb de, idareye uygulanabilecek (Public Administration gibi bölümler) konuların öğretilmesini istemiştir. Padişahın

---

⁶² Azizur Rahman Mollik, **a.e.** s. 172.

⁶³ Abbas Ali Khna, **a.e.** s. 140.

⁶⁴ A. K. M. Yaquub Ali, **a.e.** s 427.

⁶⁵ ATM Muslehuddin, **a.e.** s. 281.

⁶⁶ A. K. M. Yaquub Ali, **a.e.** s. 428.

⁶⁷ Abul Fadl ‘Allami, **Ain-i-Akbari**, Translation H. Blochmann, Calcutta: Asiatic Society of Bengal, Vol. I, Calcutta 1873, s. 279.

desteğiyle Molla Nizamuddin Firangi Mahal Ders-e Nizami'yi geliştirmişti; bunu Hint alt kıtasındaki medreseler řu ana kadar takip etmektedir. Aslında Babürler, bilim için liberal bir yaklaşım benimsemiştir. İngiliz sömürge döneminden evvel Hindistanlı bir "*âlim*" ya da 'ulema' fıkıh, tarih, bilim ve okçuluk gibi konuları, etkili bir yönetici ya da hukukçu olarak bilmek zorunda kalmaktaydı.⁶⁸

1.5. Eğitim Dili

Dil insanın zihninin ve kalbinin düşüncelerini oluşturan en önemli unsurlarından biridir. Herhangi bir dil bir kültürü, medeniyeti, edebiyatı ve düşünce sistemini kendinde taşır. Din, düşünce ve bilginin geliştirilmesi açısından dil çok önemli rol oynayabilir. İnsanlık tarihinde dil sosyo-ekonomik ve uluslararası ilişkiler alanlarında da çok önem sahibidir. Hint-Bengal Bölgesinde de tarih boyunca diller, toplumlara etkileyici olarak son döneme kadar önemini korumuştur.

1.5.1. Farsça

Fars dil ve edebiyatının oluşumu ve gelişimi İran'da olmuştur. Bugünkü İran kültür ve medeniyeti M.Ö. 3000'den başlayarak İlamî (Elamite) medeniyetine dayanarak oluşmuştur. M.Ö. 1500'de orta Asya'dan gelen Arz kökenliler ve yerli halkın birlikte yaşamaları neticesinde Farsça ortaya yeni bir dil olarak çıkmıştır. Abesta, eski Farsça, Pehlevî ve Modern Farsça ile dört dönemde ilerleyen bu dil, bölgesine İslam'ın gelmesiyle Arap alfabesine geçmiştir. Bengal bölgesine İslamî hükümet kurulmadan evvel İran'dan gelen sufi dervişler; yerel asker, tüccarlar ve şehzadeler İslam dinini anlatmaktaydı. Halk arasında İslam'ın kabul edilmesinin ardından Kuran ve hadislerin öğrenilmesi gerekiyordu. Bölgede en fazla kullanılan dil olduğu için Arapça ile Farsça halk içinde önemli bir yeri vardı.

---

⁶⁸ Bangladesh Enterprise Institute (BEI), **Modernization of Madrassa Education in Bangladesh: A Strategy Paper**, Dhaka, Bangladesh, June 2011, s. 12-13.

İhtiyaruddin Muhammed bin Bahtiyar Halci Bengal bölgesini fethettikten (1205⁶⁹)sonra altı yüzyıldan fazla (1205-1837) süre boyunca farsça bölgenin resmi dili olarak kullanıldı. Bu uzun süre boyunca binlerce kitap, şiir ve çeşitli yazılar yazıldı. Aslında Türklerin gelmesi ve hükümdar olması bu dili geliştirme açısından çok önemlidir. Çünkü bu dil sadece insanlar arasında ilişki kurulmasını değil, bu bölge insanların Farslaşması söz konusuydu⁷⁰. Bunlar hakkında bugüne kadar birçok kütüphanede yazıtlar bulunmaktadır. 18. yy.'nin ortalarından 19. yy.'a kadar *Sultanul Ahbarve Durbin* ile beraber beş/altı tane günlük gazete Kalküta'da yayınlanmaktaydı⁷¹.

18. Yüzyılın ilk döneminde Mürşidkuli Han Bengal'de özerk bir eyalet (subedari) kurduktan sonra birçok âlim Hindistan'ın çeşitli bölgelerinden ve İran'dan Mürşidabad'a geldiler ve Farsça dili üzerinden eserler kaleme aldılar. Nusrat Jaung (1796-1823) Dakka'nın Nababi Nazımı olarak görevdeyken 'Nusrat jaungi'nin Tarihi'ni yazdılar.

1757'de Bengal Nababı Sirajuddow İngiliz şirketi tarafından yenildikten sonra Farsça büyük bir engelle karşılaşmasına rağmen yaklaşık bir yüzyıl daha etkin dil olarak kullanılmıştır. Bu konu hakkında Gulam Hüseyin Tabatay'ın 'Sayarul Muteekkirin (1783)', Golam Hüseyin Selimin 'Siraj-us-Salatin' (1787), Munşi Salimullah'ın 'Tarihi Bangla' (1763) vs. eserleri çok meşhurdur.

Müslümanlar için Farsça'nın ne kadar önemli olduğunu Nebab Abdul Latif'tan anlamak mümkündür. Navab Abdul Latif, Hunter Eğitim Komisyonu'nda (1882) şöyle anlatmıştır;

---

⁶⁹ Md. Akhtaruzzaman, a.e., s. 250.

⁷⁰ Sigfried J. de Laet. **History of Humanity: From the seventh to the sixteenth century**_UNESCO, 1994, s. 734.

⁷¹ Abu Musa Mohammad Arif Billah, "Persian", **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 8, s. 42.

“Arapça ve Farsça dillerine hâkim olmayan bir Müslüman, uzman olarak düşünülüyordu ve Müslüman toplumunda ona saygı da duyulmuyordu”⁷².

Bölgede Farsça kullanılan birçok merkez bulunmaktaydı ve bu merkezler meşhur yazarlar ve şairler tarafından yürütülmekteydi. Merkezlerden önemli bir nokta ise Dakka’dır. Khaja Abdur Rahim, Khaj Ahsanullah Şahin, Mirja Mahmud Şiraji Mahmud, İran’dan gelip Dakka’ya yerleşen Seyed Muhammed Baker Tabatay önemli isimlerden geçer. Moulovi Abu Muhammed Abdul gafur Nassah ‘Tazkiratul Müessirin’ kitabında Farsça şair ve yazarların hayatını kaleme aldı. Dakka’da bulunan önemli şairlerden Abdul Mamun Jouki, Munşi Variş Ali Jia, Aga Mahmut Ali, Mosihuttin Şoris, Kajimuddin Siddiki, Maulana Fazlul Korim, Şah Borhanullah, Munşi Jallauddin ve Muazzamuddin Said meşhurdurlar⁷³.

Bununla birlikte; Çitagong, Farsça eğitimin önemli bir merkezi olarak bilinmekteydi. Hâkim Muhammed Hüseyin Alavi ve Han Bahadur Hamidullah ile Mevlana Abdul Avval, Muhammed Abdul Ali, Muhammed Süleyman Arman vs. şairleri meşhur idi. Aynı şekilde, Silet bölgesinde “Ma’danul Favayed”in yazarı Seyed Şah İsrail, “Jaraul Musannif”in yazarı Muhammed Arşad ve diğerleri bulunmaktaydı. Bundan başka, Faridpur, Kumilla ve diğer bölgelerde de Farsi âlimler bulmak mümkündü.

Şundan bahsetmekte fayda var ki, Farsça sadece Müslümanların kullandığı bir dil değildi; Hindu yazarlar, şairler de çok önem veriyordu. Farsça konuşabilen Raja Rammohon Rai, Brammo toplumun kurucusu ve Hint dinin reformcusudur, Tohfatul Muahhidin adıyla tevhit üzerine bir kitap yazmıştır⁷⁴.

19. Yüzyılın ortalarında Farsça, destekçilerinden neredeyse tamamıyla yoksun kaldı ve yavaş yavaş dilin önemi yitirildi. Bunun nedeni ise, Council of India’nın Başkanı 20 Kasım 1837’de resmi emir vererek (no. XXIX, 1837) Farsça’yı

---

⁷² Abu Musa Mohammad Arif Billah, **a.e.**, s. 42.

⁷³ Abu Musa Mohammad Arif Billah, **a.e.**, s. 42.

⁷⁴ Rām Mohan Roy, “Tuḥfat al-muwaḥḥidīn” **Perso-Indiaca**, online, http://www.perso-indica.net/work/tuhfat_al-muwaḥḥidīn, Erişim, 15.08.2017.

resmi dil olmaktan çıkardı. Kalküta ve Dakka'daki Müslümanlar imza toplayarak bunun iptal edilmesini istediler ama bu emri değiştiremediler. Bu iptal kampanyasına Hindular da katıldılar.⁷⁵

1.5.2. Arapça

Hint-Bengal'deki Arapça, neredeyse tamamen İslami bir kimlik taşıyordu.⁷⁶ Bengal Müslüman hâkimiyetinin yükseköğretiminde semitik dillerden biri olan Arapça'ya çok önem verilmekteydi. İlk olarak, Arap-Bengal ticari ilişkileri İslam'ın gelmesinden evvel kurulmuş ve iki bölgenin dilleri de tanınmıştı. İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte, Arap coğrafyasından gelen Müslüman tüccarlar ve sufiler neticesinde bazı Bengalliler İslam'ı kabul edip dini anlamak için Arapçayı öğrenmeleri en önemli sebeplerden biriydi. Aynı şekilde, Müslüman geleneği gibi, bölgeye İslam'ın gelmesiyle cami, medrese, mektep vs. inşa edilir ve din öğretilirdi; burada da Arapça önemli bir noktaydı. Uzun zaman süren bu ilişkilerden dolayı Bengal'in güney doğu bölgesinin yerel dilleri Arapçadan etkilendi; örnek olarak Çitagang ve Noakhali bölgesinin yerel lehçelerinde %50'ye kadar Arapça kelime ya da Arapça kökeninden gelen kelimeler bulunmaktaydı.⁷⁷

Bu halde bölgede Müslüman hâkimiyeti altında Arapçanın etkisi çok artırmıştır; Farsça resmi dil olunca Arapçanın yayılması daha da kolay olmuştur. Bu dönemlerde her 40 kişi için bir mektep ya da medrese kurulduğunu bilinmektedir; bu kurumlarda namaz kılmak, dini vazifeleri öğrenmek ve en önemli nokta ise iyi bir şekilde yani tecvitle Kur'an öğrenmek halkın en önemli ihtiyaçlarındandı. Buralarda sadece okuma öğretilirken yükseköğretimde yazma da öğretilirdi; hatta

---

⁷⁵ Abu Musa Mohammad Arif Billah, **a.e.**, s. 43.

⁷⁶ Tahera Qutbuddin, "Arabic in India: A Survey and Classification of its Uses, Compared with Persian", University of Chicago, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 127, No. 3 (Jul. - Sep., 2007), s. 315.

⁷⁷ ATM Muslehuddin, **a.e.**, s. 281.

yükseköğretimin temel kitapları, mesela Kur'an, Hadis ve Fıkıh kitapları da Arapçaydı. Bundan dolayı Arapça öğrenmek zorunluydu.

Bu bahsedilen dönemlerde doğu Bengal'de Arapçayla önemli sayıda kitap yazılmıştır. Kazi Ruknuddin Samarkandi'nin 'Hawdul Hayat' (12. yy) Yoga'nın Amrtakunda kitabının tercümesiydi, Allama Abu Tawamah'ın Maqamat (sufizm), Kamil Karim'ın Majmu'i-khani fi'Ayni'l Ma'ani (hukuk bilimi), Shaikh Kutbul Alam, 'Anisül Ghuraba' adıyla bir hadis koleksiyonu Arapça yayınlanmıştı. Bununla birlikte bazı transkripsiyonlar da bulunmaktadır; mesela, Muhaddis Muhammad Ibn Jajdan 3 Cilt ile sahih el-Buhari'nin kopyalarını yazmıştır.⁷⁸

1765'de İngilizler Delhi İmparator'undan ekonomik kontrolü kazanınca, Bengal halkının diğer haklarında olduğu gibi Arapça'da da bir aksamayla karşılaşmıştır. Bazı cami ve medrese haricinde kısa zaman içerisinde diğer bütün kurumlar kapatıldı ya da çeşitli sebepten dolayı kapandı. Sonra Kalküta Aliye Medresesi ve diğer modern kurumlar kurulsada uzun zaman Arapça önemli bir dil olarak görülmemiştir. Hatta Arapça ile bazı önemli dersler, mesela tefsir, hadis (1871)⁷⁹ vs. zaman zaman yasaklanmıştır. 1871'de Hugli Medresesi ve 1873'de Dakka, Rajshahi ve Çitagang'da 3 tane medrese kurulmasına rağmen bu kurumlara gereken desteğin verilmemesinden dolayı Müslüman öğrenciler gerçek bir eğitim alamamışlardır.

1.5.3. Yerel Diller

Bengal eğitiminde Farsça ve Arapça ile birlikte Bengalce ve Urduca yer almaktaydı. 15. Yüzyılın sonunda ve 16. Yüzyılın başında Bengalli Müslüman padişahlar Bengal edebiyatını zenginleştirmek için destek oldular. Fakat Farsça resmi dil olduğu için Bengal dilini etkiledi. Sonrasında büyük Ekber döneminde Urduca ile birlikte Hint-İslam kültürü gelişmeye başladı.

---

⁷⁸ ATM Muslehuddin, a.e., s. 281.

⁷⁹ ATM Muslehuddin, a.e., s. 281.

Sanskritçe, Hindistan'ın en eski ve en zengin dilidir. Bu dilin gelişimi yaklaşık beş bin yıl boyunca sürmüştür. Bu dilin gelişim seyri Hindistan içinde sınırlı olsa da, Bangladeş'te de Sanskritçe, antik dönemden miras kalmıştır⁸⁰. Sanskritçe çalışmalarının Bengal'de ne zaman başladığını tespit etmek zordur. Ancak Gupta döneminde MS 350 civarında bulunan bir yazıt ile bunun tarihi çok eskiye götürülmektedir. 1630'lardan itibaren Bengal bölgesinde İngilizce, ticari bir dil olarak öğrenilmeye başlandı. Ve yerel insanlar da bu dili öğrenip tercüman olarak iş bulabildiler.⁸¹ Misyoner hareketleri yerel dillerin gelişmesinde⁸² katkıda bulunmakla birlikte İngilizce eğitime de başlandı.

---

⁸⁰ Narayan Chandra Biswas, "Sanskrit", **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 9 s. 49.

⁸¹ Narayan Chandra Biswas, **a.e.** s. 50.

⁸² John Brockington, "William Carey's Significance as an Indologist", **IndologicaTaurinensia – the online journal of Sanskrit studies**. Erişim Tarih, January 29, 2017.

İKİNCİ BÖLÜM

Hint-Bengal Bölgesinde Doğu İngiliz Şirketinin Kuruluşu ve İngilizlerin Eğitime İlk Müdahale Politikaları (1600-1812)

2.1. İngilizlerin Bölgeye Müdahalesinin Başlaması

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, 1633'te fabrikalarını Mahanadi deltasındaki Hariharpur'da tesis edince Bengal'e yerleşmiş oldu. İngilizler 2 Şubat 1633'te İmparator Şah Cihan'dan Bengal'de ticari faaliyetlerin serbestçe yapmasına dair bir ferman elde ettiler. Esas önemli ayrımlıklar 1651'de Prens Şah Shuja tarafından verilen kapitülasyonlardır. Buna göre İngilizler Bengalliler ile yapacakları ticari faaliyetlerde vergi ve gümrük kaldırılmaktaydı. Bunun yerine yıllık olarak sadece 3000 Rupilik⁸³ bir ödeme yapılacaktır. Aynı yıl İngilizler Hugli'de bir fabrika açtılar. Bir başkasını daha Kasimbazarda 1658'de açtılar. 1668'de Bengal'in başkenti Dakka'da yeni bir fabrika açıldı. Kalküta'nın 1690'da Job Charnock tarafından kurulmasıyla fabrika yerleşimi süreci tamamlandı. Bahsi geçen benzersiz ayrımlıklar şirketin hızla büyümesine ve Bengal politik hayatında hâkimiyet kurmasına zemin hazırlamıştır.⁸⁴

Shobha Singh'in 1696'daki isyanı, şirkete Kalküta daha güçlü yerleşme ve kendi savunmak için izin alma fırsatı verdi.⁸⁵ Subahdar, askeri önemine bakmaksızın şirkete istedikleri izni verdiler. Bir sonraki adım şirketin etkisini genişletmek amacıyla Kalküta'nın, Sutanitu'nun ve Govindapur'un idarecilerini satın almak oldu ki bu sayede sessizce siyasi güçlerinin temelini oluşturdular. Bu arada 1698 yılında rakip bir şirket kuruldu. Bu şirket "Doğu Hint Adaları Genel Ticaret Topluluğu" (General Society Trading to the East Indies) adıyla parlamento üyeliğine kabul edildi. Ardından 1700'de Kalküta'da Fort Williams'ın kuruldu. İki rakip 'Doğu

---

⁸³ O dönemin para birimi.

⁸⁴ Abdur Rahim and Others, **History of Bangladesh**, Nowroj Kitabistan, Dhaka 2013, s. 340. (বাংলাদেশের ইতিহাস, আব্দুর রহিম ও অন্যান্য, নওরোজ কিতাবিস্তান, ঢাকা-২০১৩)

⁸⁵ Sirajul Islam, "The East India Company", **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 4, s. 112.

Hindistan Şirketi' 1702'de yeni bir sözleşme yaptılar ve yeni bir isim altında birleştiler. Şirketin yeni adı "Doğu Hindistan Birleşmiş İngiliz Ticari Şirketi" veya bilinen adıyla 'Doğu Hindistan Şirketi' oldu. Şirket bu haliyle son zamanına kadar varlığını sürdürdü.⁸⁶

2.2. İngilizlerin Bengal Yöneticilerini Etkilemeye Yönelik Faaliyetleri

İngilizler, Babür İmparatorluğu'nun zayıflaması sonucu Bengal'de güçlerini artırdılar. Nitekim İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Babür İmparatoru Evrengzib (1658-1707) yönetimi döneminde Kalküta'da yerleşim izni almıştı. Tarihçi R.C. Dutt İngiliz etkisini şöyle izah eder:

*"Bengal halkı zorbalığa alıştı, ancak bu zamana kadar etkilerini her köy pazarına ve her üreticinin tezgâhına ulaştıran bir baskı altına girmemişlerdi. İktidarın keyfi davranışlarına alışmışlardı, ancak esnaflarına, mesleklerine, hayatlarına çok yakından değinen bir sistemden hiç çekmemişlerdi. Endüstrisinin yayları durduruldu; varlıklarının kaynakları kurutuldu."*⁸⁷

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan'ın üç ana durağı olan Madras'taki Fort St. George, Kalküta'daki Fort William ve Batı Hindistan'daki Bombay Castle'da güç sahibi oldu, varlıklar edindi. Bu duraklar, İngiltere'de Yöneticiler Mahkemesi tarafından atanan bir başkan ve bir meclis tarafından yönetilen bağımsız birimlerdi. İngilizler, bölgedeki isyancılara ve yağma harekelerine karşı himaye sözü vererek çeşitli prensler ve Navab'larla ittifak yapmaktaydılar. Bu güvenlik ve himaye anlaşmaları karşılığında yerel idarecilerden tavizler aldılar.⁸⁸

---

⁸⁶ Sirajul Islam, *a.e.*, c. 4, s. 112.

⁸⁷ Romesh Chunder Dutt, *The Economic History of India Under Early British Rule: From the Rise of the British Power in 1757 to the Accession of Queen Victoria in 1837*, Routledge, Jul 4, 2013, s. 27.

⁸⁸ *Bengal in 1756–1757*, (Ed. S.C Hilld.), Indian Records. London: John Murray, 1905, s. 52.

İngiliz şirketi özellikle 18.Yüzyılın sonlarından itibaren Bengal'de etkisini artırdı. Adını İngiltere Kralı William'dan alan Fort William, Doğu Hindistan'daki Hint Ordusu'nun kalesi olarak önem kazanmaya başlamıştı. 1702'de kalenin ortası fabrika ya da şirketin hükümet binası olarak kullanılmaya başlandı. Burası Doğu Hindistan Şirketi'nin tarihinde özellikle Plessey Savaşı'nda İngiliz ordusu için çok önemli bir roller üstlenir.

Farrukh Siyar'ın 1717 Fermanı, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne büyük ticari tavizler verdi. Özellikle de Babür Navabında, Bihar'da ve Orissa'da geniş haklara sahip oldular. 1715 yılında şirket, Hindistan boyunca gelecekte Kalküta kentinin kurulduğu üç yerleşimler olan Sutanuti, Govindapur ve Kalikata'nın (Kalküta) bazı köylerinde ticari ayrıcalıklarının muhafazası amacıyla Babür mahkemesine bir elçi gönderdi. Surman Büyükelçisi John Surman, yanına Ermeni Khwajah Sarhad'ı tercüman olarak aldı. Bu heyet ilk teşebbüsünde başarısız oldu. Ancak bu heyette doktor olarak bulunan Hamilton'un o tarihlerde ciddi bir rahatsızlığı olan İmparator Farrukh Siyar'ı iyileştirmesi durumu değiştirmişti. Başbakan Seyyid Abdullah Han'ın imzasıyla, elçiliğin sunduğu tüm taleplerin kabul edildiğini gösteren "hasb-el-hukums (talimatlar) yayınlandı. Böylece Bengal, Bombay ve Madras'ın yönetimi için ayrı fermanlar verilmiş oldu.⁸⁹

1717'deki bu imparatorluk fermanı, daha sonra kıta tarihinde çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu ferman İngiliz Doğu Hindistan Şirketi için büyük bir diplomatik başarıydı. Fermanla sadece şirketin Bengal eyaletindeki ticaretinin genişlemesi için değil, aynı zamanda ülkenin siyasi yapısında İngilizlerin etkisinin artmasının da yol açtı. Bengal'deki İngiliz ticaretinin "Magna Carta"sı olarak isimlendirilen 1717 fermanı, diğer tüccarlara göre İngilizlere çok önemli avantajlar kazandırıyordu. Şirketin ticaret hacmindeki hızlı artışa rağmen, hükümete ödenmesi gereken miktarda artış olmuyordu. Fakat Bengal dini mahkemesi (navab), fermanın geçerliliğini kabul etmedi. Bu çelişkili tutum, İngilizlerin ve Bengal yöneticileri arasında artan, böylece ülkenin siyasi-ekonomik durumunu etkileyen gergin ilişkilere

---

⁸⁹ Shirin Akhtar, "Farrukh Siyar's Farman", **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 4, s. 102.

sebepe oldu. İngilizlere verilen bu fermanla İmparatorluğun egemenliğinin kısmen de olsa kısıtlandığını söylemek mümkündür.⁹⁰ Bengal sadece güçlü liderleriyle ayakta durabiliyordu. Navab Murshid Kuli Han ve Navab Sujauddin Han (1727-1739), şirketin Bengal'de fermanı takip etmesine izin vermeyince sorunlar devam etti.⁹¹

2.2.1. Aliwardi Han'ın İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne Karşı Katı Kuralları

Bengal Sutanı Murshid Kuli Han'ın ölümünden sonra, sarayda bir takım karışıklıklar ortaya çıkınca İngiliz şirketi bu fırsatı iyi değerlendirdi. Bu arada Alwardi Han'ın ordusu Bengal'in başkenti Murshidabad'a saldırdı ve ele geçirdi. Alwardi Han tahta çıktı. Aliwardi'nin ilk başlarda Bengal'deki Avrupalılara tavrı katıydı. Ancak Marathalar'la yaptığı savaşlarda, Avrupalılar tarafından surların güçlendirilmesine ve İngilizlerin Kalküta'da Maratha Hendeği'ni yapmasına izin verdi. Savaşı sürdürülebilmek için Avrupalılardan maddi destek sağladı. Alwardi Han, İngiliz ve Fransızların Güney Hindistan'da yerel prensleri kullanarak bir vekâlet savaşı başlattıklarını iyi biliyordu. Aliwardi, kendi vilayetinde böylesine bir durumun ortaya çıkmasını istemedi ve Avrupalılar ile olan ilişkilerinde ihtiyatlı davrandı. Bununla birlikte, sürekli bir sürtüşme vardı. İngilizler her zaman Farrukhşiyar'ın 1717'de yayınladığı fermanı tam olarak İngilizlerin yararlanabilmelerinin engellenmesinden şikâyet etmekteydiler. Buna rağmen ticaretleri gelişmeyi sürdürdü⁹².

---

⁹⁰ Abdur Rahim, **a.e.**, s. 342.

⁹¹ Abdur Rahim, **a.e.**, s. 342.

⁹² G.J. Bryant, **The Emergence of British Power in India 1600-1784: A Grand Strategic Interpretation**, The Boydell Press, Woodbridge, 2013, s. 4-5.

2.2.2. İş Dünyasından Siyasal Mücadeleye: Şirketin Yasadışı Talebi ve Navab Siraj ile Çatışma

Avrupalılarla mesafeli ilişkiler kuran Aliwardi Han 1756 Nisan ayında öldü. Yerine 23 yaşındaki torunu Siraj-ud-Daulah geçti. Yeni sultan Hindistan'da özellikle Avrupalı şirketlerinin büyük kazançlarından şüphelenmekteydi. Siraj, diğer Avrupalıların yaptığı gibi tahtta çıktığında İngilizlerden hediye almadı. Bunun üzerine İngilizler onun düşmanı olan Krisno Bllov gibi şahıslara sığınma hakkı verdiler.⁹³ Bu esnada Kalküta 16 Haziran'da Siraj'ın kuvvetleri tarafından işgal edildi.⁹⁴ Kalküta'nın düştüğünün haberi 16 Ağustos 1756'da Madras'a ulaştığında, İngiliz konseyi acilen Albay Clive ve Amiral Watson komutasında sefer kuvveti gönderdi. St. George Kalesi Konseyinden bir mektupta olay şöyle belirtilir:

*“Seferin amacı sadece Bengal'deki İngiliz yerleşim yerlerini yeniden kurmak değil aynı zamanda şirketin imtiyazlarının geniş bir şekilde tanınmasını ve savaş riski olmaksızın kayıplarının telafisini sağlamaktır.”*⁹⁵

Ayrıca, Navab hakkında herhangi bir memnuniyetsizliğin ve mücadele belirtisinin desteklenmesi gerektiği belirtiliyordu. Watson bir deniz filosunu komuta ederken; Clive, 900 Avrupa'lı ve 1500 sepoy (Hint askeri birlikleri) askerlerinden oluşan kara kuvvetlerinin komutasını devralmıştır. 9 Ocak 1757'de, Kaptan Coote ve Binbaşı Kilpatrick'in komutası altında 650 kişilik bir İngiliz gücü, Kalküta'nın 37 kilometre kuzeyindeki Hooghly kasabasına saldırdı. Bu saldırıyı öğrenen Navab, ordusunu aldı ve Kalküta'ya yürüdü. 3 Şubat'ta ana birlikleriyle gelerek Maratha Hendeki'nin ötesine kamp kurdu. Siraj, merkez karargâhı için Omichund'un avlusunu tercih etti. Ordularının küçük bir kısmı kasabanın kuzeydeki banliyölerine

---

⁹³ Abdur Rahim, **a.e.**, s. 306.

⁹⁴ G. J. Bryant, “Civil-Military Relations in Early British India, 1750-85”, **Journal of the Society for Army Historical Research**, No. 83 (2005), s. 131-51.

⁹⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Hares Sayed, **War, Violence, Terrorism, and Our Present World: A Timeline of Modern Politics**, Xlibris Corporation, European Invasion and Colonization: India and Africa, Chapter-II, May 30, 2017.

saldırdı. Fakat Teğmen Lebeaume komutasındaki bir müfreze tarafından karşı saldırıya uğradılar. Buna rağmen 50 esir alarak geri döndüler⁹⁶.

Clive, 4 şubat sabahı Navab'ın askeri kampına sürpriz bir saldırı yapmaya karar verir. Bu durum Navab'ın kuvvetleri arasında kargaşaya neden oldu. Ancak, Navab'ın ordu ile şirketin gizli bir bağlantısının olması hakkında bazı şüpheleri vardı. Bu şartlarda her ne kadar şirkete baskı uygulayabileceklerini söyleseler de komutanların tavsiyesi üzerine, şirketle anlaşma masasına oturdular. Navab'ı korkutan saldırı, 9 Şubat'ta şirket ile yapılan "Alinagar Antlaşması"yla sonuçlandı⁹⁷. Şirketin talepleri arasında yer alan fabrikaları restore etmek, Kalküta'nın inşası ve şirkete eski imtiyazlarının geri verilmesi şartları kabul edildi. Navab, ordusunu başkent Mürşidabad'a çekti.

Bussy'in Bengal'e ilerlemesi ve Avrupa'daki Yedi Yıl Savaşları (1756-1763), şirketin dikkatini Bengal'deki Fransız tehdidine yöneltti. Clive, Kalküta'nın 20 mil (32 km) kuzeyindeki Fransız kasabası Chandernagar'ı kuşatmayı planlamıştı. Ancak Clive'in, Chandernagar'a yapacağı saldırıda Navab'ın hangi tarafı tutacağını bilmesi gerekiyordu. Navab kaçamak yanıtlar veriyordu. Clive bunu Navab'ın saldırıya razı olduğu şeklinde yorumladı⁹⁸. Bu durumda Clive, 14 Mart'ta Chandernagar kasabasına ve kalesi üzerine yürüdü. Fransızlar, kaleye giden yollarda savunma hattı kurmuşlardı ve nehir kanalında askerlerin geçmesini önlemek için birkaç gemi batırmışlardı. Garnizon, 600 Avrupalı ve 300 yerel sepy askerlerinden oluşan bir birlikti. Fransızlar, Hooghly'den gelecek Navab'ın güçlerinden yardım beklediler. Ancak Hooghly valisi Nandkumar'a, tarafsız kalması ve Navab'ın Chandernagar'a takviye güç göndermesini önlemesi için rüşvet verilmişti. Kale iyi korunuyordu. Fakat Amiral Watson'ın filosu 23 Martta kanalı ablukaya zorladığında, kıydan iki batarya yardımı ile birlikte şiddetli bir bombardıman yapıldı. Nikayet 24 Mart sabahı Fransızlar teslim oldu. Clive, Chandernagar'ı yağmaladıktan sonra Madras'a dönme kararından vaz geçti ve Bengal'de kalmaya karar verdi. Ordusunu

---

⁹⁶ Bryant, a.e., s. 125-26.

⁹⁷ Abdur Rahim, a.e., s. 307.

⁹⁸ S.C Hill, a.e., s. 78.

Hooghly kasabasının kuzeyine doğru ilerletti⁹⁹. Aslında o tarihlerde Bengal Navab'ı, Ahmed Şah Durrani ve Maratha tarafından tehdit altındaydı.

2.3. Plassey Savaşı (1757) ve Bengal'in İngilizlerin Kontrolüne Geçişi

2.3.1. Plassey Savaşı'na Neden Olan Şartlar

İngilizlerin Chandernagar'a yaptığı saldırıyı öğrenen Navab'ın çok sinirlendi. İngilizlere olan eski nefreti geri döndü. Ancak şimdi İngilizlere karşı kendini ittifaklarla güçlendirme gereği hissediyordu. Navab, kuzeyden Ahmad Şah Durrani'nin altındaki Afganlardan ve batıdaki Marathalar tarafından gelebilecek saldırı endişesi yüzünden tedirginlik içindeydi. Bu nedenle, İngilizlere karşı tüm gücünü kullanamadı. İngilizler ve Navab arasında derin bir güvensizlik vardı. Sonuç olarak Siraj, Cossimbazar'daki Fransız fabrikasının şefi Jean Law ve de Bussy ile gizli görüşmeler başlattı. Navab ayrıca ordusunun büyük bir bölümünü, Rai Durlabh komutasında Murshi-Dabad'ın 48 km güneyindeki Cossimbazar adasında bulunan Plassey'e taşıdı¹⁰⁰.

Bu arada Navab'a karşı ilk hareket kendi mahkemesinden geldi. Bengalli tüccarlar Sethler, Alwardi yönetimi altındaki durumun aksine, Siraj döneminde varlıkları için sürekli korku içindeydiler. Yar Lutuf Khan'ı, herhangi bir şekilde tehdit altında olurlarsa diye savunma için uğraşıyorlardı. Siraj mahkemesinde İngiliz şirketi temsilcisi olan William Watts, mahkemede yöneticiyi devirmek için kurulan komplo hakkında Clive'yi bilgilendirdi. Komplocular, ordu yetkilisi Mir Jafar'ı, bir tüccar olan Rai Durlabh'ı ve asker olan Yar Lutuf Khan ve Omichund'u olaya dahil

---

⁹⁹ "Carnatic Wars", **Encyclopædia Britannica**, Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2012.

¹⁰⁰ KM Mohsin, Sushil, Chaudhury. " The Battle of Palashi", **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, <http://en.banglapedia.org/index.php?title=Palashi>, The Battle of, Erişim: 15.08.2017.

ettiler.¹⁰¹ Clive'ye bu konu Mir Jafar tarafından iletildiğinde, Clive 1 Mayıs'ta Kalküta'daki seçim kuruluna başvurdu. Kurul ittifakı destekleme kararı aldı. İngilizler ile Mir Jafar arasında, savaş alanında İngilizlere destek karşılığında tahta çıkarılması ve Kalküta'ya yapılacak saldırının finansı için bağış olarak yüksek miktarda para verilmesini öngören bir anlaşma yapıldı. 2 Mayıs'ta Clive kampını dağıttı ve birliğinin yarısını Kalküta'ya, diğer yarısı da Chandernagar'a gönderdi.¹⁰²

Mir Jafar ve Sethler, İngilizlerle kendisi aralarındaki birliğin Omichund'tan gizli tutulmasını istedi. Ancak Omichund bu konuyu öğrendiğinde, kendi payının üç milyon rupiye (yaklaşık 300 bin £) artırılmaması durumunda komployu ifşa etmekle tehdit etti. Bunu duyan Clive, komiteye bir teklif önerdi. Buna göre Omichund'a atıfta bulunmayan gerçek kâğıt ve Omichund'un istediği şartları içeren kırmızı kâğıttan oluşan iki antlaşman metni ile onu kandıracaktı. Kurulun üyeleri iki kağıdı da imzaladılar. Fakat Amiral Watson sadece gerçek olanı imzaladı ve amiralin imzası sahte olanın üzerinden taklit edildi. Orduya, donanma filosuna ve kurula gidecek olan bağışlar için yapılan her iki antlaşma ve sözleşmeler, 4 Haziran'da Mir Jafar tarafından imzalandı.¹⁰³

Clive, Hindistan'daki bu davranışıyla ilgili 10 Mayıs 1773'te parlamento soruşturması sırasında verdiği ifadeyle kendini şu şekilde savunmuştur:

“Omichund, onun (Nevab'ın) saygı değer hizmetçisi, düşündüğü üzere, efendisine İngilizler ile Mösyö Duprée'nin (Fransız Doğu Hindistan Şirketin generali) kendisine saldırmak için yaptığı bir anlaşmaya vardıklarını söylediği bu tavsiyeyi dört rupi meblağ karşılığı aldı. Nevab'ın en güvendiği adam olan bu kişi çok geçmeden planlanan devrim için elimizdeki en önemli malzememiz olmuştur. ... Bu amaçla başka bir anlaşma imzalandı. Birine Kırmızı, diğerine Beyaz sözleşme deniyordu. Bu anlaşma Amiral Watson dışında herkes tarafından imzalandı ve

---

¹⁰¹ P. J. Marshall, Review, “Bengal: The British Bridgehead Eastern India 1740-1828”, **Pacific Affairs**, Vol. 62, No. 1 (Spring, 1989), s. 125-127.

¹⁰² P. J. Marshall, **a.e.** s. 127.

¹⁰³ George B. Malleson, **The Decisive Battles of India from 1746 to 1819**, (Ed. W.H. Allen), London, 1885, s. 45-71.

*kendimi, onunla yaptığım konuşmaya göre, onun adını koyacak kadar yetkili biri olduğumu düşünmeliydim. Amiral Watson'ın adına antlaşmayı imzalayan kişi hakkında, onun bu işi amiralin huzurunda yapıp yapmadığını söyleyemem. Ancak şunu biliyorum ki, bunun için yeterli yetkiye sahip olduğunu düşünmüştü. Bu anlaşma derhal, hileden şüphelenmeyen Omichund'a gönderildi. Olay gerçekleşti ve başarıya ulaşıldı. Kendisine tamamen ikna olduğum meclis, benimle aynı fikirde olacaktır ki şirketin varlığı risk altındaydı ve bu insanların hayatları tehlikeli bir hale gelmişti ve kesinlikle yok olacaktı. Bu doğru politikanın ve adaletin, bu kadar büyük bir kötülüğü aldatması meselesiydi”.*¹⁰⁴

2.3.2. Savaşın Başlangıcı

Binbaşı Kilpatrick, Kalküta'dan ordusunun geri kalanı ile Chandernagar'da Clive'e katıldı. Birleşik kuvvet, 613 Avrupalı, sekiz sahra topunu ve iki obüsü kontrol eden 171 topçu, 91 topas, 2100 sepoy ve 150 denizci askerden oluşuyordu. Ordu, 13 Haziran'da Murshidabad'a doğru yola çıktı. Hint askerleri kıyıda yürürken, mühimmatlar ve topçularla birlikte Avrupalılar 200 tekne ile nehre kadar çekildiler. 14 Haziran'da Clive, Siraj'a savaş ilan etti. 15 Haziran'da İngilizlerle ittifak yaptığı şüphesiyle Mir Jafar'ın sarayına saldırı düzenleyen Siraj, Mir Cafar'dan İngilizlerle savaş alanında birleşmeme sözü aldı. Daha sonra bütün ordusunun Plassey'e taşınmasını emrini verdi. Ancak askeri birlikler, o ana kadar geciken maaşları ödenene kadar şehri terk etmeyi reddettiler. Bu gecikme ordunun ancak 21 Haziran'da Plassey'e ulaşmasına neden oldu¹⁰⁵.

İngiliz güçleri 16 Haziranda Paltee'ye ulaşmıştı. Burası stratejik önemi olan Katwa kasabasının ve kalesinin 12 mil (19 km) kuzeyinde kalıyordu. Bu yerde çok miktarda tahıl ve askeri mühimmat bulunduyordu ve Aji nehriyle çevriliydi. 17

---

¹⁰⁴ William Cobbett, Thomas Curson Hansard, **The Parliamentary history of England from the earliest period to the year 1803**, Parliament, Great Britain; Parliament, Vol. 17, Scotland 1813, s. 876.

¹⁰⁵ Malleon, a.e., s. 55-71.

Haziranda Clive, Binbaşı Coote komutasına 200 Avrupalı ve 500 sepoy, 1 sahra topu ve küçük bir obüs verdi. Müfreze gece yarısı geldikleri kasabayı terk edilmiş olarak buldu. 19 Haziranda şafak sökerken Binbaşı Coote nehrin kıyısına gitti. Burada Coote, Anglo-Hint birliğini ikiye ayırdı. Sepoylar nehri geçti ve kale duvarını ateşe verdiler. Avrupalı askerler ise kalenin ötesine ilerlediler. Savunma yapan garnizon, ilerleyen askerleri gördüğünde, mevzilerini bıraktı ve kuzeye kaçtı. Başarıyı duyan Clive ve ordunun geri kalanı 19 Haziran akşamı Katwa'ya geldi. Bu esnada Navab komplo hakkında bilgilendirilmişti. O da Mir Jafar'ı görevinden aldı. Yerine Abdul Hadi'yi başkomutan ve Bahş olarak atadı. Abdul Hadi ve Mir Mododn, Navab'a Mir Jafar'ın uzaklaştırılmasını ve şirkete karşı savaşmayı tavsiye ettiler. Ancak Jagotseth, güçlü bir kollektif güç için Nevab'a Mir Jafar'ın görev getirmesini tavsiye etti. nihayet Mir Jafar kutsal kitaba el basarak yemin etti ve şirkete karşı savaşacağı sözünü verdi. bu aslında Navab'a göre büyük bir hataydı.¹⁰⁶

Bu noktada Clive bir ikileme karşı karşıya kaldı. Navab, Mir Jafar ile uzlaşmış ve onu ordunun başına getirmişti. Mir Jafar, Clive'e aralarındaki anlaşmayı destekleme niyetini beyan eden mesajlar gönderdi. Clive bu sorunu subaylarına danışmaya karar verdi. 21 Haziranda savaş konseyini toplandı. Soru şuydu; Clive mevcut şartlarda orduyu yardımsız bir şekilde Kasimbazar Adasına geçirip Navab'a mı saldırmalıydı, yoksa Katwa'daki pozisyonlarını güçlendirmeli ve Marthaların ya da diğer Hintlilerin yardımına mı güvenmeliydi? 20 Subayın katıldığı konseyde Clive'nin de dâhil olduğu 13 kişi ani saldırı aleyhine oy verirken, Binbaşı Coote'un da dâhil olduğu 7 kişi yakın zamanda alınan zaferleri ve yüksek motivasyona sahip birlikleri de göz önüne alarak saldırıyı teklif etmişlerdi. Konsey uzun süren görüşmenin ardından dağıldı. Clive, 22 Haziran sabahı Bhagirathi Nehri'ni (Hooghly Nehri'nin diğer bir adı) geçmesi için orduya emir verdi.¹⁰⁷

İngilizler 23 Haziranda Plassey köyünün ötesindeki hedefe vardılar. Laksha Bagh adındaki mango bahçelerini hızlıca işgal ettiler. Bahçe Navab'ın tahkimatından

---

¹⁰⁶ Abdur Rahim, a.e., s. 309.

¹⁰⁷ Stuart Reid, **The Battle of Palassey 1757: the Victory that Won an Empire**, Barnsley, 2017, s. 260-262.

sadece bir mil uzaktaydı. Navab'ın ordusu Clive'den 26 saat önce yerini aldı. Jean Law komutasında bir Fransız müfrezesi iki gün içinde Plassey'e ulaşabilirdi. Burada güçlü mevziler bulunuyordu.¹⁰⁸

23 Haziran'da iki güç savaşa başladı. Bu esnada generaller Mir Jafar, Khadim Hossen ve Raidurlov kendi birlikleriyle boşa bekliyorlardı. Mohonlal, Mir Mododn ve Sinfre gerçek bir savaşı gibi mücadele ettiler. Öyle ki Clive ve birliği Mango bahçesinde siper almak zorunda kaldılar. Bu güvenilen birlikler Clive'i takip etti. Ancak Mir Mododon, ölünce hayal kırıklığına uğrayan Navab komutanlarına danıştı. Yine Mir Jafar, savaşın ertelemesini, yarın yine başlamasını tavsiye etti. Buna uyuldu. Asker düzgün bir emir-komuta içinde olmadığından kargaşa yaşanmaktaydı. Durumu kavrayan Clive hemen saldırıya geçti. Navab'ın kuvveti dağıldı ve komplocular Clive'yle birleşti. Navab Siraj ağır bir yenilgi aldı. Plessey'den Mürşidabad'a doğru çekilmeye başladı.¹⁰⁹

2.3.3. Muharebenin Sonuçları ve Buxar Savaşı

23 Haziran akşamı Clive, Mir Jafar'dan bir görüşme talep eden bir mektup aldı. Clive ertesi sabah Daudpur'da Mir Jafar ile görüşeceğini söyledi. Mir Jafar sabah Daudpur'daki İngiliz kampına geldiğinde Clive onu kucakladı ve onu Bengal, Bihar ve Orisha'nın Navab'ı olarak selamladı. Ardından Mir Jafar'a Siraj'ın kaçışını önlemek ve hazinesinin yağmalanması için Mürşidabad'a gidilmesini tavsiye etti. Bu kabul edildi ve 24 Haziran akşamı Mir Jafar birlikleriyle Mürşidabad'a ulaşıldı. Clive, kendisine olası bir suikast girişiminin bulunduğu dair söylentilerin ardından 200 Avrupalı asker ve 300 sepoy koruyucusu ile 29 Haziran'da Mürşidabad'a geldi. Clive saraya alındı ve Mir Jafar ile memurları tarafından karşılandı. Clive, Mir Jafar'ı

---

¹⁰⁸ S.C Hilld (Ed), **a.e.**, s. 290.

¹⁰⁹ Abdur Rahim, **a.e.**, s. 310.

tahta çıkardı ve Navab konumunu onayladı, Ona hediye olarak bir altın rupi plakası verdi.¹¹⁰

Bütün bunlar olurken Siraj-ud-Daulah 23 Haziran gecesi Mürşidabada ulaşmıştı. Konseye toplanma çağrısı yaptı. Konseyde bazıları İngilizlere teslim olmasını tavsiye etti. Bazıları savaşa devam etmesini söylerken, kimilerine göre de kaçması gerekiyordu. Kaçmayı uygun buldu. 24 Haziran saat 22.00'da Siraj kılık değiştirerek bir botla karısı ve değerli mücevherleriyle kuzeye kaçtı. Onun düşüncesi Jean Law'dan gelecek yardım ile Patna'ya geçmekti. 24 Haziran gece yarısında Mir Jafar, Siraj'ın peşinden birkaç grup gönderdi. 2 Temmuz'da Siraj, Rajmahal'a ulaştı ve ıssız bir bahçede sığınak kurdu. Ancak çok geçmeden Mir Jafar'ın kardeşi tarafından yakalandı. Siraj'ın kaderi, Mir Jafar'ın başında bulunduğu bir konsey tarafından kararlaştırılamazdı. Bu yüzden bu iş Mir Jafar'ın oğlu Miran'a teslim edildi. Nihayet İngilizlerle mücadele eden Siraj o gece öldürüldü. Cesedi ertesi sabah Mürşidabad sokaklarında gezdirildi ve Aliwardi Han'ın mezarlığına gömüldü.

İngilizlerle Mir Jafar arasında yapılan antlaşmaya göre, İngilizler, Maratha Hendeği'ndeki tüm araziye ve bunun ötesindeki 600 yarda (550 m) ve Kalküta ile deniz arasındaki tüm arazilere sahip oldular. 1717 Fermanı'nın onaylamasının yanında, anlaşma aynı zamanda donanma filosuna, orduya ve komiteye, kayıpları için İngilizlere 22.000.000 rupi (£ 2.750.000) tazminat verilecektir. Bununla birlikte, Siraj-ud-Daulah zenginliğinin beklenenden çok düşük olduğu ortaya çıktığında, Sethler ve Rai Durlabh ile 29 Haziran'da yapılan bir konsey toplantısında, miktarın yarısını derhal ödenmesine kararı verdiler. Ödemenin üçte ikisi nakit ve üçte biri de mücevherler ve diğer değerli eşyalar ile yapılacaktı. Konsey sona erdiğinde, Omichund kendi payına hiçbir şey düşmediğini anlamıştı.¹¹¹

Plassey'den sonra Mir Jafar hiçbir şekilde beklenemediği kadar İngiliz talep ve baskılarıyla kaşı karşıya kalmıştı. İngilizlerden kurtulmak için 1764'te Buxar

---

¹¹⁰ Peter Harrington, **Plassey 1757, Clive of India's Finest Hour; Osprey Campaign Series 36**, Osprey Publishing, London 1994, s. 75.

¹¹¹ S.C Hilld (Ed), **a.e.**, s. 290-295.

savaşı verildi. Ancak Bengalliler bu son savaşta da yenildi. Böylece Bengal tamamiyle İngiliz denetimine girmiş oldu.

2.4. İngiliz Şirketin Belgal'de Sosyo-Ekonomik ve Eğitim Politikaları

2.4.1. Diwani'nin Ele Geçirilmesi

Erken dönem Babür eyalet yönetiminin iki ana kolu vardı: Nizamatt ve Divan. Kısaca, nizamatt, mülki idare; divan ise gelir idaresi anlamına geliyordu. Eyalet subahdarı, nizamattan (nazım olarak da anılmaktaydı) sorumluyken; divanmaliyeden sorumluydu. Babür imparatoru bu iki kilit görevliyi doğrudan atamaktaydı ve doğrudan imparatora karşı sorumludurlar. Divan, Nazıma danışmadan veya fikirlerini sormaksızın merkezi yönetime gelirleri gönderme yetkisine ve gücüne sahipti.¹¹²

Bengal'de aktif bir şekilde ticaretin içinde olan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, merkezden tayin edilen divanların otonom güçlerini görmüştür. Daha sonra onları kendi lehine kazanmak için girişimlerde bulundular. Ayrıca merkezin zayıflığı nedeniyle özerk Navabların bu kurumu rafa kaldırılacak hale getirebileceğini de biliyorlardı. Bu ikili sistem sırasında Nawvab-ud-Daulla ve Saif-ud-Daull Bengal'in Navab'larıydı. Robert Clive, 1765 Allahabad Antlaşmasını takiben Bengal'de ikili yönetim sistemini kurdu. Robert Clive, Allahabad'da imparator Şah Alam ile bir araya geldi. İmparator, Doğu Hindistan Şirketini Bengal, Bihar ve Orissa'nın divanı olarak atamasıyla merkezi kontrollü divan görevinin tekrar canlandırabileceğine ikna ett.¹¹³ Şirket, divan olarak, eski güzel günlerde olduğu gibi düzenli olarak haraçlarını ona vermekten memnuniyet duyacaktı. Bu ikili yönetim sistemi sayesinde İngiliz

---

¹¹² Subahdar Azim-us-shan ile Divan Murshid Quli Han arasındaki tartışmada gelirlerin doğrudan divan tarafından merkeze gönderilmesi konusundaki çıkan ihtilaf, büyük Babürler döneminde diwani kurumunun özerkliğini ortaya koymuştur: Sirajul Islam, "Diwani", **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 3, s. 373.

¹¹³ Debendra Nath Banerjee, **Early administrative system of the East India Company in Bengal**. Longman's Green and Company Limited, 1943, s. 655.

yönetimi, diwani (gelirleri) ve nizamati (Bengal sivil yönetiminin) kontrolleri altına alabildiler.¹¹⁴

Divan olarak şirket eyalet vergilerini toplamaya yetkili iken, nizama delege aday göstererek nizamati, polisi ve adli güçleri kontrol edebilecek duruma gelmişti. Yardımcı subahdar (Navab'a yardım etmek üzere atanırlardı) şirketin izni olmaksızın görevine son verilemezdi. Bununla birlikte, bu halde şirket ne doğrudan vergileri tahsil edebilecek durumdaydı, ne de buna istekliydi. Bu nedenle, divan işlevlerini yerine getirmek için iki vekil tayin etti. Buna göre Bengal için Muhammed Reza Han ve Bihar için Raja Sitah Roy tercih edildi. Muhammed Reza Khan, Nazım olarak görev yaptı. Bütün bu gelişmeler Bengal'in idaresinin, Hintliler tarafından yürütülüyor gibi gözükse de asıl otoritenin İngiliz şirketinde olduğunu göstermekteydi.

Bu süreçte Clive şirketin ülke yöneticilerini seçmek amacıyla aceleci davranmadı. Clive, Syed Muhammed Reza Khan'ı divan naibi ve nazım naibi olarak atadı. Naib, nazım olarak Navab'ı temsil edecek ve divan olarak şirketi temsil edecekti. Clive'in geliştirdiği bu sistem "ikili hükümet" olarak adlandırıldı. İkili hükümet sistemi Reza Khan ile Clive'in ona Fort William'da vali olarak yardım ettiği sürece iyi bir şekilde yürüdü. 1767'dan sonra Reza Khan'ın etkisi azalmaya başladı. Şirket yetkilileri özel ticaret adı altında ülkeyi sömürmeye başladılar. Bunun neticesinde ekonomi çöktü ve büyük bir kıtlık yaşandı (1769-70).

Clive'in İkili Hükümet'i birçok açıdan eleştiri konusu oldu.¹¹⁵ Sistem nedeniyle Bengal'de yönetim neredeyse çökmüştü. Güç mesuliyetten ayrılmıştı. İngilizler gücün ve paranın sahibiydi. Navabın ise ne gücü ne de parası vardı. Navab sadece yönetimdeydi ve her yanlışlıkta hedef oluyordu. Bu şartlarda Navab idareyi sorunsuz bir şekilde yönetmekte başarısız oldu. Gelirler düştü. Şirket Bengal, Bihar ve Orissa'dan sağladığı gelire büyümekteydi. Halk, çok acı çemekteydi. Bengal'de tarım koşulları, Clive'in ikili hükümeti yönetimi altında aşamalı olarak bozuldu.

---

¹¹⁴ Niranjan Dhar, **The administrative system of the East India Company in Bengal, 1714-1786**, Volume 1. Eureka Publishers. Bengal (India), 1964, s. 161-162.

¹¹⁵ Nandalal Chatterji, **Clive as an Administrator**, *Journal Of Indian History*, Vol. 33, Indian Press, 1955, s. 1-3.

Gelir tahsil etme gücü yalnızca şirketin elindeydi. Bu nedenle Navab, Bengal'de tarımın ilerlemesi için sulama sisteminin geliştirilmesi adına herhangi bir yatırım yapamadı. Ayrıca, kaynak yetersizliği nedeniyle yardıma muhtaç çiftçilere kredi vermede başarısız oldu.

1770'in Büyük Kıtlığı yukarıda yaşananlara zorlukların dolaylı olarak neticesiydi. Bu kıtlık Bihar'dan Hindistan'daki Aşağı Ganj platosuna oradan Bengal'e kadar etkili olmuştu. Kıtlık yaklaşık olarak 10 milyon kişinin ölümüne neden olmuştu.¹¹⁶ Warren Hastings'in raporuna göre etki altında olan yerlerin nüfusunun üçte biri açlıktan hayatını kaybetmişti.¹¹⁷ Bu durumun nedeni olarak genellikle İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin politikaları öne sürülür.¹¹⁸ Nobel ödüllü Hintli ekonomist Amartya Sen, bu durumu şöyle nitelendirir:

"Bu insan yapımı öyle bir kıtlıktır ki o yüzyılda Hindistan'da daha önce herhangi bir kıtlığa rastlandığı kaydedilmemiştir".¹¹⁹

Bengal'deki kötü bu yönetim, karaborsanın hızla artmasına yol açtı. İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin hizmetkârları ise herhangi bir vergi ödemediği yasadışı ticari faaliyetler gerçekleştirmekteydiler. Bu yasadışı ticaretten çok fazla kazanç elde ettiler. Fakat diğer taraftan Bengal tüccarları bu durumdan çok çekti. Çünkü vergi yükünün altında ezilmişlerdi. Böylece, ikili hükümet sistemi, yerel ticarete de büyük bir darbe indirmiş oldu. Navab'ın hizmetkârları, Navab'ın İngiliz şirketinin elinde mükemmel bir kukla olduğunu öğrendiklerinde baskıcı olmaya başladılar. Bu, Bengal halkının daha da fazla acı çekmesine yol açtı.

Clive'in ikili hükümeti, yerel endüstrilerin çöküşünden sorumluydu. Şirket, yerel dokumacıları yalnızca şirket için çalışmaya zorladı. Birçok diğer küçük yerel

---

¹¹⁶ Amartya Sen, **Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation**, Oxford University Press. 1981, s. 39.

¹¹⁷ Fredrik Albritton Jonsson, **Enlightenment's Frontier: The Scottish Highlands and the Origins of Environmentalism**, Yale University Press, s. 167–170; Mike Davis, **Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World**, Verso 2001, s. 5-7.

¹¹⁸ Amartya Sen, **a.e.**, s. 195–212.

¹¹⁹ Amartya Sen, "Imperial Illusions", **The New Republic**, December 31, 2007.

sanayi de şirketin kontrolünde kaldı. Adalet sistemi işlemiyordu. Navab'ın hâkimleri, İngiliz otoritesinin etkisi altında kalıyorlardı. Çünkü atanmalarda İngilizler etkili idiler. Bu yüzden hâkimler tarafsız karar veremiyor, bu da halkın aleyhine oluyordu.

İkili hükümet yönetimindeki tarımın çöküşü sonuç olarak gelir tahsilatında azalmaya neden oldu. Böylece şirketin de gelirinde düşüşler meydana geldi. Bu Clive'in ikili hükümetinin Bengal'deki başarısızlığının kanıtıydı. Bu Bengal yönetiminde çeşitli komplikasyonlara yol açtı. Şirketin sorumsuzluğu, iktidarın kötüye kullanılmasına ve yolsuzluğa yol açtı. Bu ikili sistemin başarısız olduğu kanıtlandı.¹²⁰

Ülkeyi yıkımdan kurtarmak ve şirketin azalan gelirleri yüzünden iflasını önlemek için Yönetim Mahkemesi, 1772'de divanın yerini aldı. Ardından Vali Warren Hastings'e Clive'nin ikili Hükümet sistemini kaldırması talimatını verdi. Hastings, Reza Khan'ı görevden aldı ve divan yönetimini kendi elinde topladı. Böylece İngiliz sömürge yönetiminin Bengal'deki ikinci dönemi başlamış oldu.¹²¹

2.4.2. Bengal Medreselerinin Ekonomik Kaynaklarının Yok Edilmesi ve Lakhiraj (Vakıf) Sisteminin Kontrol Altına Alınması Süreci

Lakhiraj Arapça kökenli bir kelimedir. Belli konularda bir iyi niyet göstergesi olarak beylere veya toprak ağalarına verilen topraklardır. Lakhiraj toprağı kiralanamazdı. Bu Babür devlet yapısının karakteristik özelliklerinden biriydi. Hindu döneminde de “niskhar” (vergi ödenmeyen toprağı) sistemi vardı. Babürler zamanında da bu gelenek devam etti. 1776 Amini Komisyonu'na göre, imparatorluğun gelir topraklarının önemli bir kısmı çeşitli zümrelerden lakhirajdarlara verilmişti. Devlet belgelerinde lakhiraj toprakları, “baze zemin” (ekilmemiş arazi) veya “muhtelif topraklar” olarak kaydedilmişti¹²². Ayrıca “debottara”, “brahmattara”, “pirmuttara” ve “baksha” arazileri de vardı. Debottara arazileri tapınakların masraflarını ödemek için verilirdi. Brahmattara arazileri

¹²⁰ Amartya Sen, **a.e.**, December 31, 2007.

¹²¹ Niranjana Dhar, **a.e.**, s. 161-162.

¹²² Sirajul Islam, “Lakhiraj”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 6, s. 172.

Brahmanlara destek olmak için verilirdi. Müslümanların, Sufilerin vs dini yerlerinin masrafları için pirmuttara adı verilen araziler tahsis edilirdi. Ayrıca “aima”, hayır organizasyonları için; “cheragi”, türbelerin bakımı için; “madat-i-mas”, eğitim ve kar amacı gütmeyen kurumlara destek olmak için verilen topraklardı. Yasaya göre, lakhiraj topraklarında halefleri faydalanabilirdi. Ancak hükümetten onay almaksızın onları devredemezlerdi.¹²³

İngiliz yönetimi başlangıcından itibaren “baze zemin” (ekilmemiş arazi) sisteminin devamı için girişimde bulundu. 1772’de Varsayım Kanunu (Presumption Law / The Indian Evidence Act 1872) çıkardıktan sonra toprak merkezlik eğitim sistemi neredeyse çöktü. Aslında Şirket Yönetimi bölgenin bütün ekonomik gelirleri kendi eline almayı amaçlamaktaydı.¹²⁴ Koloni yönetimi, doğası gereği “lakhiraj” sistemi ile bağdaşmıyordu. Ancak toprağı devralan kişilerden gelen sert muhalefet üzerine hükümet politikalarını revize etti. 1793 tarihli XIX ve XXXVII sayılı kanunlara göre, tüm lakhirajdarların¹²⁵ kendi bölge müdürlüğüne doğrulama ve kayıt yapmak için kendi senetlerini ibraz etmeleri gerekiyordu. 1822’de hükümet yasadışı olarak devralınmış topraklar hakkında bir anket düzenleyerek onları devlet mülkiyetine geri döndürmeye karar verdi. Lakhiraj topraklarını geri almaya çalışmak için uygulamalar çoğunlukla Müslümanlar tarafından elde tutulan lakhiraj senetlerinin geniş çaplı iptaline yol açtı. Bir de, yeniden vakıf malları ya da lakhiraj malları eline tutmaya hak kazanmak için yeni bir kanun çıkarıldı. O da Kalküta mahkemeye gidip dava açılması gerekirdi. Bunu büyük Bengallar için neredeyse mümkün değildi.¹²⁶ Direnme, 1840’da sona erdi ve o zamandan beri, herhangi bir halef tarafından hak iddia edilmedikçe, kiralık olmayan araziler hükümet tarafından devam ettirilmedi.¹²⁷

---

¹²³ Murshidabad Glossary, 2017. Retrieved from <http://murshidabad.net/glossary/glossary-do-get-word-lakhiraj.htm>, Erişim: 15.08.2017.

¹²⁴ Md. Aaur Rahman Biswas, **Semi-Structured Qualitative Interview**, tarih -22.07.17

¹²⁵ Lakhiraj ya da vakıf mallarına sahip çıkanlar ise lakhirajdardır.

¹²⁶ Md. Aaur rahman Biswas, **a.e.**, Tarih-22.07.17

¹²⁷ Sirajul Islam, **a.e.**, c. 6, s. 172.

Lakhiraj arazileri kirasız olsa da, her bölgenin defterdarı, lakiraj haklarının en son sahipleri hakkındaki verileri “Sicil” adlı defterlerde ayrıntılı olarak kaydederdi. İngiliz ve Pakistan dönemlerinde, tüm lakhiraj bağışları, mahkemenin sorumluluğuna bırakıldı.¹²⁸

2.4.3. İngilizlerin Hint-Bengal Bölgesine Daimi Yerleşimi (1793)

Yerleşik Düzen - aynı zamanda Bengali Chirosthayi Bandobasto veya Bengalın Yerleşik Düzene Geçışı olarak da bilinir. Topraktan alınan vergilerin düzenlenmesi ile İmparatorluk boyunca ve Hint kırsalının politik gerçeklerinde tarımsal metotlarla ve verimli üretimle, geniş kapsamlı sonuçlara ulaşmak için Doğu Hindistan Şirketi ve Bengalli toprak sahipleri arasında bir anlaşma yapılmıştır. Yerleşik Düzen ilk olarak Bengal’de ve Bihar’da daha sonra kuzey Madras ve Varanasi’de tanıtılmıştır. Sistem zamanla birkaç düzenleme ile birlikte 1 Mayıs 1793’te tüm Kuzey Hindistana yayılmıştır. Bu yönetmelik 1833 Kiralama Yasası’na kadar devam etmiştir.¹²⁹

Kalıcı yerleşim Lord Cornwallis tarafından 1793’te tanıtılmıştı. Lord Cornwallis Hindistana genel vali olarak gelmişti. Yerleşik Düzen, Lord Cornwallis’in en ünlü tedbirlerinden biriydi.¹³⁰ Buna göre toprak ağaları, İngiliz Hükümetine sabit bir fiyatla vergi verdikleri sürece toprakları üzerinde kalıcı olmaktadır. Ayrıca miras yoluyla bırakabilme ve devredebilme hakları vardı. Topraklardan alınan maktu vergiler sebebiyle, toprak ağaları ve toprak sahipleri (zemindarlar) için toprak üzerine yatırım yapmak cazip gelmeye başladı. Yerleşik düzen kuralları altında zemindarlar ve diğer toprak sahipleri toprakların tek sahipleri

---

¹²⁸ Sirajul Islam, **a.e.**, s. 172.

¹²⁹ Sugar Bose, Ayesha Jalal, **Modern South Asia: History, Culture, Political Economy**, Psychology Press, 2004, s. 177.

¹³⁰ “Cornwallis Code”, **Encyclopædia Britannica**. Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2012.

olarak beyan edilmişti.¹³¹ Özel mülk olarak, zemindarının toprakları Hindu ve Müslüman veraset kanunlarına göre ücretsiz olarak devredilebilir veya miras bırakılabilirdi. Yükümlülüklerini yerine getirmeyen zemindarların mülkleri, borçların ödenmesi için açık artırmayla satılacaktı.¹³²

Bengal'in Yerleşik Düzeninin bazı özellikleri şu şekildedir: Toprak ağaları toprakların sahibi olarak tanındı. Buna ek olarak, toprak ağalarının mirasçıları veya yasal halefleri için mirasın intikali hakları tanındı. Hükümet, bu toprak ağalarının İngiltere'ye sadık kalacaklarına inanıyordu. Toprak ağaları eğer isterlerse topraklarını satma veya devretme hakkına da sahipti. Toprak ağalarının sahip oldukları bütün haklar, Hazinesinin belirlediği tarihlerde sabit ücretlerde yapacakları ödemelere bağlıydı. Eğer ödemekte başarısız olurlarsa tüm haklarını kaybediyorlardı. Sahip olunan tüm mülk için yapılması gereken ödemenin tutarı sabitlendi ve bu tutar her toprak ağasının hükümet için kendi zemindarisine vermesi gereken ödemeydi. Böylece vergi oranı gelecekte artmıyordu. Toprak ağaları arazinin alanını ve o araziden toplanacak kira miktarını gösteren kanıtları orada oturan kişilere vermek zorundaydı. Böylece o yerde ikamet edenler sahip oldukları hakları ve ödenmesi gereken parayı biliyorlardı.¹³³

Yerleşik düzenin bazı ciddi kusurları vardı. Bu kusurlar idari, ekonomik, sosyal ve politik açıdan sınıflandırılabilir. İdari açıdan, hükümet toprak ağalarına gelir tahsilâtının sorumluluğunu vererek, kendi görevinden kaçınmış oluyordu. Hiçbir hükümetin yapmadığı bir şeydi bu. Toprak ağaları gelir tahsilatını haklı bir iş olarak görüyorlardı. Ancak hiç bir idari göreve sahip olmadıklarını düşünmüşlerdi. Birçok toprak ağası doğası gereği baskıcıydı. Halkı cezalandırdılar, işkence yaptılar ve bazen onları ödenmeyen ücretler yüzünden büyük sıkıntıya düşürdüler. İnsanların

---

¹³¹ Ranajit Guha, **A rule of property for Bengal: an essay on the idea of permanent settlement**, Duke U Press, Durham 1996, Chapter IV.

¹³² Sirajul Islam, "Cornwallis, Lord Charles", **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 3, s. 136.

¹³³ Neha Sharma, "Permanent Settlement of Lord Cornwallis (1793)", **Modern History of India**, 3 April 2014. Retrieved from <http://www.importantindia.com/12774/permanent-settlement-of-lord-cornwallis/>. Erişim: 23/07/2017.

ödeyebilecek kapasitelerinin olup olmadığı düşünülmedi. Sel, kuraklık ya da kıtlık döneminde, birçok toprak ağası köylüye iyilik yüzü göstermedi. Köylüler, hükümetten önce ev sahiplerine karşı şikâyetle bulunabilmeleri için çok fakir ve cahildi. Hükümetin kayıtsızlığına ve zemindarların¹³⁴ baskılarına maruz kaldılar. Zemindar iyiye, insanlar da iyi durumda oluyordu; kötü ise, zayıf olanı koruyacak kimse yoktu. Kısacası, gelir idaresi konularında hükümet, halktan uzak kalarak onları toprak ağalarının merhametine bırakmıştı. Ekonomik açıdan, yerleşik düzen birkaç dezavantaja sahipti. Arazi gelirleri rastgele bir şekilde sabitlendi. Toprağın verimliliği, doğallığı gibi şeyler hesaba katılmadı. Böylece, iyi veya kötü arsalar aynı şekilde değerlendirildi. Bu, sorunlu bir değerlendirme sistemiydi. Benzer şekilde, gelir miktarları kalıcı olarak sabitlendi. Arazinin üretim kapasitesi artsa bile alınacak olan gelir orantılı olarak artmadı. Bu hükümet için ekonomik bir kayıptı. Hükümet bir bölgenin toplam gelirinden büyük pay alıyordu fakat hükümet, tarım koşullarını iyileştirmek için hiçbir şey yapmadı. Toprak ağası, gelirden aldığı payı kendisi için harcıyordu. Zaman zaman toprak ağası, zemindarının ekim alanlarını genişletmişti. Fakat hükümet buradan ek bir gelir elde etmedi. Bu gelirler direkt ev sahibinin cebine gitti. Bu nedenle, zaman içinde, ekim alanlarının artmasıyla toprak sahipleri daha çok kazanıyordu. Ne hükümet ne de halk, bundan herhangi bir ekonomik fayda sağlamıyordu; ev sahibi ise geliri arttıkça, lüksü ve savurganlığı da artıyordu.

Toplumsal açıdan bakıldığında küçük bir toprak ağası sınıfı, toplumdaki üst aristokrasiyi oluşturdu. Onlar bu statü ve zenginlikten kaynaklanan toplumsal prestijden memnundular. Onların varlığı, en üstte bir asalet sınıfının varlığı ile alt tabaka zayıf tenekeler sınıfını gözler önüne serdi. Sosyal imtiyazlar çeşitli sosyal kötülöklere yol açtı. Politik açıdan İngiliz Hükümeti, toprak ağalarını imparatorluğun sadık destekçileri olarak görüyordu. Aslında, toprak sahiplerinin birçoğu sonuna kadar İngilizlere sadık kaldı. Özgürlük hareketi başladığında, toprak ağaları bir sınıf olarak, milliyetçiler tarafından ajan, vatan haini veya hükümetin destekçileri olarak zan altına girmişlerdi. İstisnalar vardı, fakat bu kadar zemindarının varlığı, İngilizler için prenslerin varlığı gibi büyük bir siyasi güç kaynağıydı. Bunlar Yerleşik Düzen Anlaşması'nın bazı dezavantajlarıydı ancak

---

¹³⁴ Zemindar, zemin ya da toprak kontrol edenlerdir.

bununla birlikte, İngiliz yönetimi devam ettiği müddetçe, tanıtıldığı alanlarda varlığını sürdürdü.¹³⁵

Lord Cornwallis, Yerleşik Düzen Anlaşmasını ve yeni sistemi –İngiltere’de olduğu gibi- zemindarilerin, toprak ağalarını gelişime zorlaması umuduyla başlatmıştı. Zemindarlerin kendi çıkarları doğrultusunda tarımı teşvik edip halkın çıkarlarını savunmasını bekliyordu. Yerleşik düzenin yürürlüğe konmasıyla ülkede kaçınılmaz bir tarımsal dönüşüm yoluyla nihayetinde bir endüstriyel devrimin yolunun açılacağını umuyordu. Ama maalesef böyle bir dönüşüm hiç olmadı ve kırsal alanlar hiç olmadığı kadar fakir ve ihmal edilmiş kaldı.¹³⁶

---

¹³⁵ D. A.Washbrook, “Law, State and Agrarian Society in Colonial India”, **Modern Asian Studies**, 15 (3), 1981, s. 649–750.

¹³⁶ Cohn, Bernard S., “The Initial British Impact on India: A case study of the Benares region”, **The Journal of Asian Studies**, Association for Asian Studies, 19 (4), August 1960, s. 418–431.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bengal’de İngiliz Eğitim Siyasetinin Kalıcı Hale Gelmesi: Eğitim Politikaları ve Uygulamaları

3.1. İlk Teşebbüsler: Kalküta Aliye Medresesi

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi doğu ülkeleri bölgesine 31 Aralık 1600’de ticari amaçlarla gelmişti ve yaklaşık yüz yıl boyunca bölge halkları için eğitim aktivitelerinde bulunmamıştı.¹³⁷ Hatta yönetime geçtikten sonra bile uzun zamana kadar sadece ekonomik fayda sağlamakla meşgul oldular. Başlangıçta Hıristiyanlığın yayılması için birçok gayret ve çaba gösterdiler. Aynı dönemde şirketin gelecekteki ticari amacını düşünüp din açısından seküler bir politika izlemek istenmişti. Fakat o zamanlarda dünyanın diğer bölgelerindeki gibi İngiliz eğitim sistemi de dinin etkisi altındaydı. Bu politika¹³⁸ ile Lord Hastings’in Kalküta Medresesini kurduktan sonra bile şirkete has bir eğitim politikası yoktu. Bunun için para harcamak, bütçe ayırmak gerekli olduğundan, böyle bir şey söz konusu değildi. Neticesinde Bengal’in eğitim durumu gittikçe daha kötüye doğru gitti. Çünkü her hâlükarda vergi ödemek zorundaydı; lakhiraj/vakıf sistemi neredeyse ortadan kalkmışken eğitime destek sağlayacak güçler çok zayıftı.

Şirket yönetiminin Hindistan’da kuruluşunun ardından, tarzda eğitim dâhil her hangi türde eğitim sağlamayı ilgi çekici bulmadı. Çünkü bu eğitim hem şirkete hem de imparatorluğa karşı tehdit oluşturdu. Eğitim alarak insanlar bilinçli olmakla beraber şirkete karşı seslerini yükseltebilirlerdi. Bu ekonomik çıkarlara zarar verirdi. Bunun yanı sıra yıllarca ülkeyi yönetmiş olan Müslümanların tarihlerini unutmayıp geri kazanmaya çalışmaları da korkulan şeylerin arasındaydı¹³⁹. 1792’de İngiliz parlamento üyesi William Wilberforce eğitim verilmesini ve Hristiyanlığın

---

¹³⁷ Syed Nurullah and J.P. Naik, **History of Education in India during the British Period**, Macmillan, 1951, s. xiv.

¹³⁸ Syed Nurullah and J.P. Naik, **a.e.**, s. 44-45.

¹³⁹ Syed Mahmood, **History of English education in India 1781-1893**, M.A.O. College, Aligarh, 1895, s. 2.

yayılmasını önerdi. Öneriye yönetici mahkemenin üyelerinden biri ciddi şekilde karşı çıktı. Bay John Clarke Marshman Hindistan'da Bay John Clarke Marshman Hindistan'da eğitimin ilk politikasını açıkladı:

“İngiliz hükümetinin Hindistan'a yerleşmesinden sonra uzun bir süre yerlilere yönelik her eğitim sistemine sert bir şekilde karşı çıkıldı. ...Sn. William Wilberforce o yılın tüzüğüne Hindistan'a öğretmen göndermeyi öneren iki cümle eklemeyi teklif edince... Bu teklif yöneticiler kurulunun ülkeyi aldıktan sonra eğitime yönelik ilk fikirlerinin oluşmasını sağlayan unutulmaz bir tartışmaya yol açtı. O zamanda, yöneticilerden biri okul ve üniversitelere izin vererek Amerika'yı kaybetmiş olduğumuzu ve Hindistan'da bu hatayı tekrar etmememiz gerektiğini belirtti ve eğer yerliler eğitime ihtiyaç duyuyorlarsa bunun için kesinlikle İngiltere'ye gelmeleri gerekirdi.”¹⁴⁰

Şirketin kişisel girişimlere yönelik bir politikasının olmamasına rağmen bazı girişimler şirketçe karşılanırdı. Örneğin entelektüel bir kişi olan Warren Hastings Arapça ve Farsçanın öğrenimi için 1781'de Kalküta medresesini kurdu. Mevlana Mecdudın Hocanın tabipliğinde kurulan bu medrese ‘Ders-e Nizami’ müfredatını esas olarak kullanmaya amaçlanmıştır. Ancak bu medreseye yatırım yapanların gerçek hedefi ise İslamî eğitimi geliştirmeksizin Müslüman toplumlardan yeni bir sınıf ki onlar ne Âlim ne de cahil yetiştirilecektir.¹⁴¹ Çünkü genel olarak bu kurumdan dini bir Âlim yetiştirmek zordu. Tıpkı görünüşte Âlim gibi bir grup ortaya çıkılması hedeflenmekteydi.¹⁴² Gereken yatırım yapılmadığı için ve bu eğitim kurumun asıl yöneticiler Müslüman değil Hristiyanlardan oluşması İslam dinine katkı sağlaması bakımından ciddi anlamında şüpheliydi.¹⁴³ Bununla birlikte, İngilizce dili medresenin müfredatında eklenmesine rağmen gereken bursu ve hoca eksikliğinden dolayı çok katkıda bulunmamıştır.

---

¹⁴⁰ Syed Mahmood, **a.e.**, s. 3.

¹⁴¹ Md. Aatur Rahman Biswas, **a.e.**, tarih -22.07.17.

¹⁴² Md. Aatur Rahman Biswas, **a.e.**, tarih -22.07.17.

¹⁴³ List of the Honourable Principals, Madrasah-E-Alia. Calcutta-Dhaka. www.dhkgovmalia.edu.bd/upload/honorboard11-2014.pdf , Erişim tarihi 15. Temmuz 2017.

1791'de Benares'te kalan İngiliz Jonathan Duncan'ın girişimleri ilk meyveleri meyve verdi ve yasaların üretilmesi, literatür ve Hintlilerin dinleri için Benares'te Sanskrit Koleji açıldı. Doğuya özgü dillerde eğitim için yapılan bu erken girişimler az miktarda başarılarla ulaşabildi.

1800'de kurulan Fort William Koleji Müslüman ve Hintli çocuklarına eğitim sağlamaksızın sadece şirkette çalışanların çocukları eğitim verilirdi. Bunu Presidency Koleji olmasına kadar bu şekilde devam ederdi.

1808'de Hindistan'da eğitim için Warren Hastings, Charles Grant, Sn. Thomas Monroe, Sn. John Malcolm ve bazı yerlilerden oluşan bir komite kuruldu. Bunların hemen hemen hepsi hem Hindistan'da eğitim sağlamaya hem de misyonerlere izin vermeye karşı çıktılar.¹⁴⁴

6 Mart 1811'de Lord Minto Müslümanlardaki bilgi gelişimindeki düşüşün hayal kırıklığını dile getirdi. Bu konudaki layihasında Müslüman eğitiminin önemini şöyle vurguladı:

“Mohamedan Üniversitesinin Bhaugulpore, Jaunpore ve Ceded'in bazı yerlerinde ve ele geçirilmiş bazı illerde kurulmasının yararlı olacağına inanıyorum ve Kalküta'daki Madrissa ya da Mohamedan Koleji kuruluşlarının Hindu üniversitesi ilkelerine özgü şekilde düzenlenmesinin uygun olacağına inanıyorum”¹⁴⁵.

Lord Minto'nun tavsiyesi övüldü ama şirketin politik geleceği ve kendi içindeki tartışmalar sonucunda uygulanmadı.

---

¹⁴⁴ Abdullah Al-Masum, **Muslim Education in Bengal During the British Period: Problems and Progress 1871-1941**, Bangla Academy, Dhaka, 2008, s. 29.

¹⁴⁵ H. Sharp “Extracts from a Minute, 6th March 1811, by Lord Minto”, **Selections from Educational Records**, part 1, (1781-1839), s. 19.

3.2. Sömürge Yönetiminin 1813 Tüzüğü: Eğitim Sorumluluğunun Kabulü

Hindistan'a dair İngiliz parlamentosundaki şiddetli tartışmalar sırasında şirket tüzüğünün yenilenmesi de gündeme geldi. Ünlü eğitimci misyonerlerden olan William Wilberforce ve Charles Grant parlamentoda rakiplerine karşı çıkıp devletin Hindistan'daki eğitimin sorumluluğunu almasını istediler. Bunun arkasında (Hristiyan) dinin yayılması hedeflenmekteydi.¹⁴⁶ Sonunda bir karara varıldı ve tüzüğe eklendi. Tüzük Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'da eğitim vermesini zorunlu kılmaktaydı. İlk defa İngiliz Parlamentosu 1813 tüzüğünde konsey başkanlığının eğitim için yüz bin rupiden az olmayacak miktarda para buldurmasına dair bir cümle sarf etmiştir. Doğu Hindistan Şirketi'nin tüzüğünü 20 yıllık bir süre için değiştiren bu yasa İngiltere'nin kolonisiyle ilişkisinde iki büyük değişikliğe neden oldu: İlki yerlilerin eğitimi için sorumluluğun üstlenilmesi ve ikincisi Hindistan'da misyonerler üzerindeki kontrolün hafiflemesi.

1813 tüzüğünün 43 numaralı bölümü sadece eğitimsel politikanın hedeflerini tanımladı. Mesela “literatürdeki gelişmenin yeniden canlandırılması”, “Hindistan'ın eğitilmiş yerlilerinin desteklenmesi” ve “Hindistan'daki İngiliz bölgelerinin yerlilerine bilimsel eğitimin tanıtılması ve öğretilmesi”. Fakat bu hedeflere ulaşırken kullanılacak yöntemler hakkında açıklamalarda bulunulmadı.¹⁴⁷ Aynı zamanda Sanskrit dilinin geliştirilmesinin ve İngilizceye çevrilmesinin öncelikli olduğundan bahsetmekteydi.¹⁴⁸

1813 tüzüğünün eğitimsel kısmına yöneticiler kurulu ciddi şekilde karşı çıktı. Onlar dahi bu kararı mantıksız ve pahalı bulmaktaydı. Büyük olasılıkla bu yüzden 1823 yılına kadar geçerli olmadı. Aslında, bu kararları Müslümanların eğitimde gelişmesine yönelik değil, Sanskrit dilinin gelişmesine yönelikti. Bunun yanı sıra,

---

¹⁴⁶ Md. Aaur Rahman Biswas, **a.e.**, tarih-22.07.17.

¹⁴⁷ Syed Nurullah and J.P. Naik, **a.e.**, s. 68.

¹⁴⁸ Abdus Sattar, **a.e.**, s. 53.

1814 tüzüğünde 1813 tüzüğünde olan Arapçaya ve Farsçaya dair hiç bir şey bulunmamaktaydı.¹⁴⁹

1813'te Hintlilere modern eğitimin desteklenmesi ve teşvik edilmesi için yüz bin rupi verildi. Bu aslında Hristiyanlığın yayılması politikalarının küçük bir kısmıydı. İslami ve İslam kültürünü Hristiyanlık ve Batı kültürüyle değiştirmek istiyorlardı. Hindistan Genel Valisi, misyonerlere dolaylı yollardan maddi ve manevi destekte bulunuyordu. 1835'te bütün ödeneklerin İngiliz eğitiminin tanıtımına gideceğine dair olan bir önergeyle amaçları açıkça beliki oldu.¹⁵⁰

Warren Hastings'in eğitim politikaları Bengal Hintlileri tarafından batı eğitimini öğrenmeyi istemeleri sayesinde büyük oranda kabul gördü. Bu aynı zamanda İngilizlerin Sanskrit'i Farsçadan daha ayrıcalıklı görmelerinin nedenlerinden biriydi. Yöneticiler kurulu bütçenin sadece Sanskrit dilinin öğrenimine harcanmasını istiyordu¹⁵¹. Müslümanlar ise Batı eğitimi kabullenmeden direnç gösterdiler.

1823'te devlet tarafından geleneksel eğitime devam ya da İngiliz eğitimine geçiş hakkında karar vermek için kamu eğitimi genel komitesi kuruldu. Kamu eğitimi genel komitesi üyelerinin büyük bir çoğunluğu geleneksel eğitimden yanaydı. Ama Bengal Hintlileri tarafından karşı çıkıldı. Raja Ram Mohan Roy geleneksel eğitime para harcamaya karşı çıktı ve bütün uğraş ve bütçelerin Hintliler arasında İngiliz literatür ve eğitiminin yayılması için harcanmasını şiddetle tavsiye etti.¹⁵² Aslında Müslüman eğitiminin geliştirilmesi tamamen tartışma dışıydı. Bu sebepten dolayı tüzükte Müslüman eğitimiyle alakalı hiçbir şeyden bahsedilmemiş, tamamen göz ardı edilmişti.¹⁵³

---

¹⁴⁹ H. Sharp, **a.e.**, s. 22-23.

¹⁵⁰ Shazanfar Ali Khan, **Nadvat-al-'Ulama': A Centre of Islamic Learning**, Thesis, Doctor of Philodophy in Islamic Studies, Under the SUPervision of M. Azam Qasmi, Department of Islamic Studies, Aligar Muslim University, Aligar, India, 2001, s. 26.

¹⁵¹ Shazanfar Ali Khan, **a.e.**, s. 33.

¹⁵² Shazanfar Ali Khan, **a.e.**, s. 36.

¹⁵³ Abdus Sattar, **a.e.**, s. 53.

Devletin Kalküta medresesini desteklemesine rağmen, bu Müslümanların bilgisini arttırmak için değil hâkimlik ve yönetimde kullanılabilecek İngilizler dışında bir sınıf oluşturmak içindi. ikinci olarak, devlet Fort William üniversitesiiçin harcanan bütçeyle karşılaştırılmayacak kadar küçük bir bütçe harcamıştı.¹⁵⁴

3.3.1835 İngilizce Eğitim Yasası ve Lord Macaulay Eğitim Politikası

3.3.1. Lord Macaulay ve Bengal Tecrübesi

İngiliz politikacı, deneme yazarı, şair ve tarihçisi Thomas Babington Macaulay veya Baron Macaulay, İngiltere’de 25 Ekim 1800’de doğdu. Macaulay 1834’te yeni kurulmuş olan Hindistan yüksek konseyi üyeliğini yüksek gelir için kabul etti. İngiliz krallığının Doğu Hindistan şirketi tarafından kurulan hükümetin yerine geçmesindeki önemli bir zamanda Hindistan’a ulaştı. Basında özgürlüğün ve yasanın önünde Avrupalıların ve Hintlilerin eşitliğinden yana taraf tutarak bu dönemde önemli bir rol alabildi. Ulusal bir eğitim sisteminin başlangıcını yaptı, görünüşte Batılı ve Hint hukuk sistemi komisyonunun başkanı olarak daha sonradan Hindistan suç yasalarının temelini oluşturacak bir yasa oluşturdu.¹⁵⁵

Baron Macaulay 10 Haziran 1834’te Bengal’e ulaştığında, doğu bilimciler ve İngiliz dil bilimciler arasında büyük bir tartışma yaşanıyordu. Şirket idaresinde konsey genel yöneticisi olarak büyük önemde bir yere atandı. Daha sonradan Lord Bentinck, Hint-Bengal, sosyo-kültürel ve düşünce gelenekleri hakkındaki tecrübesi ciddi şekilde sorgulansa da Macaulay’ı eğitim komitesinin başına getirdi. Eğitim tarihçisi Baman Das Basu bunu şu şekilde değerlendirmektedir:

“Bu önemli noktada Macaulay Hindistan’a 1834’te geldi. Hint tarihi ve diline dair hiçbir şey bilmiyordu. Hiçbir Hint düşünce dalıyla tanışık değildi. Yine de

---

¹⁵⁴ Abdus Sattar, **a.e.**, s. 53-54.

¹⁵⁵ Michael David Knowles, “Thomas Babington Macaulay, Baron Macaulay”, **Encyclopedia Britannica**, Online access, <https://www.britannica.com/biography/Thomas-Babington-Macaulay-Baron-Macaulay> erişim: 15.08.2017.

*baticılar ve doğu bilimciler arasındaki bu önemli tartışma sırasında Lord Bentinck tarafından seçildi. Daha kötü bir seçim zor bulunurdu”.*¹⁵⁶

Lord Macaulay’ın Bengal’in Lord Adam dâhil çok sayıda İngiliz entelektüel tarafından övülmüş olduğu Hint-Bengal düşünce gelenekleri hakkında fazla bilgisi olmadığı aşikârdı. Bunun yanısıra Lord Macaulay Layiha’sında fikirlerini yöre hakkındaki bilgisizliğini açıklayacak şekilde belirtmiştir. Macaulay’ın Layihası 1835’te yazılmasına rağmen, 1864’e kadar yayınlanmadı. Yeğeni, başkan George Otto Trevelyan, 1864 MacMillan's Magazine mayıs sayısında ilk kez bu metni yayımlandı. Burada yapılan şu değerlendirme önemlidir:

*“Biz şu anda dedi Macaulay; "basıldıkları kâğıtlardan daha değersiz olan kitapların basımı için ve abes tarihe, abes metafiziğe, abes fiziğe ve abes teknolojiye suni cesaret vermek için kurulmuş bir basım meclisiyiz””.*¹⁵⁷

3.3.2. Bengal Eğitiminde Kırılma Noktası: Oryantalist-Anglizist Tartışması (1830-1835)

1813 tüzüğü, devletin eğitim sorumluluğunu bir miktar para karşılığı şirket tarafından karşılaması gerektiğini belirtiyor olsa da eğitimin tipleri, eğitim araçları, verilecek bilgiler, beklentiler ve hedeflenen kitleye dair hiçbir politika içermemekteydi. Bu yüzden Hintliler için sağlam bir eğitim sistemi adına birçok konunun şirket önünde açıklanması gerekiyordu. Bu dönemde misyoner aktivitelerin önemli bir yeri bulunmaktaydı. Doğu bilimciler bilgi gelişiminde yerel dilin önemini vurgularken, İngiliz dil bilimciler İngilizcenin önemini öne çıkarıyordu.

Eğitim araç ve yöntemleri Hint eğitim sistemi hakkındaki tartışmaların ana kaynağıydı. 1834’ün sonlarına doğru bir sonuca varıldı. Trevelyan ve Halk Eğitimi Devlet Komitesi’ndeki (GCPI) yenilikçiler eğitimde önemli bazı kuruluşlarda

---

¹⁵⁶ Baman Das Basu, **Education in India under East India Company**, Modern Review Office, Harvard University, 1867, s. 82.

¹⁵⁷ Baman Das Basu, **a.e.**, s. 83.

İngilizcenin kullanımına dair çaba sarf ettiler. Trevelyan, genel yönetici olarak Wilson'ın yerini alınca, uyucu, yavaş, ruhsuz makineler olarak tabir ettiği Doğu bilimlerine bağlı üniversitelere saldırmaya başladı, Bu yüzden GCPI'ı Sanskrit Üniversitesi'ndeki müfredatı yazmaya, Kalküta Medresesi'nde İngilizceyi tanıtmaya, Hindu metinlerinin basımını durdurmaya ve Agra Üniversitesi'ndeki Sanskrit ve Arapça derslerin İngilizceye çevrilmesini önermeye zorladılar.¹⁵⁸

Tüzük 1833'de İngiliz parlamentosunda Hindistan eğitim politikası hakkında birçok konunun görüşüldüğü oturumda yenilendi. Konunun üzerinde duran Hintliler için eğitim bütçesi bir milyon rupiye yükseltildi. Hindistan İngiltere komitelerinde ve hatta bazı gayriresmi kurumlarda dahi harcanılışı takip edilecekti. 1835'e kadar halk eğitim komitesi doğu bilimcilerin elindeydi ve Sanskrit ve Arapça eğitimi özel ilgi görüyordu. K.S. Vakıf bu husustaki değerlendirmesinde;

*“Macaulay yazdı ki, “Eğitim yöntemi, doğuya dönüktü, eğitimin tüm faaliyet alanı doğu bilimlerine dönüktü, eski önyargıları azaltıp eski fikirleri yaymak için tasarlanmıştı”.*¹⁵⁹

GCPI daha önceden Doğu yöntemlerinin taraftarı olsa da iş topluluklarından, misyonerlerden, yerlilerin bir kısmından ve İngiliz personelin bir kısmından baskı altındaydı. Kurul yarı yarıya bölünmüştü. Bu tartışma eğitimsel tarihte Anglizist-Orientalist anlaşmazlığı¹⁶⁰ olarak anıldı. İki tarafta eğitimin üst sınıflara yönelik kalması ve daha sonradan yayılabileceği konusunda hemfikirdi. Oryantalistler batılı bilgilerin Hintlilerin kendi dillerinde ve eğitim kültürlerinde kullanılabileceğini

---

¹⁵⁸ Mahmut Cihat İzgi, **British Colonial Education Policy: The Orientalist-Evangelist Controversy in India (1780-1835)**, M.A. Thesis, Social Science Institute, Sakarya University, Turkey, 2014, s. 59.

¹⁵⁹ K.S. Vakıf, **Education in India**, Allied Publishers, Calcutta, 1954, s. 110.

¹⁶⁰ Abdullah al-Masum, **a.e.**, s. 37.

savunuyordu. Diğer taraftan Anglizistler bunun sadece İngilizce yapılabileceğini savunuyordu. Zamanla İngilizceye karşı olan beğeni artmıştır.¹⁶¹

Şirket personelleri İngilizcenin günden güne yayıldığını ve devletinde bu konuda adım atması gerektiğini görmekteydi. Bunun yanında, bazı yerel okullarda İngilizce eğitimi için şirkete ilham veren önemli adımlar atmıştı. B.D. Basu'ya göre, İngilizce yöneticilerin diliydi. Bu yüzden Hint halkının bilgili bir kısmı İngilizceyi öğrenmek ve çocuklarına öğretmek için ellerinden geleni yapıyordu.¹⁶² Bu yüzden Kalküta Hindoo üniversitesine yönelik olarak, yöneticiler komitesi 29 Eylül 1830'daki mektuplarında şu ifadeler yer veriyordu:

*“Fakat yerliler tarafından kurulan Vidyalyaya ya da Anglo-Indian üniversitesi, İngiliz dili eğitiminde ve İngilizcenin eğitimde kullanılmasında, diğer Kalküta üniversitelerinden daha başarılı sonuçlar elde etti. Akademisyenlerin sayısı şu an 436, bunların 100'ü dışında hepsi eğitim ücretlerinin kendi ödüyor. Öğrencilerin ilerlemesi, üst sınıfların İngilizce yazmaları ve İngilizcedeki en iyi yazarları okumaları gayet ümit vericidir.”*¹⁶³

Evangelistler, Avrupalılarla bağlantıda olacak olan entelektüel bir sınıf oluşturmak için Batı biliminin İngiliz dili yoluyla verilmesini savunuyordu. Eğitim politikalarının asıl amacının büyük halk kitlelerinden çok sadece ara bulucu bir sınıf oluşturmak olduğunu söylemek de gerekir. Bu yüzden, notlarında da belirtildiği gibi, tesirli/etkili sınıf yerlilerin kültürleşmesinde bir vasıta olacaktı. İkinci itiraz konusunda da, büyük çoğunluktaki insanların kendi dilleri aracılığıyla aydınlatılması ve bunların zenginleştirilip geliştirilmesi gerektiği düşünülüyordu.¹⁶⁴

---

¹⁶¹ “Education in the Natives of India”, **Asiatic Journal and Monthly Register for British and Foreign India, China and Australya**, Vol, XXVI, May-August, 1838, WM. H. Hallen and Co., London, s. 305.

¹⁶² Baman Das Basu, **a.e.**, s. 66.

¹⁶³ Baman Das Basu, **a.e.**, s. 66.

¹⁶⁴ Zastoupil-Moir (ed.), **The Great Indian Education Debate: Documents Relating to the Orientalist-Anglicist Controversy, 1781-1843**, Curzon Press, London, 1999, s. 140-141.

Bengal toplumun düşüncesinin değişmesinde katkı sağlayan en önemli unsurlardan biri ise İngiliz eğitim politikasıdır. Yapılan tartışmalar ve politikalar yerliler için fayda sağlamak söz konusu olmaksızın yerel halkları aşağı ve söz dinler bir sınıf yetiştirmeye doğru itmekteydi.¹⁶⁵

3.3.3. Macaulay'in Eğitim Anlayışı

Yönetici başkan William Bentinck'e sunulan Macaulay'in Layihası (minute) Hint eğitim sistemini değiştiren tarihi bir rapordur. Bu rapor tüm Hintlilerin düşünce sistemlerini (Bangladeş, Hindistan ve Pakistan) şekillendirmiştir. İngiliz vatandaşı Hintlileri etkileyen prensiplerin önemli noktaları aşağıdaki gibidir:¹⁶⁶

Layihada 1813 tüzüğünün doğru yere yatırım yapmadığını belirtmiştir. Tüzük sadece Arap ve Sanskrit literatürünü kapsamıştır ve bunun asla Milton'un şiirlerini, Locke'nin metafiziğini ve Newton fiziğini bilen bir yerliye "bilge yerli" kişiliğini vermeyecektir. Eğitime tahsis edilen yüz bin rupinin yönetici başkan tarafından Hindistan eğitimine daha katkılı olabilecek yerlerde harcanması mümkündür. Layihada belirtildiği gibi, bütün taraflar bir noktada hem fikirdi. Hindistan'da yerliler tarafından kullanılan lehçenin ne bilimsel ne de edebi değer taşııyordu. Hatta o kadar berbat ve kaba idi ki değerli eseleri tercüme etmek kolay olmayacaktı. Ayrıca bütün tarafların kabul ettiği başka bir nokta yükseköğrenim almak isteyen kişilerin entelektüel gelişiminin sadece bazı diller vasıtasıyla mümkün olabileceğiydi. Aralarındaki yerel dille değil. Raporda durum aynen şöyle dile getiriliyordu:

" O zaman dil nasıl olsun? Komitenin bir yarısı İngilizce olmasını savunuyor. Diğer yarısı Arapça ve Sanskritçeyi şiddetle tavsiye ediyor. Bana göre buradaki asıl soru -hangi dili bilmek daha kıymetli? Ne Sanskrit dili ne de Arapça hakkında bilgim yok. Yine de doğru olan değeri tahmin etmek için elimden geleni yaptım. En meşhur Arapça ve Sanskritçe eserleri okudum. Burada ve evde doğu diline hâkim kişilerle

¹⁶⁵ Md. Abdullah al-Masum (Bundan sonra al-Masum olarak değinilecektir), **Semi-Structured Qualitative Interview**, Tarihi- 30.07.2017.

¹⁶⁶ H. Sharp, a.e., s. 107-117.

sohbet ettim. Oryantal eğitimini, oryantalistlerin kendisinden öğrenmeye hazırım. Bir kişi bile, Avrupa'dan gelen iyi kitaplarla dolu bir rafın Hindistan'ın ve Arabistan'ın bütün yerel edebi eserlerinden daha değerli olduğuna karşı çıkmadı.”

Bunun yanı sıra, Macaulay, yerel dillerle yazılan kitapların İngilizce olanlarla kıyaslanamayacağını belirtiyordu:

“İnanıyorum ki Sanskrit dilinden toplanan bütün bilgiler, İngiltere'deki ilkokullarda bulunan özet kitaplardaki bilgilerden bile daha az değerli olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Fiziksel veya ahlaki psikolojinin her dalında, iki milletin duruşu neredeyse aynı.”

Layihaya göre en çok konuşulan dil olduğu için İngilizce Hintliler için en vazgeçilmez olanıydı. Hindistan'ın yönetici sınıfı ve hükümetde yer alan üst sınıf yerel halk tarafından konuşulan dil İngilizceydi. Bu dilin Doğu bölgesinin okyanusları boyunca ticaretin dili olma ihtimali oldukça yüksekti. Biri Güney Afrika'da diğeri Avustralya'da yükselen iki büyük topluluğun dili, her sene daha çok önem kazanan ve Hint imparatorluğuna daha da yakınlaşan topluluklardı.

Lord Macaulay burs alan öğrencilerin Arapça ve Sanskrit dilini öğrenmelerine karşı çıktı. Öğrencilere para verilmesinin nedenini anlamıyordu. O bile öğrencilerin değerli zamanlarını boşa harcadıklarını düşünüyordu: *“Yaşamlarının en güzel yıllarını onlara ne gelir ne de saygı kazandıran bir şeyi öğrenmeye harcadılar.”*

Layihada misyonerlerin şirkette hoş karşılanmayacağından bahsedilmekteydi.

“Öğretmememizin nedeni, devasa batıl inançlara faydalı sağlamasıdır. Sadece sahte bir dinle birlikte olduğu için, yanlış tarih, yanlış astronomi ve yanlış tıp öğretmek üzereyiz. Yerlileri Hristiyanlığa döndürmekle görevli olanlara, toplumda teşvik etmekten çekiniyoruz.”

Layihada en önemli nokta, Hintlilerin düşünce tarzlarını ve ideolojilerini İngiliz düşünme ve entelektüeline çevirmektir. Bunun yanı sıra İngilizce öğrenen kişilerin geleceği hakkında bahsetti. Dedi ki,

“Şuan yapmamız gereken, bizimle hüküm sürdüğümüz milyonlarca kişinin arasında tercümanlık yapacak bir sınıf oluşturmak... Renk ve kan olarak Hintli olan ama zevk, fikir, ahlak ve anlayış bakımından İngiliz olan bir sınıf. Ülkenin yerli lehçelerini düzeltmeyi, sonra o lehçeleri Batı'dan alınan bilimsel terimlerle zenginleştirmeyi ve devasa insan topluluğuna aktaracak hale getirmeyi o sınıfa bırakıyoruz”.

Medresinin kuruluşunun durdurulmasını ve Arapça ve Sanskrit dili öğrencilerinin burslarının kesilmesini isteyen Lord Macaulay şu ifadeleri kullandı:

“...Şimdiye kadar desteklediğimiz kötü sistemin köküne müdahale ederdim. Arapça ve Sanskrit dili kitaplarının basılmasını derhal durdururdum. Kalküta'daki Medrese ve Sanskrit Kolejini ortadan kaldırırdım.”

Thomas Babington Macaulay'in aşağıdaki açıklaması, Hint eğitime odaklanan kolonileştiricilerin asıl amaçlarını belirtiyordu:

*“Hindistan'ın her yerini gezdim. Bir tane bile hırsız veya dilenci olan insan görmedim. Öylesi zenginlik gördüm ki ülkede, o kadar yüksek ahlaki değerler, o kadar kapasiteli insanlar ki, bel kemiğini, yani manevi ve kültürel mirasını kırmadan, bu ülkeyi iç bir zaman ele geçireceğimizi düşündüm. Bu nedenle, eskimiş eğitim sistemini, kültürünü değiştirmeyi öneriyorum. Zira Hintliler her yabancı ve İngiliz olanın iyi ve kendi elindekinden daha üstün olduğunu düşünürlerse, öz güvenlerini kaybedecekler, yerel kültürlerini ve tamamen hükmedilen bir millet olarak tam istediğimiz konuma gelecekler”.*¹⁶⁷

Lord Macaulay'nin eğitim politikasını gerçekleştirmede alınan çabalar Bengal halkına, daha net bir şekilde değinmek gerekirse Müslüman toplumuna

---

¹⁶⁷ B. Vithal Shetty, **World as Seen Under the Lens of a Scientist: Negro Zero To American Hero Who Changed United States From American Hypocrisy To Greatest Democracy**, Xlibris Corporation, March 23, 2009, s. 400.

yönelik değildi. Bu sadece üst sınıf için düşünölmekteydi.¹⁶⁸ Bununla beraber bu politikalar Müslömanların yararına iş sağlayacak bir şekilde yapılmamıştır.¹⁶⁹

3.4. Lord Bentinch'in Eğitim Önerileri (1835)

Lord Macaullay, 2 Şubat 1835'de Genel Vali Lord William Bentick'e İngilizce eğitiminin lehine bir rapor sundu. Bu raporda *“kan ve renk yönünden Hintli olan ama zevk, fikir, ahlaki yönden ve zihinsel olarak İngiliz olan bir sınıf yaratmak”*¹⁷⁰ istediğini söyledi.

Lord William Bentinck 7 Mart 1835'de Lord Macaullay'nin fikirlerini benimsedi ve bütün sermayenin yalnızca İngiliz eğitime ayrılması gerektiğinin vurgulandığı bir öneri hazırladı.¹⁷¹ bu öneride aynı zamanda hedefinden de bahsetti:

“Hindistan'ın Konsey'de olan Genel Valisi, Toplumsal Öğretme Konseyi sekreterinin 21 ve 22 Ocak tarihli iki mektubunu ve onunla alakalı evrakları dikkate aldı. Sayın Lord, İngiliz Hükümetinin asıl hedefinin, Avrupalı edebiyat ve bilimlerinin, yerli Hintlilere tanıtılması yönünde olduğunu düşünüyor ve eğitim için ayrılan bütün sermayenin yalnızca İngiliz eğitiminde kullanılmasını uygun görüyor”.

172

Öneri, öğretim aracı nedeniyle oluşan sorunları çözdü. Hintliler, çoğunlukla batı eğitimi ve bilimlerine meyilli olduklarını gösterdiler. O yüzden Lord William Bentinck tarafından yapılan öneriyi hemen Kabul ettiler. Aslında School-Book Derneğinin kitap satış sayıları, halkın, farklı öğrenme sistemleri hakkındaki

---

¹⁶⁸ Al-Masum, a.e., tarih-30.07.17.

¹⁶⁹ Al-Masum, a.e., tarih-30.07.17.

¹⁷⁰ H. Sharp, a.e., s. 107-17.

¹⁷¹ Syed Mahmood, a.e., s. 51.

¹⁷² Zastopil-Moir (ed), a.e., s. 195.

tercihlerini göstermektedir. Syed Mahmood, Ocak 1834'den Aralık 1835'e kadar satılan kitapların detaylarını vermektedir. Detaylar aşağıdaki gibidir.¹⁷³

A. İngilizce Kitapları- 31649

B. Bengalce Kitapları- 5754

C. Hintli Kitapları- 4171

D. Pers Kitapları- 1454

E. Arapça Kitapları- 36

F. Sanskrit Kitapları- 16

Bursların kesilmesi ve bütün sermayenin İngiliz eğitimine aktarılmasının ardından, Kalküta'nın Müslümanları, bütün saygı değer dini öğretmenleri ve şehrin yerli beyefendileri dahil 8000 kişi tarafından imzalanan bir imza kampanyası başlatıldı. Hükümetin İngiliz öğretileri desteklemesinin ve Müslüman ve Hintli öğretilerden uzaklaştırmasının asıl amacının yerlileri Hristiyan dinine çevirmek istediğini öne sürüldü.¹⁷⁴

3.4.1. Aşağı Filtreleme Teorisi Politikası

19. Yüzyıl başında İngiliz idaresi, Hindistan'ı huzurlu bir şekilde yönetebilmek için üst Hintli sınıfın hükumete kesin bir şekilde güvenmesinin gerektiğini düşünüyordu. Buna da üst sınıfı eğiterek ulaşmak istiyorlardı. Filtreleme teorisinin anlamı, eğitimin sıradan insan için filtrelenmesiydi. Eğitim, damla damla halka aktarılacak ki, zamanı geldiğinde üst sınıf eğitilmiş olacak ve halk da bundan faydalanabilecekti. Bu ünlü doktrine göre eğitim, halka üst sınıftan yayılacaktı. Hint

---

¹⁷³ Syed Mahmood, **a.e.**, s. 52.

¹⁷⁴ Syed Mahmood, **a.e.**, s. 53.

hayatı hakkında önemli bilgiler birer birer Himalayalar'dan damlayacak ve susamış bilgi kuraklıklarını geniş ve görkemli bir akarsuyu ile sulayacaktı.

3.4.2. Filtreleme Teorisinin Uygulanma Nedenleri

İngiliz hükümdarların ticareti ve yönetimi idare edecek eğitimli çalışanlara ihtiyacı vardı. Hükümete, halkı eğitmek için yeterli sermaye sağlanmamıştı. İngiliz tarafında İngilizce yoluyla eğitim gören kişiler, hükümet işlerinde daha yüksek mevkiye sahip olacaklardı. Bunun karşılığında etkilerini kullanarak halkın hükümete isyan etmesini engelleyeceklerdi. Bir kaç kişi eğitildikten sonra halkın eğitilmesinin sorumluluğu onlara bırakılacaktı.¹⁷⁵

3.5. Charles Wood'un Eğitim Anayasası

Charles Wood, 1854 yönetmeliğinde şunlardan bahsediyordu:

*“Hindistan'da geliştirilecek olan eğitimde görmek istediğimiz hedef Avrupa'nın sanatı, bilimi, felsefesi yani kısaca; Avrupai ilimlerin yayılması. Bu nedenden dolayı İngilizce ve yerli dillere Avrupa ilimlerini yaymak için bir araç olarak görüyoruz”.*¹⁷⁶

Doğu Hindistan Tüzük yasası 1853'de İngiliz Parlamentosu tarafından gözden geçirildi. Bunu yapmadan önce, İngiliz Hükümdarlar Mahkemesi, Hindistan'daki eğitim sorunları için belirgin bir politika belirleme kararı aldı. Bu amaçla İngiliz Parlamentosunda Hindistan'daki eğitime uygun bir politika önermesi için özel bir parlamento komitesi oluşturuldu. Bu değerlendirmeye göre Hindistan'ın işleyen eğitim sistemi için bir politika evrakı hazırlandı. Yönetmeliği, Hint eğitimi

---

¹⁷⁵ S. K. Kochhar, **Pivotal Issues in Indian Education**, Sterling Publishers Pvt. Ltd, New Delhi, 1981, s. 54.

¹⁷⁶ Allen Yeh, Chris Chun (ed.), **Expect Great Things, Attempt Great Things: William Carey and Adoniram Judson, Missionary Pioneers**, Wipf and Stock Publishers, Oregon, 2013, s. 2.

üzerine kapsamlı bilgi sahibi olan Traivellian Paury, Marshman, Wilson, Cameron ve Duff hazırlamıştır. Komite, Hint eğitimi için olan sorunu daha fazla görmezden gelmeyeceklerini ve geliştirilmesinin hiç bir şekilde İngiliz İmparatorluğuna zarar vermeyeceğini rapor etti. Komitenin tavsiyeleri Yönetim Kurulu tarafından olumlu karşılandı. Hindistan denetleme kurulunun başkanı Charles Wood olduğundan bu tüzük “Wood’un Eğitim Yönetmeliği” ismini aldı.¹⁷⁷

Yönetmeliğinin amacı olarak,

*“Eğitimin teşviki özellikle önemli çünkü hesaplandığı gibi sadece daha entelektüel bir sınıf oluşturmak değil aynı zamanda bundan faydalananların ahlaki kişiliğini düzeltmek için ve aynı zamanda size dürüstlüğüne güvenebileceğiniz hizmetkârlar sağlamak için ki güvene dayalı bir makama sahip olabilesiniz”.*¹⁷⁸ olarak izah edilmekteydi.

Fakat, Wood’un 1854 Eğitim Yönetmeliği ile birlikte Doğu Hindistan şirketinin bünyesindeki eğitim sona erdi, çünkü şirket politik bir güç olmayı bıraktı ve 1858 yılında İngilizlerin bünyesine katıldı. 1857’de Kalküta, Madras ve Bombay’de üç üniversitenin kurulması ve Hindistan’daki her İngiliz vilayetinde bir eğitim dairesinin kurulması bu yönetmeliğinin direk sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Yeni sisteme dair herhangi bir adım atılmadan Hindistan hükümeti, Şirketten ayrılarak kraliyete aktarıldı. Bu yüzden eğitimdeki yetki Londra’dan Kalküta’ya geçmiş oldu. Parlamento’nun Hint eğitimi üzerine ilgisi en aza düşürüldü. Eğitim sorunlarıyla ilgilenen en etkili otorite Hindistan hükümeti oldu¹⁷⁹. Hindistan’daki resmi eğitim için giderler hakkındaki ilk fikir Wood’un yönetmeliği sayesinde oldu

---

¹⁷⁷ Ajit Mondal, **The Universalization of Elementary Education in India a historical Analysis with Reference to the Right of Children to Free and Compulsory Education Act 2009**. West Bengal: University of Kalyani Press, 2015. s. 64-65.

¹⁷⁸ Arabinda Biswas & S. P. Agrawal, **Development of Education in India: A Historical Survey of Educational Documents Before and After Independence**, Concept Publishing Company, 1986, s. 23.

¹⁷⁹ Arabinda Biswas & S. P. Agrawal, **a.e.**, s. 29.

Macaulay'in eğitim politikasının geleceği hakkındaki layihanın ardından, Lord William Bentinck hükümeti bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride “*Büyük İngiliz hükümetinin hedefi Hindistanlı yerliler arasında Avrupa edebiyatı ve bilimini teşvik etmek ve bütün sermayenin yalnızca eğitime ayrılması gerekir*” ibarelerine yer verilmiştir. Hükümet kararına göre yerel öğretinin olduğu okul ve kolejlere yardım sağlanacaktı¹⁸⁰.

İngiltere Denetleme Kurulunun başkanı olarak Charles Wood, 1854'de en düşük ve en yüksek eğitim biçimlerini bir araya getirmeyi önerdi. Böylece ‘Wood’un Yönetmeliği’ ortaya çıkmış oldu. Yönetmelik Hindistan’da İngiliz eğitimi tarihinde ‘Magna Carta’ ya da ‘vesikası’ olarak değerlendirilmektedir. Yönetmelikte şu tavsiyelerde bulunuluyordu:¹⁸¹

1. Ayrı bir eğitim bölümü oluşturmak.
2. Kalküta, Bombay ve Madras’daki başkanlıklarda üç üniversite kurmak.
3. Öğretmenler ve öğretim için yeterli önlemler almak.
4. Hükümet okul ve kolejlerinde reform yapmak.
5. Yeni ortaokullar açmak.
6. Özel okullar için devlet yardımı başlatmak.
7. Yerli ilkokullarını geliştirmek.
8. Kadın eğitimi, halk eğitimi ve yerel halk dilindeki gelişmeleri geliştirmek ve öğretmen eğitimini başlatmak.
9. Denetleme yapılan devlet okullarının sayısını arttırmak ve laik eğitim sistemini başlatmak.

---

¹⁸⁰ Arabinda Biswas & S. P. Agrawal, **a.e.**, s. 65-66.

¹⁸¹ Ananya Mishra, “British Education Policy in India”, **Important India**, February 21, 2014, online: <https://www.importantindia.com/11322/british-education-policy-in-india/>, Erişim 05.07.2017.

Wood'un yönetmeliği göre üç üniversite kuruldu. Kalküta (1857'de kuruldu), Bombay (Şu an Mumbai) ve Madras (Şu an Chennai). Halk Eğitimi Müdürlüğü 1855'de oluşturuldu. Bu organizasyonun bünyesinde, 79 İngiliz okulu ve 140 devlet destekli yerli okul bulunuyordu. "Filtreleme teorisi" başarısız oldukça Wood, halk için faydalı eğitimi vurguluyordu. Yönetmelik aslında sadece Hintlilere Batı bilimini ve İngilizce dilini aşılama odaklanmıştı.¹⁸² J. Chand'e göre, yönetmelik Hindistan'ı, İngiltere için işlenmemiş malların bir tedarikçisi ve İngiliz endüstrisinin hazırladığı ürünlerin bir alıcısı olarak gösteriyordu.¹⁸³

Sir Charles Wood'un 1854 eğitim hamlesi, Hindistan'daki İngiliz eğitim politikasındaki en önemli aşaması oldu. Batı kültürü ve anlayışı dayatılırken eğitim aracı olarak İngilizce en uygun araç olarak öne çıkarılıyordu. Wood'a göre halka ulaşmanın tek yolu yerli diller ile mümkün olacaktı. Teklif edilen eğitim taslağında, İngiltere'de olduğu gibi devlet yardımı için mali destek özel şirketlerden alınacaktı. Wood'un yönetmeliği, Hükümetin eğitim politikasının amacının Batılı bir eğitim sistemi olduğunu ortaya koyuyordu.¹⁸⁴

Wood'un yönetmeliğindeki ideal ve metotlar Hindistan eğitim alanına beş asır hükmetti. Bu dönem aynı zamanda Hindistan'da hızlı bir Batılılaşmaya zemin hazırladı. Yerli sistem yavaş yavaş yerini Batılı eğitim sistemine bıraktı.¹⁸⁵

3.6. Hindistan Eğitim Kurulu ve Hunter Heyeti (1882)

Hindista'da eğitim yapılanması 1882'de tekrar gündeme geldi. Bu maksatla 1882'de Sn. William Hunter tarafından bir heyet oluşturuldu. Bu kurul eğitime dair çalım yapacaktı. Kurulun atanmasını gerektiren nedenler bulunmaktaydı. uzun süredir eğitim alanında neler yapıldığı değerlendirilmemişti.¹⁸⁶ Hindistan Eğitim

---

¹⁸² Ram Nath Sharma, **a.e.**, s. 107.

¹⁸³ Ajit Mondal, **a.e.**, s. 66.

¹⁸⁴ Ajit Mondal, **a.e.**, s. 67.

¹⁸⁵ Ajit Mondal, **a.e.**, s. 67-68.

¹⁸⁶ William Hunter, **Report of The Indian Education Commission**, Calcutta, 1882, s. 2.

konseyini 3 Şubat 1882’de atandı. 10 aylık zor bir çalışmanın ardından konsey 700 sayfalık bir rapor hazırladı. Fakat raporda herhangi bir orijinal öneri ya da eğitimsel fikir bulunmuyordu. Aslında Charles Wood’un 1854’teki önergesinin genişletilmiş ve yeniden yazılmış bir versiyonuydu.¹⁸⁷

Hunter Konseyi tarafından öneriler oluşturuldu.¹⁸⁸ Düzenleyici komiteler yerel ihtiyaçlara göre eğitim aracı olarak, yöreye özgü dil seçimi özgürlüğü; devlet yardımı sistemine bağlı İngilizce öğretimi için ortaokulların kurulması; yerlilerin yardımıyla ilkokulların kurulması; eğitim kalite ve standartlarının korunması amacı göz önüne alınarak bütün devlete bağlı ortaokulların zamanla yerel yönetim komitelerine devredilmişti. Ortaokulların iki dala ayrılması—biri üniversiteye giriş sınavlarına yönelik ve diğeri mesleki işler için daha fazla uygulamalı ders vermeye yönelik.

Konsey bu ilkeler yerine getirilirken uyulması gereken iki önemli unsura dikkat çekiyordu:

1) Devletin eğitim enstitülerindeki aktivitelerini azaltmasının yanı sıra doğrudan girişimlerde bulunmaktan da kaçınması,

2) Özel sektörlerin genişleyip besleneceği bir devlet yardım sistemine duyulan ihtiyaç.

Rapor Hintli özel kuruluşları cesaretlendirdi. Aslında, İngiliz yönetimi altındaki Hindistan’da ilk defa eğitim için halkı heveslendirilmiş oldu. İmparatorluk hükümeti din öğretimiyle bağlantılı olmayan bütün önerileri kabul etti. Dinle alakalı konularda adım atılması zor olduğu düşünülüyordu.¹⁸⁹

---

¹⁸⁷ Ram Nath Sharma & Rajendra Kumar Sharma, **a.e.**, s. 117.

¹⁸⁸ Ajit Mondal, **a.e.**, s.66.

¹⁸⁹ Ajit Mondal, **a.e.**, s. 67.

3.7. İngiliz Eğitim Sistemine Yerel Halkın Tepkisi

Eğitim sistemine ilk olarak Müslüman uleması tepki gösterdi. Eğitim sistemi iki yerli din olan İslam ve Hinduizm'e saldırmasına rağmen, yalnızca Müslümanlar ilkelere karşı çıkmaktaydı. Hindu bilim adamlar tepki göstermedi. Bunun nedeni ise Hindistanlı entelektüel sınıfının, Batılı eğitim sistemiyle modernleşen toplumun batıl inançlardan kurtarmasını mümkün görmesiydi. İngiliz eğitim sistemi politikasını destekleyen hareketinin öncüsü Raja Rammohon Roy'du. Hindistan toplumunun batıl inançları, dinin inancı kadar etkiliydi. Diğer yönden Müslümanlar kendilerine ait, tevhit inancıyla bağlantılı olan eğitim sistemi, gelenekler ve yaşam tarzına sahiplerdi. Bu sistemde medreseler büyük önem taşıyordu. Bariz bir şekilde kendi inanç geleneklerini değiştirecek olan bu eğitim yapılanmasını kabul etmeleri zordu. İngiliz eğitim müfredatında Milton, Becon, Edison, Johnson edebiyatı öğretiliyordu ve Hristiyanlık ve İncil'e önem veriliyordu.¹⁹⁰ Bu yüzden Bengal'li Müslümanlar bu sistemi kabul etmek istemedi.

Bir başka etken ise İngiliz Şirketinin personel olarak en baştan beri Hintlileri tercih etmesiydi. Müslümanlara hep "hasta adam" gözüyle bakılıyordu. En küçük fırsatın doğması durumunda İngilizleri bölgeden atmak isteyeceklerdi.¹⁹¹ Ayrıca yeni durumda Arap ve Sanskrit öğrencilerinin burslarını iptal ediliyordu. Bu ortaya çıkınca, Kalküta Medresesi ve Sanskrit Koleji'nden öğrenciler politikaya karşı çıktılar.¹⁹²

---

¹⁹⁰ Abdus Sattar, **a.e.**, s. 65.

¹⁹¹ Abdus Sattar, **a.e.**, s. 69.

¹⁹² Zastopil and Moir (ed), **a.e.**, s. 197.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Eğitim Geleneğindeki Temayülün Değişimi: Yeni Bir Dil, Yeni Bir Düşünce

4.1. İngilizce'nin Öğretim Aracı Oluşu

4.1.1. Bengal'de İngilizce Dil Eğitimi

Şu ana kadar ortaya çıkan gelişmeler göstermektedir ki Bengal'de İngilizcenin yaygınlaşması, Doğu Hindistan Şirketi tarihi ile bağlantılıdır. 1630'da Doğu Hindistan Şirketi Hughli ve Bassore'de ticaret merkezleri kurup, halkla iletişim kurduğundan itibaren İngilizce şirket yetkilileri tarafından ticaret dili olarak yaygınlaşmaya başladı. Şirket yerlileri iş anlaşmalarında tercüman olarak Farsça, İngilizce ve Bangla dilinde konuşan yerlileri kullandılar. 1651'de Shah Shuja'nın Doğu Hindistan Şirketine gönderdiği ferman, İngilizce tercümesiyle beraber Farsça olarak yazılmıştı. İlk zamanlarda yerel İngilizce kötü olsa da kısa bir zaman içerisinde ilerlemeler kaydedildi. Özellikle Banianlar'da¹⁹³ İngilizlere Bangla dil bilgisi, çevirileri, misyoner kitaplarının yazımına yardım eden yerliler İngilizce hakkında fazlasıyla bilgi sahibi oldular. Örneğin Ramram Basu William Carey'e çeviri işlerinde yardım edebiliyordu.

Raja Rammohun Roy (1772-1833) İngilizlerle olan iletişimden İngilizce öğrenen en önemli kişiler arasındaydı. Dilbilimci olan Rammohun, Bangla, Farsça ve Arapça öğrenmişti. İngilizce-Bengalce sözlük (1832) gibi yazıları Tarachand Chakravarti tarafından derlenen birkaç yerli İngilizce yazıları da bulunuyordu.¹⁹⁴

18. Yüzyılda, Bengal'de Avrupalı çocuklar için okullar kuruldu. İlk İngiliz enstitü Kalküta'da 1731'de açıldı. Bu enstitünün amacı halk arasında Hristiyan bilgisini yaymaktı.¹⁹⁵ 1759'da Rev. Kiernander 48 öğrenciyle başka bir İngiliz Okulu

---

¹⁹³ Yerel ürün üretenlerdir.

¹⁹⁴ Niaz Zaman, "English", **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, online, <http://en.banglapedia.org/index.php?title=English> Erişim: 15.08.2017.

¹⁹⁵ Niaz Zaman, **a.e.**, Erişim: 15.08.2017.

açtı. Yılsonunda bu sayı 174'e yükseldi. Bengal özgür okul topluluğu 1789'da kurulana kadar Kalküta İngilizce aracılığıyla eğitimin merkezi haline geldi.¹⁹⁶

İngilizcenin yayılmasını hızlandıran diğer iki dernek Calcutta School-Book Society (Kalküta Okul-kitap Topluluğu) (1817) ve Calcutta School Society (Kalküta Okul Topluluğu) (1818) idi. Kalküta okul-kitap topluluğu Hintçenin yanında İngilizcede de iyi yazılar sunmak için kurulmuştu. Kalküta Okul Topluluğu eski okulların bakımı ve gereken yerlerde yenilerinin kurulması için oluşturuldu. Kalküta Okul-kitap Topluluğu İngilizce dilinde ders kitapları ile birlikte İngilizce-Bengalce sözlük baştı.¹⁹⁷

İngilizce eğitime en büyük katkıda bulunan enstitü Hindu Üniversitesiydi. Burada İngilizce, klasik ve modern Hint dilleri dersi dışında her ders için eğitim diliydi.¹⁹⁸ Bu üniversite 19. Yüzyıl Bengal entelektüel değişiminde büyük bir rol oynadı. Hindu üniversitesinin İngilizce müfredatı Richardson'un seçmelerini, Shakespeare'in oyunlarını, Bacon'un denemelerini, Milton'un şiirsel yazılarını, Addison'un denemelerini, Johnson'un Rambler ve Rasselas, Goldsmith'in denemelerini içeriyordu.¹⁹⁹ Aynı zamanda literatür ve söz bilim tarihi içeriyordu. Hindu Üniversitesinin popülaritesi Kalküta'da dokuz ve Dakka'da bir benzer enstitünün açılmasına sebep oldu.

Bengal'de yayınlanan ilk İngilizce gazete 1780'de yayınlanan James Hicky'nin Bengal gazetesiydi. Yaygın bilinen adıyla Hicky'nin Gazetesi. Daha sonradan India (Hindistan) gazetesi (1780), Kalküta gazetesi (1784), Bengal günlüğü (1785), Oriental magazin ya da Calcutta Amusement (Kalküta Eğlence) (1786) ve Calcutta Chronicle (1786) dil değişiminde önemli roller oynadı.

---

¹⁹⁶ Niaz Zaman, **a.e.**, Erişim: 15.08.2017.

¹⁹⁷ "The Second Report of the Calcutta School-Book Society's Proceedings: Second Year, 1818-19. With an Appendix, the Accounts of the Institution", Printed at **the School and Mission Press**, Calcutta, 21st September, 1819, s.37, 48, 57.

¹⁹⁸ Niaz Zaman, **a.e.**, Erişim: 15.08.2017.

¹⁹⁹ Niaz Zaman, **a.e.**, Erişim: 15.08.2017.

İngilizce sadece günlük konuşma dili değildi. Artık edebi ilhamları olan birkaç Hintli de bulunuyordu. Örnek olarak Dakka'lı Navab Samsudaullah (1770-1831), İngilizleri Bengal'den göndermek için tüm çabalarına rağmen, İngilizce şiir yazıyordu. Ona benzer bir şekilde Michel Rabindranath Tagore, Modhusudhon Dotto, Bankimchandra başkalarıyla beraber İngiliz edebiyatına katkıda bulundular.²⁰⁰

Hindular İngilizceyi gelişmek için kabul edince, Müslümanlar bunun çocuklarının inançlarını değiştirebilecek bir komplodan başka bir şey olmadığını düşündüler ve şiddetle karşı çıktılar. Bu yüzden zengin birçok Müslüman çocuklarını İngilizlerin işlettiği okullara göndermedi. Fakat 19. Yüzyılın ilk yarısında İngilizce medrese eğitiminde de kullanılmaya başladı. Ama İngilizce karşıtları dersleri boykot ettiler. Buna rağmen Kalküta Medresesinde okumuş olan Navab Abdull Latif²⁰¹ (1828-1893) gibi bazı Bengal'li Müslümanlar İngilizcenin başarı için önemine inanıyorlardı. Bunlar medresede verilen İngilizce derslerden yararlanmış ve dilde akıcı bir konuşmaya sahip olmuşlardı.²⁰²

4.1.2. İngiliz Dili Politikaları ve İngiliz Edebiyatı

Dil, bir kültürün ana giriş kapısıdır.²⁰³ Dil bir düşüncesinin ana kaynağıdır ve dil bir neslin yetiştirilmesinin en etkili aracıdır. Bengal'de İngilizce dilin başlamasının amacı Batı eğitimin yaygınlaşmasıydı ki bu eğitim politikası yerel eğitim sistemini doğruya dilsel sömürgeciliğe (Linguistic Colonialism) götürdü.²⁰⁴

---

²⁰⁰ Niaz Zaman, **a.e.**, Erişim: 15.08.2017

²⁰¹ Navap Abdul Latif Kalküta Aliye Medresesinden İngilizce eğitimi görmüştü. Bununla birlikte Misyoner okullardan da İngilizce ders aldı. Detayla için bkz. S.M. Ikram, **Indian Muslims and Partition of India**, Atlantic Publishers & Dist, India, 1992. S. 93

²⁰² Abdul Latif, **Nawab Bahadur Abdul Latif, his writings & related documents**, Samudra Prokashoni, 1968, s. 22

²⁰³ Mustafa Ergün, "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler"**Atatürk Araştırma Merkezi**, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-17/turk-egitiminin-batililasmagini-belirleyen-dinamikler> erişim-14.08.2017.

²⁰⁴ Mahmudul Hasan, **Semi-Structured Qualitative Interview**, tarih- 06.08.2017.

Hint-Bengal’de kullanılan dillerine ihmal ederek Lord Macalay Batılı düşüncesi öğretmek amacıyla şu görüşü öne sürmüştü:

*“Edebiyat derken parlamentonun Arap ve Sanskrit edebiyatından bahsetmiş olduğu bilgili yerli sıfatının Milton şiirleri, Locke ’nin metafiziği, Newton ’un fiziği ile tanışık olan bir kişiye değil de Hinduların kutsal kitaplarını cusa-çimeni ’nin tüm faydalarını ve yüceliğe geçişin sırlarını bilen bir kişiye verileceği iddia ediliyor ve hatta garanti olarak görüüyor”*²⁰⁵.

İngilizler Bengallileri ilk önce misyonerler ardından şirket aracılığıyla tanıdı. Misyonerler Hristiyanlığı yaymak için şirket ise ticaret ve yönetimlerinin devamı için İngilizceyi kullandı. Ama önemli olarak Şirket ve Raj eğitim bütçelerinin tamamını ya da büyük bir kısmını “istekli itaat”, “pro-İngiliz sınıfı”, “batılı/bilgili yerli” unsurlar oluşturmak için harcadı. Hedefledikleri ticari, kapitalist ve koloni politikalarından başarılı oldu.

İngilizler (Şirket ve Raj) yeni bir eğitim sistemini tanıtmakla kalmadı, edebiyatları aracılığıyla nüfuz alanlarını genişlettiler. İngilizce şirketin Hindistan’da eğitimin sorumluluğunu aldığı 1813 tüzüğü açıklandığında bu tartışma konusu oldu. Ve ana hedef Macaulay’ın raporunda ve Bentinck’in 1835 önergesinde açıklandı. Bundan sonra İngiliz dili ve edebiyatı Hint-Bengal eğitim sisteminin vazgeçilmez bir parçası olacaktı.

Doğu Hindistan Şirketi’nin memurlarından biri olan Charles Grant, Hindistan’da Batı literatürünün ve Hristiyanlığın yayılmasını teşvik eden ilk İngilizlerden biriydi. 1792’de Hindistan din ve kültürün iğneleyici bir kınaması olan “Büyük Britanya’nın Asyalı tebaaları arasındaki durum ve toplum gözlemleri” başlıklı bir sisteme dair bir makale kaleme aldı. Burada İngiltere Devletinden Hintlilerin ahlaki hususlarının Batılı bilgi ve edebiyatıyla değişmesi talep ediliyordu. Bu Hindistan’da Batılı literatür için ilk talepti²⁰⁶. Aslında Charles Grant bir

---

²⁰⁵ Bill Ashcroft, Gareth G. & Helen T., **Post-Colonial Studies The Key Concepts**, Routledge, London, 1998 s. 432.

²⁰⁶ Bill Ashcroft, **a.e.**, s. 433.

misyonerdi ve Hindistan’da misyoner aktiviteler için izin istiyordu. Nitekim 1813 tüzüğüyle bunu başardı.²⁰⁷

Dini eğitime karşı olarak rıza ve uyum getirmek için İngiliz literatürü eğitimi en iyi seçenek olarak görülmekteydi.²⁰⁸ Ayrıca, edebi metinler İngiliz edebiyatının üstünlüğünü, diğer bilim türlerinden daha fazla gösteriyordu. Edebi metinler “İngiliz kitapları yoluyla batı medeniyet üstünlüğünü de dikte ediyordu.”²⁰⁹

Macaulay’a göre İngilizce Batı dilleri arasında bile yüce duruyordu. Ülkelerin en zeki olanın neslinin entelektüel çabalarının birikimi ve bu yüzden kullananlara bu büyük zenginlik veriyordu. Yunanca ve Latincenin İngiltere’de yaptığı gibi Hindistan’da bir Rönesans’a yol açacaktı. İngiltere’nin edebiyatı klasik antikalardan daha değerliydi. Ona göre İngilizcenin öğrenimi, Avrupa dillerinin Ruslara yaradığı gibi Hindulara da yarayacaktı. Hindular medeni topluluklar arasındaki yerini alacaktı.²¹⁰

Bu sömürgecilik eğitim politikası ve çabalarıyla yerel entelektüel geleneğinin yerini batı geleneği aldı. Mahmudul Hasan bu geleneği ve disiplinin değişmesi şu şekilde bahseder:

*“Kolonyal eğitim politikası aşağı yukarı yerli entelektüel geleneğini ortadan kaldırmaya çalıştı. Batı yazarlar ve yazılar uzun zaman süren ilmi sisteminin yeri değiştirdiler. Bunun için şu ana kadar Batı eserler sadece edebiyat ve sosyal bilimlere değil, hatta farklı kurumsal eğitime de egemen olmaktadır”*²¹¹.

Son olarak, Bengal toplumu Batı eğitim dalları ile tanışmış oldu ve bu tanışma ilim geleneğinin gelişmesinde katkı sağlayacaktı. Ama Bengal eğitim sınıfı

---

²⁰⁷ Sirajul Islam, “Grant, Charles”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 4 s. 452.

²⁰⁸ Filza Waseem, “The Theme of Universality in the English Literary Text and Criticism”, **International Journal of Humanities and Social Science**, vol. 3, no. 20; December 2013, s. 263.

²⁰⁹ Filza Waseem, **a.e.**, s. 263.

²¹⁰ Bill Ashcroft, **a.e.**, s. 429.

²¹¹ Mahmudul Hasan, **a.e.**, tarih- 06.08.2017.

kendileri güvenip yeni gelişmelerle karşılaşmada başarısız oldu.²¹² Neticesinde, İngiliz politikasının Bengalliler için zararlar yararlarından aştı.

4.1.3. Dini Kurumlarda İngilizce Eğitimi ve Kalküta Medresesi

Gösterilen tepkilere rağmen İngiliz dili 1826 yılında Kalküta medresesinde öğretilmeye başlandı. Burası böylece İngilizcenin öğretilmeye başlandığı ilk İslami kurum oldu. Bu eğitim 1851 yılına kadar devam etti. Fakat derslere ilgi az oldu. Çok az öğrenci İngilizce eğitim almıştı. Muhammedi Edebiyat Topluluğunu kuran Navab Abdul Latif, bu bir kaç öğrenciden biriydi.

Kalküta Medresesi'nin başarısızlığı arkasında bir kaç sebep vardı. Bunlardan biri, bu eğitim ile Müslüman kültür ve geleneklerinin etkileneceği kaygısı. İkinci yetersiz burslar yüzünden öğrencilerin ilgisini çekmemesi. Abdul Latif gibi çok az öğrenci burs alabilmişti. Üçüncüsü Müslümanlar kendilerine eziyet eden İngilizlerden kendilerini düşük görmüyordu. Bu yüzden İngilizce popüler olmadı. Son olarak, Müslümanlar çocuklarına Hristiyan fikirleri işleneceği korkusu taşıdıklarından bu dilden uzak durmaya çalıştılar.²¹³

4.1.4. İngilizlerin Bengal Bölgesini Kontrol Vasıtası Olarak Dil, Kültür ve Ekonomik Faktörleri Kullanmaları

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Doğu Şirketi, Plessey ve Buxar savaşları sonrası kelimenin tam anlamıyla Bengal'i yönetmeye başlamıştı. Akıllarda bu yönetimin nasıl uzan süreli olacağı konusunda büyük bir soru vardı. İngiliz sömürge güçleri, eğitim politikalarını ve diğer vasıtaları kullanarak yerli halkın rızasını kontrol altına almak ve koloni düzeninin bozulmamasını sağlamaya çalıştı. Ortaya çıkan durumu Marksist eleştirmen Antonio Gramsci şöyle belirtir: “rıza ile” zapt

---

²¹² Mahmudul Hasan, a.e., tarih- 06.08.2017.

²¹³ Abdus Sattar, a.e., s. 58-59.

edilen insanlar kendi özelliklerinde emperyal güçleri ve onların benliklerini aşığılamasını kabul ederler. Baskıyı ve rızayı birleştirerek hâkimiyete ulaşmak, daha etkin ve kalıcıdır. Çünkü hâkimiyet altında kalan, sömürgeci ile ilişkilerini ilerletmek için işbirliği yapmaya isteklidir.²¹⁴ Bu “hegemonya”²¹⁵, eğitim, kilise ve medya gibi ideolojik devlet aygıtlarını kullanır. Eğitim, özellikle varsayımları, inançları ve değerleri etkilemekte çok etkilidir. Böylece, “rızaıyla hâkim olma”,²¹⁶ kolonize olanlara öğretilenler ile mümkün olur. Sonra öğretilenler emperyal sistemin devam etmesi için o aygıtın bir parçası haline gelir.

İngiliz dili ve edebiyatının öğretilmesi, Avrupa kültürünün yerlilere aktarılmasında önemli bir araç olarak düşünülünce, imparatorluk eğitim projesinde önem kazanmaya başlamıştır.²¹⁷ İngilizce yaygınlaşmadan önce Farsça sadece elitlerin dili değildi; aynı zamanda Müslüman kimliğinin bir sembolüydü.²¹⁸ Devlet dili olarak İngilizcenin Farsçanın yerine geçmesi Müslümanlar için ekonomik bir felaket oldu. Farsça onlar için sadece bir gelir kaynağı değil aynı zamanda kimliklerinin bir işareti, mahkeme dili ve görkemli geçmişlerinin bir sembolüydü. Farsçanın gereksinim duyulduğu işlerden otomatik olarak çıkarıldılar. Farsça Kuzey Hindistan'da Müslüman ve Hindu gurupları için sürekli geçim kaynağı sağlamıştır.²¹⁹

Bununla birlikte Koloni eğitim politikasını sağlamak için kurulan eğitim kurumlarda (Kalküta Aliye medresesi, Sanskrit koleji vs.) İngilizce eğitim sadece daha fazla önem verilmiş olması değil, bu bir gelir kaynağı olarak ortaya çıktı. Hatta o günlerde Kalküta'da (dönemin başkentiydi) “English is Money” yani “İngilizce

---

²¹⁴ FilzaWaseem, “The Legacy of the Colonial Project of English Education in Pakistan”, **International Journal of Business and Social Science**, sayı. 5, No. 11(1); Ekim 2014, s. 139.

²¹⁵ Andrea Mayr, **Language and Power: An Introduction to Institutional Discourse**, A&C Black, Londra, 2008, s. 11.

²¹⁶ Stewart R Clegg, **SAGE Directions in Organization Studies**, SAGE, London, 2009, s. xiv.

²¹⁷ Filza Waseem, **The Legacy of the Colonial Project**, s. 148.

²¹⁸ Filza Waseem, “Sir Sayyid Ahmad Khan and the Identity Formation of IndianMuslimsthroughEducation”, **Review of History and Political Science**, June 2014, Vol. 2, No. 2, s. 32 s. 131-148.

²¹⁹ Sugata Bose, Ayesha Jalal, **Modern South Asia: History, Culture, Political Economy**, Ruteldhe, New York, 2004, s. 58; Filza Waseem, **a.e.**, s. 136.

paradır” olarak bilinirdi. Ve İngilizce bilenlere iş sağlanırken önceden Farsça ve diğer diller üzerine uzmanları ya da iş adamları artık önem vermeksizin ihmal edilmekteydi.²²⁰

Buna ek olarak, bu kuruluşların neticesinde açısından Müslüman eğitim sisteminde 'genel' ve 'medrese' olmak üzere iki ciddi ayrım ortaya çıktı. Burada genel eğitim sistemi öğrencilerine iş sağlama konusunda öncelik görülürken medrese mezunları geride kaldı, özellikle devlet işlerinde sınırlı kaldı.²²¹

Bengal’deki iki büyük topluluk olan Hindular ve Müslümanlar aynı problem karşı karşıya kalmalarına rağmen Hindular kendilerini daha hızlı topladılar. Diğer yandan Müslümanlar bu eğitim sistemine karşı geldiler ve İngilizceye dönmeleri yüzyıldan fazla sürdü. Bu uzun zamanda Müslüman kültürü ve ekonomisi zarar gördü ve İngilizler Hindistan’da bir imparatorluk halini aldılar.

Bengal’de İngiliz yönetimi altında vakıf sisteminin çökmesiyle beraber Müslüman eğitim sistemi çok zayıfladı. Böylece Müslüman eğitiminin temeli sarsılmış oldu. Dahası İngiliz hükümeti sadece İngiliz okullarına yatırım yapmakla ilgiliydi. Bu yüzden birçok okul ekonomik kriz ile karşı karşıya kaldı. W.W. Hunter bu çıkmazı doğru bir şekilde gözlemlemiştir:

*“Yüzlerce köklü aile parçalandı ve Müslümanların eğitim sistemi, neredeyse tamamen ücretsiz olan bu kurumlar eceline terk edildi. Muhammedilerin skolâstik sınıfları, harabeye dönen on sekiz yıldan sonra ortaya çıktı”.*²²²

---

²²⁰ Md. Ataur Rahman Biswas, a.e., tarih-22.07.17.

²²¹ Mahmudul Hasan, a.e., tarih- 06.08.2017.

²²² W. W. Hunter, **The Indian Musalman**, Lahore, 1964, s 167.

4.2. İngiliz Yanlısı Müslüman Şahsiyetler ve Kurumların Eğitim Sistemine Etkisi

Kolonyal eğitim aslında Kültürel emperyalizmin hegemonik yapısı altında üretilen bir sistemdir ki bu sistem yerel eğitimcilere kolonyal model ve batı değerleri ile eğitmek demektir.²²³ Önce bahsedildiği gibi yeni modern (seküler) eğitim kurumlarının kuruluşları, İngilizceye ve modern Batı düşüncesine yönelik oluşturduğu müfredatını Müslüman çocukların eğitim için asla olumlu görülmedi.²²⁴ Çünkü oluşturulan müfredat Müslümanların beklendiklerini sağlayamayacağını net olarak görülmekteydi. Çünkü İngilizce dili orta olarak alıp İngiliz edebiyatı ve diğer dersler çocukları İslam din düşüncesinden uzaklaştırabileceğini korkmaktaydı. Bu korkudan dolayı çocuğun ailesi zengin olsa da bu modern okullarına gönderilmemekteydi.²²⁵ Uzun zaman böyle devam ederken modern eğitimli bazı Müslüman şahıslar yeni kurumlar ya da hareketleri kurarak Müslüman çocuklar için eğitim sağlamaya öne çıktılar ve etkileyici şekilde rol oynayabildiler.

Müslümanlar zaman zaman Batı eğitimine karşı çıktılar. Ama bu direnç sadece siyasi olurken entelektüel çabaları görülmedi. Bunun için Batı eğitim sistemi, yerli eğitimli elit sınıfını etkileyip entelektüel sınıfı oluşturabildi.²²⁶ Bu Lord Macaulay politikasının öngörülüyüdü. Aşağıdaki bahsedilmek üzere bu İngiliz yanlısı entelektüel sınıfı oluşturulmasında öncülük yapan şahsiyetler ve kurumların rolü ele alınmıştır.

4.2.1. Sir Syed Ahmet Han ve İngilizlerle İlişkileri

Reformist ve vizyoner biri olan Sir Syed Ahmet Han²²⁷, Hindistan Müslümanlarının o zamanki sosyal ve ekonomik alanlarının yapılanmasında önemli

---

²²³ Mahmudul Hasan, **a.e.**, tarih- 06.08.2017.

²²⁴ Md. Aatur Rahman Biswas, **a.e.**, Tarih-22.07.2017.

²²⁵ Md. Aatur Rahman Biswas, **a.e.**, Tarih-22.07.2017.

²²⁶ Mahmudul Hasan, **Semi-Structured Qualitative Interview**, Date- 06.08.2017.

²²⁷ Syed Ahmet Han 1817 yılında Delhi şehrinde doğmuştur ve 27 Mart 1898'de Aligar'da ölmüştür. Han eğitimci, hukukçu, yazar ve okul ile beraber eğitim hareketini başlatan şahıs idi.

bir figür olarak öne çıkmıştır. Sir Syed Ahmed Han, Hindistan Müslüman Topluluğu'nda modern İslami eğitimin öncüsüdür. Bir eğitmen, avukat ve yazar olarak aynı zamanda Aligarh'daki Anglo-Mohammedan Oriental Collage'in kurucusudur. Onun çalışmaları arasında Urduca, "Muhammed'in Hayatı" (1870) adlı denemesi ve İncil ile Kuran tefsirleri önemlidir.²²⁸

4.2.1.1. Sir Syed Ahmet Han'ın İngilizlerle Çalışması

Sir Syed Ahmed'in babasının 1838'de ölmesiyle İngiliz Doğu Hindistan Şirketine memur olarak girmiştir. Akrabaları, Mughal Court (Babür Mahkemesi) ile bağlantıları kesme fikrine karşı çıksalar da hayatın zorluklarına karşı gerçekçi ve duygusal bir yaklaşımda oldukları için onların görüşlerini görmezden gelmişti. Bu arada İngilizlerin Hindistan'da kurduğu mahkemelerin prosedürleri hakkında fikir sahibi olmak için Delhi'nin Sadr Amini (hakim) olan Mevlavi Khalilullah Han'ın altında çirak olarak görev yaptı. Biraz zaman geçince Sir Syed Ahmed, Delhi'ye hâkim olarak atanan Sn. Robert Hamilton'un altında çalışmaya başlamıştı. Hamilton ona oturumlarda çalışmasını teklif etti ancak kendisinin böyle bir görev için yeteri kadar bilgili olmadığını söyleyerek reddetti. Daha sonra, Hamilton Agra'ya transfer edildiğinde, Sir Syed Ahmed'ı yanında çalışması için çağırdı. Ona Komiser Naib Munshi ofisinde görev teklif etti. Sir Syed Ahmed Şubat 1839'da bu görevi kabul etti. Sir Syed Ahmed Han 24 Kasım 1841'de *Munsif* (Hâkim) olarak Manipuri'ye atandı. Hayatını Delhi'de Delhi *Munsifi* olarak tamamladı.²²⁹

1857'de Sepoy İsyanı çıktığında Sir Syed, hâkim olarak Bijinaur'da çalışıyordu ve savaş döneminde birçok kadın ve çocuğun hayatını kurtardı. İngilizler, olan sadakati karşılığında ona büyük gelirleri bulunan toprakları teklif ettilerse de kabul etmedi.²³⁰

²²⁸ Mustafa Öz, "Ahmed Han, Seyyid", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 2. s. 73.

²²⁹ M. Ikram Chaghatai (Eds.), **Sir Syeed Ahmad Khan, 1817-1898: A Prominent Muslim Politician and Educationist**, Sang-e-Meel Publications, Lahore, 2005, s. 2-24.

²³⁰ M. Ikram Chaghatai, **a.e.**, s. 25.

Sir Syed Ahmed Müslümanların İngilizce öğrenmesi gerektiğine inandı ve İngiltere'den Hindistan'a döndükten kısa süre sonra *Tahzib El-Ahlak* (Sosyal Reform) adlı süreli bir yayın başlattı. Dergisinin 24 Kasım 1870 sayısında Ahmed Han, programını şu şekilde ilan etti:

“Bu süreli yayının yayınlanmasındaki amaç, Hindistan Müslümanlarını en iyi uygarlık için arzulanır hale getirmektir, öyle ki Müslümanlara saygı duyan uygar insanlara yapılan saygısızlığı ortadan kaldıracaktır. Sonrasında Müslümanları dünyanın saygın ve uygar insanlar arasında sayılmasını sağlamaktır”.²³¹

4.2.1.2. Hintli Müslümanları Sosyal Reformlar ve Eğitimsel Hareketlere İkna Çabası

İngilizlerin Hindistan'ı kontrol etmesiyle Müslümanlar, İngilizlerin ve Hinduların birleşik güçlerinden zarar görmüştü. Müslümanlar fakirleşmişti. Sir Syed Ahmed Han acı bir şekilde Müslümanların bu kötü durumunu tespit ettiğinde, sahneye bir kurtarıcı olarak çıktı. O Müslümanları bu bataklıktan kurtarmaya çalıştı. Bunun için -İngilizlerin ve Hinduların birleşik düşmanlıkları ile birlikte- politik ve dini çıkarıcıların eleştirileri ve Müslümanların aşırı geri kalmışlığı gibi birçok zorluklar ile yüzleşmek zorunda kaldı²³².

Sir Syed Ahmed Han *Tahzib Al-Ahlak*'i²³³ (Sosyal Reform Hareketini) başlattı. Kendini insanların yapması gereken ve yapmamaları gereken şeyleri anlatmaktan bıkmayan doğuştan bir ahlakçı olarak canlandırıyor. Müslümanları

---

²³¹ J.M.S. Baljon JR., *The Reforms and Religious Ideas of Sir Sayyid Ahmad Khan*, E.J. Brill, Leiden, Holland, 1949, s. 23-25.

²³² Filza Waseem, “Sir Sayyid Ahmad Khan”, *a.e.*, s. 131-148.

²³³ *'Tahzib al-Ahlak'* batı bilimlerinin can alıcı önemini Müslümanlara aşılama çalışır. Bu dergi İslamın bir yorumuydu. İsmi İngilizcesi “Mohammedan Social Reformer”dir. Sir Sayyid kendi bilimsel toplumunu Ghazipur'de 1863'te açtı. Böylece batı klasiklerinin Urducaya çevirerek, batı bilimlerini Hintlilere kendi dillerinde öğrenme imkanı sağladı. Müslümanların bilime ilgi duyması için çalıştı. Geleneksel Müslüman toplumun bilimsel eğitimin önemi hakkında bilinçlenmesinde uzun yol kat ettirdi. Bkz. FilzaWaseem, *a.e.*, s. 141.

ahlakın ve Batı eğitiminin kurtaracağını düşünüyordu. Onu üzen en büyük kötülüklerden ilki önyargıydı. Bunun hakkında o şu ifadeleri kullanır:

*“Bu ciddi bir hatadır ki insanlığın tüm iyi yanını mahveder... Birisi belirli işlerin çok önemli ve yararlı olduğu düşüncesine varır; ancak önyargı sebebiyle bunu gerçekleştirmez ve bunu yapamayarak bilinçli olarak kötülüğe takılıp kalır ve kendini iyi olan şeylerden mahrum bırakır... Sanat ve bilim önemli şeylerdir ki onlar arasında her şey yüksek bir başarıya erişmelidir ama önyargı sanatsal ve bilimsel ne varsa gelişimine engel olur”.*²³⁴

Ahmed Han 1876’da kendini Aligar Kolejinin tamamlanmasına adanmıştır. Toplumsal reformun diğer bir teolojik yöntemi, Ahmed Han'ın modern bir Kur'an-Tefsiri ile şeriata yöneltilen ihtiyati tedbirleri yeniden yorumlamasıdır. Tek eşliliği ve köleliğin kaldırılmasını savunmuştur.²³⁵

Sir Syed Ahmed Han a göre eğitim milli davanın tanıtımına yönelik tek araç olmalıydı. Eğer ülke eğitimi etkili bir şekilde gelişirse o zaman geri kalmışlık yok olabilirdi.²³⁶ Ahmed Han modern teknolojik çağın farkındaydı. Ona göre modern bilim ancak İngilizce aracılığıyla öğretilbilirdi.²³⁷

Sir Syed Ahamd Han Müslümanları geri kalmışlıklarının ana nedeninin sadece eğitimsizlikten değil kaynaklanmadığına ikna etmiştir. Aynı zamanda problemlerin çözümü için üç öneri sürmüştü.²³⁸

- 1- Müslümanlar ile İngilizler arasındaki güvensizliğin kaldırılması.
- 2- Müslümanları kurtuluşlarının modern eğitimi benimsemekte yattığına ikna etmek.
- 3- Toplum tümünü eğitebilmek.

---

²³⁴ J.M.S. Baljon, **a.e.**, S. 25-26.

²³⁵ J.M.S. Baljon, **a.e.**, s. 27-28.

²³⁶ J.M.S. Baljon, **a.e.**, s. 33.

²³⁷ J.M.S. Baljon, **a.e.**, s. 36.

²³⁸ Filza Waseem, **a.e.**, s. 139.

Kendisinin uzlaşmacı politikası ve ileri görüşlü vizyonu ile Sir Syed gördü ki eğer İngilizler ile Müslümanlar arasındaki ayrılık devam ederse Müslümanlar da ileride marjinalleşecekti. Filza Waseem'e göre Sir Syed'in pişmanlığı diyalektiğin doğasındandı. Aynı anda sevgisini Müslümanlara ve sadakatini İngilizlere yansıtıyordu. Bu bağlamda, İngilizlerle sürdürdüğü uzlaşma politikası anlaşılabilirdi. Feodal bir ailede büyüyen ve Babür İmparatorluğunun çöküşünü tecrübe etmiş birinin pragmatik olması doğaldı.²³⁹

4.2.1.3. Muhammedan Anglo-Oriental College (MAOC) ve Aligarh Kolejinin Kurulması

Sir Syed'in öncülüğündeki komite Aligarh'ta bir kolej yapımı için 1873'te teşebbüste bulundu. Böylece Müslüman ideolojisinin geleneklerini Batı eğitimi ile bağdaştırmak ve yeniden yorumlanmasını desteklenmesi için Aligarh'ta modern bir okul kurulmuş oldu. Müslüman ve İngiliz zenginlerinden destek alarak, Muhammedan Anglo-Oriental College'i 24 Mayıs 1875'te açtı. Bu arada yargıç olarak kariyerinden bir sonraki sene emekli oldu. Böylece kendini tamamen kolejin gelişimine ve dini reformlara verdi.²⁴⁰

Sir Syed'in çalışmaları İngilizlerden destek aldı. Buna karşın modernleşmeye karşı muhafazakâr dini liderler tarafından eleştirilere maruz kaldı. Sir Syed'in yeni enstitüsü, genel olarak seçkin ve orta sınıf Müslüman ailelerden çok miktarda öğrenciyi kendine çekti. Okuldaki müfredat bilimsel ve batılı dersleri, aynı zamanda oryantal dersleri ve dini eğitimi birlikte içeriyordu.²⁴¹ Sir Syed, İngiliz Theore Beck'i okulun ilk müdürü olarak görev alması için çağırdı. Okul aslında Kalküta Üniversitesi ile bağlantılı olacaktı. Fakat 1885'te Allahabad Üniversitesine bağlandı.²⁴²

---

²³⁹ Filza Waseem, **a.e.**, s. 139.

²⁴⁰ "Sir Syed Ahmed Khan," **Encyclopedia of World Biography** (Chicago: Gale Research, 1997), online, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Syed_Ahmed_Khan , Erişim. 15.08.2017.

²⁴¹ J.M.S.Baljon, **a.e.**, s. 38-42.

²⁴² J.M.S.Baljon, **a.e.**, s. 38-42.

M.A.O Koleji, sadece eğitim merkezi değil aynı zaman Müslümanların dost canlılığını ile iş birliğinin ve ulusal kimliklerinin sembolü oldu. Kolej çok geçmeden Hintli Müslümanların kültürel, siyasi ve edebi yaşamının merkezi haline geldi. M.A.O Kolej, bir çok entelektüel ve geleceğin önderlerinin yetişmesine imkan sağladı. Nitekim Hindistan'ın Müslümanları kimliklerine ve kültürlerine dayanan ayrı bir vatan talep ettiklerinde, bu harekete asıl destek Aligarh öğrencileri tarafından sağlanmıştır²⁴³.

4.2.1.4. Syed Ahmed Han'ın İngiliz Yanlısı Elit Toplumda Tanınması

Sir Syed, Müslümanların İngiliz hükümetiyle siyasi müttefik olmaları için çalıştı. Bariz sadık ve İngiliz İmparatorluğunun elit üyesi olarak 1887'de Lord Dufferin tarafından Civil Service Comission'ına aday üye olarak gösterildi. 1888'de İngilizlerle siyasi iş birliğini sağlamak ve için Aligarh'ta United Patriotic Association'ı kurdu. Syed Ahmed Han 1888 yılında İngiliz hükümeti tarafından Şövalye olarak ödüllendirildi ve bir sonraki sene Edinburgh Üniversitesi'nden fahri doktora ünvanı aldı.

Syed Ahmed, Müslümanların kültürel, ekonomik ve politik olarak tamamen yok olacaklarından korkuyordu. Bundan dolayı tüm çabalarını Müslümanların eğitim kurumlarını tesis etmeye ve Müslümanlar arasındaki güvensizliği kaldırmaya yöneltti.²⁴⁴ Onun İngilizlerle yaptığı mutabakatların tarihsel bir gerekliliği olduğu görülebilir. O bunları yaparken Müslümanların özgürleşmesini hedef olarak seçmiş, buna inanmıştı.²⁴⁵

---

²⁴³ Filza Waseem, **a.e.**, s. 144.

²⁴⁴ Filza Waseem, **a.e.**, s. 140.

²⁴⁵ Filza Waseem, **a.e.**, s. 140.

4.2.1.5. Syed Ahmed'in Eğitim Dili ve Anadildeki Eğitim Hakkındaki Görüşleri

Sir Syed'e ilk zamanlar İngilizceyi öğretim dili olarak görmemişti. Ona göre modern eğitim yalnızca ana dilde yapılabilirdi ve Hintli Müslümanların Lingua Franca'sı olan Urduca'nın bu işe adapte edilmesi gerekirdi. O Müslüman kimliği ve Müslümanlar arasında topluluk duygusunun teşvik edilmesi için Urduca'nın bir zorunlu olması gerektiğini düşünüyordu. 1863 yılında, Kalküta'daki Müslüman Topluluğu'na İngilizcenin öğretim dili olarak uygunsuz olduğunu şöyle ifade eder:

*“Dünyada her hangi bir millet tarafından konuşulan her hangi bir dili öğrenmek için hiç bir yasak konulamaz. Ama öğrenmek bir şey, bir dili eğitim dili yapmak başka bir şeydir”.*²⁴⁶

1867'de Sir Syed, tamamen milli ve anadilin hâkim olduğu bir üniversite planı geliştirdi. Ancak bu plan, Hindistan hükümet sekreteri Bayley tarafından İngilizcenin ve Batı eğitiminin bu zaman için öneminden bahsedilip kabul edilmedi.²⁴⁷ Bu durum İngilizler için aynı zamanda alay konusu olmuştu. Bunun üzerine milli üniversite fikrinden vaz geçti. Ona göre artık İngilizce Müslüman eğitimi için tek kanaldı. Bu sefer eğitimin İngilizce yapılmasının destekçisi oldu.²⁴⁸

Onun eğitim reformları Müslümanların cahilliklerine karşın milli gurur ve kimlik aşlamak ve aynı zamanda eğitim olanaklarından eşit şekilde yararlanabilen bir toplum oluşturmaktı. Her ne kadar Müslümanların Batı eğitimini ve bilimsel bakış açısını benimsemesini istese de İslam'ın yüksek ideallerine ile değerlerine ve Müslümanların ulusal kimliğinden taviz vermesine asla hazır değildi. Böylece o, eğitim-öğretim felsefesini şu sözlerle özetliyordu: *“Felsefe bizim sağ elimizde, doğa bilimleri ise sol elimizde olacaktır. Başımızı da “Allah'tan başka ilah yoktur” tacı süsleyecektir.”*²⁴⁹

---

²⁴⁶ Filza Waseem, a.e., s. 142.

²⁴⁷ Filza Waseem, a.e., s. 140-143.

²⁴⁸ Tariq Rahman, **Language and Politics in Pakistan**, Oxford University Press, London, 1996, s. 43.

²⁴⁹ Shakeel Samdani, “Sir Syed: A role model for the present generation”, **Two Circles: Mainstream News of the Marginalized**, October 17, 2012.

4.2.2. Navab Abdul Latif ve Mohammedan Literary Society (MLS)

(Müslüman Edebiyat Toplumu)

19. Yüzyıl boyunca Hindistan'da iki grup âlim göze çarpmaktadır. Gelenekçi ve reformcu âlimler. Muhammed Qasim Nanotwi, Hacı Şeriatullah, Sayid Ahmad Shahid gibi âlimler gelenekçiydi. Mevlana Karamat Ali Junpiri ve Navab Abdul Latif (1828-1893) gibi âlimler ise reformist olarak kabul ediliyordu.

Abdul Latif, babasının çabalarıyla Arapça, Farsça, Urduca ve İslami ilimleri geliştirdi. Aynı zaman İngilizce öğrendi ve İngiliz elitlerinin kültürel ve geleneksel yapısına aşinalık kazandı. Kalküta'daki İngiliz ve Hindu elitleriyle etkileşim kurabiliyordu. Kalküta Üniversitesine eğitim görevlisi olarak atandı. Modern dünya ile içinceydi bu yüzden Müslümanları modern dünyayla tanıştırmaya çalışıyordu. Müslüman aileler çocuklarını gayrimüslimlerin öğretmenlik yaptığı Hindu kolejlerine göndermeyi reddediyordu. Kendi zamanı boyunca "Bengal'de Mohammadan Eğitiminde Bir Dakika" adlı makalesinin de bulunduğu, Bengal müslümanlarının eğitime ihtiyaçları olan araştırmalar yaptı. Hükümet onu yapmış olduğu çalışmaların karşılığı olarak Sulh Yargıçlığı görevine atadı. Devlete olan hizmetlerine karşılık hükümet tarafından "Han Bahadır" unvanına layık görüldü. Üç yıl sonra İngiliz Hükümeti ona "Navab" unvanını vermişti. Daha sonrasında ise en büyük onur ödülü olan "Navab Bahadır"a layık görüldü.²⁵⁰

Müslüman Edebiyat Toplumu (MLS), Navab Abdul Latif tarafından 1863 yılında Kalküta'da kuruldu. Komitenin yönetimi ünlü kişilerce ve çeşitli prensler tarafından oluşturulmuştur. Bengal Valisi de topluluğa yardımcı oluyordu. Hindistan'ın her yerinden 500'den fazla üyesi oldu. Aylık toplantılarda yapılan görüşmeler Urduca, Farsça, Arapça ve İngilizce dillerinde yapıldı.²⁵¹

---

²⁵⁰ Muhammad Mojlum Khan, **The Muslim Heritage of Bengal: The Lives, Thoughts and Achievements of Great Muslim Scholars, Writers and Reformers of Bangladesh and West Bengal**, Kube Publishing Ltd, United Kingdom, 2013, s. 111-116.

²⁵¹ Jyotirindra Dasgupta, **Language Conflict and National Development: Group Politics and National Language Policy in India**, University of California, Berkeley. Center for South and Southeast Asia Studies, California Üniversitesi basım, 1970, s. 87.

Topluluk Latif'in sözleriyle ve amacıyla kurulmuştur: “*Müslümanları, Hindular ve İngilizler ile eşit hale getirmek ve İngilizcenin aracı olacağı Batılı tarzda eğitim vererek Müslümanları eğitmek*”. Bu amaçla, bilim, sanat ve hayati meseleler gibi çeşitli konularda görüşmek için toplantılar düzenlemiş ve Müslüman eğitiminin yaygınlaştırılması için çeşitli yollar bulunmuştur. Topluluk, Müslümanların kendine güveninin yeniden sağlanması, modern eğitim ve entelektüel tartışmalar başlatarak yeni bir sosyal kalkınma başlatılması, hükümdarlar ve yönetilenler arasında güvenilir bir köprü kurması amacını taşıyordu. Böylece, onun kurduğu eğitim kurumlardan yakın zaman içerisinde insanlar faydalandı.²⁵²

Navab Abdul Latif, hükümetin dikkatini Müslümanların temel sorunlara çekti. Topluluğun dikkat çeken başarısı, yükseköğrenimin Müslümanlar arasında yayılmasını sağlama ve Mohsin Bağış Fonunu Müslümanların eğitimi için doğru şekilde kullanmaktı. Navab Abdul Latif tüm bu çabalarıyla, Müslümanların sosyal, kültürel ve entelektüel gelişimi için Muhammed Edebiyat Cemiyetini güçlü bir forum haline getirdi. Bu kurum 1930'a kadar toplumsal, kültürel ve entelektüel gelişmelerinde Bengal Müslümanlarının önemli bir merkezi olarak ayakta kaldı.²⁵³

4.2.3. Syed Ameer Ali ve Central National Muhamedan Association

Central National Muhamedan Association (Ulusal Merkezi Müslüman Derneği) Syed Ameer Ali (1849-1928)²⁵⁴ tarafından 1877'de Kalküta'da kurulan politik bir örgüttür. Ameer Ali politik bir organizasyonun gerekliliğinin konusuna inanan ve bunun bireysel liderlikten daha etkili olduğunu gören ilk Müslümandır.²⁵⁵

---

²⁵² Sisir Kumar Das, **History of Indian Literature**, Sayı-1, Sahitya Akademi, Hindistan, 2000, s. 251.

²⁵³ MA Khaleq, Mohammedan Literary Society, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, http://en.banglapedia.org/index.php?title=Mohammedan_Literary_Society, Erişim. 15.08.2017.

²⁵⁴ Avukat, Müslümanların sözcüsü, İslam tarihi ve kültürü yazar.

²⁵⁵ S.M. Ikram, **a.e.**, s. 340.

Bengal Müslümanları her konuda komşularından geri kalıyordu. Onlar Batılı eğitimden ayrı kalmışlardı ve yeri geldiğinde Hindu toprak ağları ve tefecileri tarafından boyunduruk altına giriyor ve baskı görüyorlardı. Hâkim olan siyasi örgütler, Hindu hâkimiyetindeydi. Bu nedenle onun dini çıkarlarına hizmet etmiyordu. Bu yüzden Müslümanların çıkarlarını korumak için bu birliğin kurulmasını sağladı. Onlara karşı İngiliz Hükümetinin şüphesini kaldırmak için de Müslümanlar arasında bir bağlılık duygusu telkin etmek istedi. Ülkenin diğer topluluklarıyla samimi ilişkileri önemsendi.²⁵⁶

Dernek, Müslümanların iyiliğini sağlamak için yasal araçları kullanmayı amaçlıyordu. Müslümanların ahlaki değerlerin canlandırılması ve entelektüel mirası hakkında farkındalık yaratılması ciddi hedefleri olmuştur. Dernek, Müslümanlara modern eğitim vererek uyudukları uykudan uyandırmaya çalışmıştır. Sadece 200 üye ile başlayan dernek beşinci yılında 600 üyeye ulaşmıştı. Ameer Ali'nin yorulmaksızın yaptığı çalışmalar neticesinde Londra dâhil birçok farklı yerde 50 civarı şube açılmıştır. Derneğin üyeleri genellikle eğitimli orta sınıftan geliyordu. Devlet memurları da derneğe üye olabilirdi. Dernek, herhangi bir siyasi örgütle Müslümanların çıkarları doğrultusunda işbirliği yapmaya hazırды.

Dernek, Müslümanların modernleşmesinde ve siyasi bilincinin artırmada önemli bir rol oynuyordu. Bu amaçla, toplantılar, entelektüel seminerler ve yıllık konferanslar düzenlendi. Dernek, gazeteler ve halk toplantılarıyla Müslümanların haklarına ve sorunlarına hükümetin dikkatini çekti. 1906'da Müslüman Cemiyetinin kurulmasından önce Müslüman topluluğunu temsil eden tek siyasi örgüt olan dernek, Müslümanları tecrit politikasından kaçınmaya ve bunun yerine aktif katılım politikaları izlemeye ikna etti. Ulusal Merkezi Müslüman Derneği tablosu altında, Syed Ameer Ali Müslümanlara yeniden doğuşun ve modernizasyonun yolunu açtı da 1904'de Londra'ya gittiğinde dernek zayıfladı ve gittikçe çökmeye başladı.²⁵⁷

---

²⁵⁶ Jyotirindra Dasgupta, **a.e.**, s. 87-88.

²⁵⁷ Abdul Khaleque, Central National Muhamedan Association, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, online,

---

[http://en.banglapedia.org/index.php?title=Central National Muhamedan Association](http://en.banglapedia.org/index.php?title=Central_National_Muhamedan_Association), Erişim tarihi:
15.08.2017.

4.2.4. Sir Abdul Ghani ve İngilizlerle İlişkileri

Zengin bir toprak ağası olan Sir Abdul Ghani (1813-1896), okullara, kolejlere, hastanelere, topluluklara, camilere, türbelere, yoksullara ve fakirlere büyük miktarda yardımlar yapmasıyla ünlü bir iş adamıydı. Aynı zamanda Ghani Mia adıyla bilinirdi. 1857’de sepoyların²⁵⁸ İngilizlere yaptığı başkaldırıda halkın bu durumdan etkilenmemesi için hükümete ve yetkililere yardımlarda bulunmuştur. Erken yaşlarda geleneksel ve modern İngiliz eğitimlerinin birleşimiyle, İngilizceyi akıcı konuşuyordu. Bu onu hem memleketinin insanıyla hem de İngiliz yetkililer ile iyi iletişim kurmasına olanak sağladı. 1861’de İngilizler ona sadakati dolayısıyla onur ödülü verdiler. İngilizler, Onun Bengal Müslümanları arasındaki yüksek itibarını dikkate alarak 1866’da Bengal Parlementosuna üye yaptılar. Bu dönemde Abdul Ghani, Lord Nortbrook ve Lord Dufferin’inin aralarında bulunduğu birçok İngiliz yönetici ile iyi ilişkiler kurdu. Abdul Ghani Sünniler ile Şiiler arasında etkisi olduğu için ne zaman bir sorun çıkarsa arabulucu olmaktaydı.²⁵⁹

4.2.5. Sir Ahsanullah ve İngilizlerle İlişkileri

Navab Sir Ahsanullah, Dakka’da Doğu Bengal’in en zengin ailelerinden birine mensuptu. Zenginlik ve lükslerle etrafı çevriliyken, babası Sir Abdul Ghani ve annesi Ismat un Nisa Khatum'un dikkatli bakımları altında büyüdü. Ahsanullah, İngiliz eğitimcilerin rehberliğinde İngilizce ders aldı.²⁶⁰

Ölümünden beş gün sonra Moslem Chronicle hakkında şu demeci paylaştı:

“Navab Sir Ahsanullah, Arapça, Farsça, Urduca ve Bengalce çok okumuş, şaşırtıcı bir ustalık ve dikkat çekici bir aksanıyla İngilizce konuşan ve yazan biriydi...

---

²⁵⁸ Koloni döneminde Hindistan’daki İngiliz ordusunda görevli yerli askerler.

²⁵⁹ F.B. Bradley-Birt, “Twelve Men of Bengal in the Nineteenth Century”, From the Book of Muhammad Mojlum Khan, a.e., s.106-107.

²⁶⁰ Muhammad Mojlum Khan, a.e., s. 156-160.

*Ondan başka bu kadar acı çekmiş ve son Navab'dan daha çalışkan olan zenginlik, makam ve şerefle çevrili birini düşünmek imkânsızdır”.*²⁶¹

4.2.6. Kalküta Okul Topluluğu

Calcutta Free School Society (Kalküta Özgür Okul Topluluğu), Oryantalist hareketlerin büyüyen etkisiyle değişen sosyo-ekonomik gelişimler neticesinde yerli insanların haklarını ve menfaatlerini korumak niyetiyle 1789 yılında kuruldu. Doğu Hindistan Şirketi tüzüğünün yenilenmesinden kısa bir süre sonra mahkeme, Bengal'deki Belediye Başkanı'na verdiği 3 Haziran 1814 tarihli mektupta, hükümet önerilerinden bazılarının kabul edilmediğini belirtti. Mektupta edebiyatın canlandırılması ve geliştirilmesi ile halk arasında bilimin geliştirilmesinin kamu kolejleri vasıtasıyla sağlanması amaçlıyordu. Bunun nedeni, kast sisteminde yerlilerin bir üniversitenin boyunduruğuna ve disiplinine boyun eğmemeleriydi. Bu nedenle Hindistan Hükümeti, bu ülkenin insanlarına eğitim konusunda inisiyatif göstermedi. İnisiyatif almak ve gerekli olan şeyleri yapmak insanların kendi görevleriydi.²⁶²

Bağımsız bir eğitim enstitüsü olarak The Calcutta School Society (Kalküta Okul Topluluğu) 1 Eylül 1818'de Kalküta'da tekrar kuruldu. Avrupalılar ile eğitimli Hintliler” in ortak amacına hizmet edecekti. Amaç, farklı okullarda aynı öğretim yöntemlerini tanıtmak, eski okulları yeniden inşa etmek ve geliştirmek ve gerekirse yenilerini oluşturmaktı. Başlarda okul topluluğunun yönetim komitesi 24 üyeden oluşuyordu. Bunlardan 8'yi Hintliydi. Bengal okullarını doğrudan ve sistematik denetime tabi tutmak için şehir dört bölüme ayrıldı: Baboo Doorga Churn Dutt bölgesine 900 erkek öğrencinin bulunduğu 30 okula verildi. Baboo Ramchunder Ghose bölgesine yaklaşık 896 erkek öğrencinin olduğu 43 okula verildi. Baboo

---

²⁶¹ Muhammad Mojlum Khan, a.e., s. 161.

²⁶² Abhijit Gupta, “The Calcutta School-Book Society and the Production of Knowledge”, **Journal of English Studies in Africa** , Volume 57, 2014 - Issue 1, s. 55-65.

Oomanundun Thakoor bölgesine 600 erkek öğrencinin olduğu 36 okul verildi ve Radhkcaunt Deb bölgesine 57 okul ve 1136 erkek öğrenci verildi.²⁶³

Kalküta okul topluluğun kurması David Hare'in aitti.²⁶⁴ Mevcut kurumları destekleme ve geliştirmede başarısının arkasındaki esas güç ise Hare, Raja Deb ve William Carrey idi. Bu kişiler seçkin yeteneklerin ve seçkin öğrencilerin öğretmen veya eğitmen olmak için talimatlar hazırladılar. Bu sistemdeki iki okul, ülkenin mevcut kurumlarının yerini almaktan ziyade model olarak hizmet ederek ilerlemekteydi. Bu okullar eğitim masraflarını karşılayamayan ebeveynlerin çocuklarını eğitmek için tasarlandı. Hem Tuntuneah hem de Champatollah school'da büyük başarılar gösterildi. İlki Cornwallis Caddesinde, Kali tapınağının hemen karşısında yer aldı ve bir Bengalce ve İngilizce bölümünden oluşuyordu. İkincisi tamamen İngilizce okutulan bir okuldu. İki okul 1834'ün sonunda birleşti. Birleşmiş okul David Hare'nin Okulu olarak bilindi. Birkaç yıl başarılı bir şekilde çalıştıktan sonra topluluk mali zorluklara düştü. Ancak, hükümetten 6000 rupilik bağış aldı ve bir süre daha devam etmeyi başardı.²⁶⁵

4.3. Dini Eğitim Sisteminde Yeni Trendler: Dini Enstitüler ve Eğitim Hareketleri

4.3.1. Eğitim Kurumları

İngilizlerin eğitim politikası seküler ve dini eğitim kurumları Batı bilimi, felsefesi ve fen bilimleri üzerine kuruluydu. Onlar dini eğitim modeli yerine Batılı bir eğitim modeline ilgilidiler. Aynı zamanda Müslümanların geleneksel eğitim metotlarını hemen kaldırmadılar. Bunun yerine yeni enstitüler ve müfredat programları geliştirdiler. Örneğin Kalküta Medresesi Warren Hastings tarafından tanıtılmıştı. Bir takım ulema bu durumu Müslümanların İngilizlere bağımlı olduğu bir sistem öngödüğü gerekçesiyle kabul etmediler. Bu yüzden hükümetten bağımsız

---

²⁶³ John F. Riddick, **The History of British India: A Chronology**, Greenwood Publishing Group, Westport 2006, s. 159.

²⁶⁴ Peary Chand Mitra, **A biographical sketch of David Hare**, Jijnasa, Best Books, 1979, s. 52.

²⁶⁵ Abhijit Gupta, **a.e.**, s. 64.

yeni bir eğitim reformu arayışı içine girdiler. Bu yeni eğitim hareketi koloni dönemi ve koloni sonrası dönem için dini anlamda büyük roller üstlendi.

Müslümanlar sömürge eğitimin karşı medrese kurmaya başlayınca özellikle meşhur medreseleri, İngiliz hükümeti büyük şüphesiyle baktılar ve dini eğitim sistemini kontrol altına almak için Aliye medreselere yatırım (kurdular) yaptılar.²⁶⁶ Tabii, İngiliz politikasını devam ederken bahsedildiği dini kurumlar ve hareketler devam ettirildi. Bu hareketler arasında en ünlüleri aşağıda ele alınmıştır.

4.3.1.1. Darul-Ulum Deobond

Darul-Ulum Deobond, Hindistan'daki Muzaffarnagar bölgesinde Thana Bhawan'da kurulan etkili bir Müslüman eğitim enstitüsüdür. Aynı zamanda Hint alt kıtasındaki farklı ilim geleneği ve eğitim hareketinin öncüsüdür. Hacı İmdadullah'a gelen âlimler o zamanlarda Müslümanların lidersiz ve başıboş kalmalarının büyük bir sorun olduğunu belirttiler. Hacı İmdadullah onların dini lideriydi ve fani rehberleri olarak Müminlerin Emiri olmayı kabul etti. Buradaki ulema 1857 Bağımsızlık Savaşı'nda İngilizlere karşı açık bir şekilde cephede yer almışlardı. Birçok kişi burada şehit düşmüştü. Delhi'nin düştüğü ve İmparator Bahadır Şah Zafer'in tutuklandığı haberinin gelmesiyle insanlar savaşı bırakmak zorunda kaldılar.²⁶⁷

1857 savaş buhranının geçmesiyle İslami inancın korunması ve muhafazası için çalışmalara ağırlık verildi. Onlar inançsızlık saldırısından toplumu nasıl koruyacaklarını düşünüyorlardı. Modern kültürün, kendi dini inanç, davranış, eylem ve düşünce anlayışını bozmasını önlemek için çıkış yolu arıyorlardı.²⁶⁸ Muhammad Wasim Nanautwi ve onun arkadaşları birlikte bu geçici durumun incelemeye

---

²⁶⁶ Mahmudul Hasan, a.e., tarih- 06.08.2017.

²⁶⁷ Mufti Muhammad Zafiruddin Miftahi, **Dar al-'Ulum Deoband**, A Brief Account of its Establishment and Background, Imam Gangohi Academy of Research, Johannesburg, South Africa, 2012, s. 11-12.

²⁶⁸ Mufti Muhammad Zafiruddin Miftahi, a.e., s. 11.

koyuldular. O zamanın en büyük ruhani lideri Hacı İmdadullah'a dahi bu konuda danışıldı. Oy birliği ile Müslümanlar tarafından finanse edilecek dini kurumlar zincirinin başlatılması gerektiği kabul edildi. İlk açılacak kurumun büyük bir şehir yerine Deoband kasabasında kurulmasına karar verildi. İslami Arap Medresesi olarak adlandırılan kurum daha sonra dünyaca tanınan Umm al-Madaris oldu.²⁶⁹

Bu medrese ve sahip olduğu dini hareket hükümetten hiçbir yardım almadan yakın tarihe kadar varlığını sürdürdü. İngilizlere karşı büyük hareketlenmeler başlatan okul Hint alt kıtasında birçok âlimi yetiştirdi.

4.3.1.2. Dakka Medresesi (Mohsinia Madrasah)

Dakka Medresesi (Mohsinia Madrasah), Bengal hükümeti Genel Valisi George Campbell²⁷⁰ zamanında Aliye Medreseleri kurmak istediği süreçte Medrese Reform Komitesi'nin onayı ile 1874'te kurulmuştur. Medrese Hacı Muhammed Mohsin'inin "Muhsin Fonu"nun²⁷¹ finansal yardımıyla kurulduğu için Mohsinia Medrese'yi (Muhsiniye Medresesi) olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda Dakka Medresesi olarak anılan kurumun ilk müdürü, eğitimci Aharul Uloom Mevlana Obaidullah Obaidisuhrawardy (1832-1885) olmuştur.²⁷²

---

²⁶⁹ Mufti Muhammad Zafiruddin Miftahi, a.e., s. 12.

²⁷⁰ Bengal'in vali vekili olan Sir George Campbell (1824-1892) in en büyük oğlu (Doğu Hindistan şirketinin medikal servis'nin eski üyesi) Edinburgh'da New Academy ve Haileybury'ta eğitim gördü, George Campbell 1842'de Bengal Sivil Servisine katıldı. Ancak Bengal valisi vekili olarak atanana kadar Campbell, Kalküta Yüksek Mahkemesi hâkimi (1863-66) ve Orissa Kıtık Komisyonu (1866-67) başkanı olmak üzere iki ayrı durum dışında, vilayette nadiren görev yaptı. Hizmet kariyerinde Kuzey Batı Eyaletleri, Punjab ve Oudh'da çeşitli görevlerde bulundu.

²⁷¹ Mohsin Fonu Hacı Muhammad Mohsin tarafından 1806 yılında kurulmuştur. Daha sonra yönettiği alanları Khulna ve Jessore'ye genişletmiştir. Devlet kayıtlarında hayırsever biri olarak geçen Mohsin kuraklık zamanı hayır için birçok aş evi kurmuştur. Hükümete kıtlıkla baş etmesi için finansal yardım sağlamıştır.

²⁷² ABM Saiful Islam Siddique, 'Dhaka Madrasah', **Banqlapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, online, www.en.banqlapedia.org/index.php?title=Dhaka_Madrasah, Erişim: 15.08.2017.

Medresede 1883'te 338 öğrenciden 202'si İngiliz bölümündeydi. Batı kültürünün de öğretildiği bu bölümde Arapça, Farsça, Bengalce ve fen bilimleri okutuluyordu. 1915 yılında Dakka Medresesi yeni eğitim öğretim tasarısıyla yüksek medreseliğe çevrilmiştir. 1916'da Anglo-Fars Bölümü Dakka Devlet Müslüman Yüksek Okulu olarak yeni bir enstitü şeklinde yapılandırılmıştır. 1921'de Dakka Üniversitesinin kurulmasıyla birlikte bu medrese İslami Bilimler Koleji'ne çevrildi böyle öğrenciler üniversitenin İslam araştırmaları bölümünden kabul edildi.²⁷³

4.3.1.3. Qawmi Medresesi

Qawmi Medresesi Kalküta Aliye Medresesi'nde yaklaşık 100 yıl sonra kurulmuştur. Kalküta Aliye Medresesinin başarısızlığı Qawmi Medresesi'nin yapılmasının yolunu açtı. Medreselerin ortaya çıkışı son Bengal Navab'ı Siraj-ud-Daula'nın İngiliz şirketi tarafından Plassey savaşının ardından tahtan indirilmesiyle bağlantılıdır.

Bangladeş'teki Qawmi Medresesi, Hindistan'daki Dar-ul-Ulum Deoband'ın mirasçısıydı.²⁷⁴ Qawmi, Bangladeş'teki Medrese sistemindeki İslami geleneksel eğitime odaklı iki ana akımdan biriydi. Eğitim dili Arapça, Urduca, Farsça ve bazı Bengal dilleriydi.²⁷⁵

---

²⁷³ ABM Saiful Islam Siddique, **a.e.**, Erişim: 15.08.2017.

²⁷⁴ Md. Fashiullah, "Education systems of Qawmi Madrasah: An investigation". **Ministry of Education**, Banbeis, Dhaka 2008.

http://www.sesric.org/imgs/news/1584_PRESENTATION_BANGLADESH_2_EN.pdf,

Erişim.05.07.2017.

²⁷⁵ Jan-Peter Hartung, Helmut Reifeld, **Islamic Education, Diversity and National Identity: Dini Madaris in India**, SAGE, Jan 4, 2006, s. 164.

4.3.2. Eğitim Alanında Önemli Şahsiyetler ve Hareketleri

4.3.2.1. Hacı Şeriatullah ve Faraizi Hareketi

Faraizi Hareketi, Hacı Şeriatullah (1781-1840) tarafından 19.Yüzyılda ortaya çıkan dini bir reform hareketidir. Faraizi terimi ‘farz’dan gelir ve yapılması zorunlu olan görevlerdir. Hareketin önderi Hacı Şeriatullah, Kur’an ve sünnetin yorumlanması görevini üstlenmişti. Şeriatullah, hacca gittiği Mekke’de 20 yıl kalmış ve o sırada Hanefi mezhebi önde geleni Shaikhahir Sombal'dan dini eğitim almıştır. Vatanına döndükten sonra Bengal Müslümanlarının İslam'ın gerçek kurallarına uymalarını isteyen bir hareket başlatmıştır. Bunun tarihsel nedenlerden ötürü Bengal Müslümanlarının, İslam'ın gerçek ilkelerinden uzak olmaları ve yerel geleneklerin, ritüellerin ve törelerin önemini koruyor olmasıydı. Çoğu Bengalli Müslüman İslam'ın temel noktalarını bile takip etmiyordu.²⁷⁶

Bu gibi olumsuzlukları gidermeyi amaçlayan Faraizi Hareketi Dakka, Faridpur, Bakerganj, Mymensingh, Tippera, Chittagong, Noakhali ve Assam bölgelerinde hızlı bir şekilde yayıldı. Hareket, Müslümanların Hindu zemindarlar ve Avrupalılar tarafından baskı altında olduğu yerde en yüksek ivmeyi kazandı. Ancak birçok Müslüman Faraizi doktrinini kabul etmedi. Bu yüzden Dakka'nın toprak ağası Shariatullah'ın gelişimini güvence altına alındı.²⁷⁷

Toprak ağaları kurban bayramında inek kesilmesini yasaklayınca Faraizi müritlerine bu emre uymamalarını söyledi bu durum bir çoğu Hindu olan toprak ağaları ile Faraiziler arasında gerilime neden oldu.²⁷⁸ Toprak ağaları İngiliz yetkililer ile birlik olup Faraizilerin isyan hazırlığında olduğunun propagandası yaptılar. 1837’de Şeriatullah’ı kendi krallığını kurmaya çalışmakla suçladılar. Avrupalılarla birlikte Faraizilere karşı birçok yasa tasarısı geçirttiler.²⁷⁹

---

²⁷⁶ Muhammad Mojlum Khan, **a.e.**, s. 81.

²⁷⁷ Muhammad Mojlum Khan, **a.e.**, s. 83.

²⁷⁸ Muhammad Mojlum Khan, **a.e.**, s. 82.

²⁷⁹ Muhammad Mojlum Khan, **a.e.**, s. 82.

Hacı Şeriatullah'ın ölümünden sonra onun tek oğlu Muhsinuddin Ahmad – lakaplı Dudu Miyan Faraizi hareketinin başına geçti. Onun liderliği sırasında Faraizi hareketi tarımsal bir karakter kazanmıştır. Dudu Miyan baskı altındaki köylülere toprak ağalarına karşı organize etmiştir. Karşılığında toprak ağaları ve indigo (nil) yetiştiricileri tarafından baskı görmüştür.²⁸⁰ Bu baskılara direnen Dudu Miyan'ın kitleleri peşine takmış ve saygınlığı artmıştır. Bu olaylar, Faraizi hareketinin yayılmasına daha fazla ivme kazandırmıştır.

Dudu Miyan 1862'de hayatını kaybetmiştir. Ölmeden evvel küçük oğullarının ardından, Ghiyasuddin Haydar ve Abdul Gafur'a bakması için bir koruma kurulu oluşturmuştur. Kurul, gittikçe küçülen hareketi zorlukla ayakta tutabilmiştir. Nayan Miyan yetişkinlik çağına gelip hareke kaybettiği gücü geri verene kadar bu böyle devam etmiştir.²⁸¹

4.3.2.2. Mevlana Ubaydullah Suhrawardi Hareketi

19. Yüzyılda Hindistan Sayyid Ahmad Shahid, Sir Sayyid Ahmad Khan, Muhammad Qasim Nanotwi ve Shah Isma'il Shahid gibi birçok Müslüman âlim ve reformist ortaya çıkmıştır. Bengal'de ise Haji Hari'atullah, Titu Mir, Mawlana Karamat Ali Janupuri ve Navb Abdul Latif gibi bazı önemli islam düşünürleri ve reformistleri yaşamıştır. Bunlar içerisinde Hacı Shraitullah ve Titu Mir'in reformist hareketinin iki ana amacı bulunuyordu. İlki dini İslami olmayan etkilerden kurtarmak ve saflaştırmak; ikincisi ise Müslümanların sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmek.²⁸²

Yayımlanmamış Farsça bir otobiyografiye göre Ubaydullah Suhrawardi saygı değer Müslüman bir aile tarafından desteklenmişti. Erken yaşlarından itibaren geleneksel İslami değerler ve prensiplerden çok etkilenmişti. Sonuç olarak sadece Müslümanlığını icra eden biri olmakla kalmadı, hayatının sonuna kadar onunla

---

²⁸⁰ Muhammad Mojlum Khan, **a.e.**, s. 86-87.

²⁸¹ Muin-ud-Din Ahmed Khan, Faraizi Movement, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh, online**, [http://en.banglapedia.org/index.php?title=Faraizi Movement](http://en.banglapedia.org/index.php?title=Faraizi_Movement) erişim: 15.08.2017.

²⁸² Muhammad Mojlum Khan, **a.e.**, s. 133-134.

birlikte olacak İslami bir bakış açısı geliştirdi. Arapça, İngilizce ve Farsça gibi birçok dil biliyordu. Bu yüzden büyük Müslüman savaşçı Tipu Sultan'ın torunu Prens Jalal al-Din'in emri altında çalıştı. Birçok kişiyi etkileyen Ubaydullah Muhammadan Edebiyat ve Bilim Topluluğu'nun aktif bir üyesi oldu. Aynı zamanda Hughli kolejinde Farsça, Arapça ve İslami ilimler öğretim görevlisi olarak çalıştı. Hayatının son dönemlerinde Dakka'ya taşındı ve Dakka Medresesi için finans kaynağı oldu. Ubaydullah öne çıkan bir eğitmen, düşünür ve reformisttir. Kendisinin dini görüşlerinin Doğu ve Batı Bengal Müslümanları arasında büyük etkisi olmuştur.²⁸³

Bu şekilde İngilizcesi öğretim aracı olarak oluşturulup yeni müfredat çıkarılmıştır. Müslümanlar gittikçe bu tarz eğitim sistemini kabul etmediğinde ortada eğitimde büyük bir boşluk söz konusuydu. Bu zamanda İngiliz yanlısı ve dini gruplar ayrı ayrı eğitim kurumlar ve hareketleri canlandırdılar. İngiliz eğitim politikası değinildiği seküler eğitim kurumdan eğitim görenler, İngiliz yanlısı ve dini şahsiyetleri üzerinde ciddi manada etki sahibi olabildi. Bu gelişmeler tamamıyla Bengal toplumunun inancını da etkiledi ²⁸⁴ ve yeni modern eğitim geleneğinin açılmasına yol gösterdi.

---

²⁸³ Muhammad Mojlum Khan, **a.e.**, s. 135-139.

²⁸⁴ Md. Aatur Rahman Biswas, **a.e.**, Tarih- 22.07. 2017.

SONUÇ

Günümüzde Bengal’inde, daha geniş tanımlama ile ifade etmek gerekirse bugünkü Hint alt kıtasının (Bangladeş, Hindistan ve Pakistan) eğitim sisteminde, 1835’te oluşturulan İngiliz eğitim politikasının etkileri net bir şekilde görülmektedir. Tam adıyla Lord Macaulay’ın eğitim anlayışının hedefleri, hem sömürge hem de sömürge sonrası bağımsız dönemlerde başarılı olmuştur. Günümüz Bengladeş eğitim sistemi, zaman zaman farklı politikalar uygulanmasına rağmen, büyük ölçüde Macaulay politikasının etkilerini taşımaktadır. Hatta bazı açılardan mevcut eğitimin İngiliz politikasının devamı olduğunu ve daha da yayıldığını söylemek hiç de yanlış değildir. Büyük bir dini kurum olan Aliye medreselerinde bunun etkisi görülür. Bu kurumda gerek müfredat gerekse yöntem bakımından çoğunlukla İngiliz sistemi takip edilmektedir. Modern okullarda da durum aynıdır.

İlk başlarda ekonomik amaçlarla Hindistan’a gelen İngiliz Doğu Şirketi, Plassey ve Buxar savaşında Bengal Nebab’ını yenerek bölgeyi yönetmeye başlamıştır. Şirket ekonomik ve sömürge amaçlarını gerçekleştirmek için de çeşitli eğitim prensipleri belirlemiştir. Şirkette İngiliz yanlısı yönetimin devamı için Kalküta Medresesi kurulmuştur. Bu kurumda ne iyi âlimler ne de modern entelektüeller yetiştirilmiştir. Hatta daha sonra devletten her hangi destek almadan kurulduğu dini eğitim kurumları kontrol etmek amacıyla bu medresesini sayı artırılmıştır. Ayrıca, modern seküler kurumların açılması da bölgenin tamamen geleneksel eğitim geleneğinden uzaklaştırılıp Batı tarzı eğitim anlayışının yerleşmesine zemin hazırlamıştır.

İngilizlerin Bengal bölgesinde uyguladıkları sömürge yöntemini şöyle analize etmemiz mümkündür:

İlk olarak; ticari amaçla gelen şirket Bengal yönetimini ele geçirince devletin bütün gelirlerini kontrol altına almaya çalışmıştır. İlk olarak Diwani’yi (vergi idaresi) ele geçirmiş ve bunu sürdürmek için çeşitli çalışmalar yapmıştır. Sonunda Bengal toplumu üretim olsa da olmasa da sürekli vergi ödemek zorunda kalmıştır. O

dönemde eğitimin ekonomi kaynağı “lakhiraj” (vakıf sistemi) idi. İngilizler daha fazla para kazanmak için vakıf mallarına çeşitli kanunlar çıkararak el koymuştu. Bu karar, eğitim sisteminin omurgasını çökertti. Ekonomik destekten mahrum kalan eğitim sistemi o kadar yara aldı ki bir daha asla toparlanamadı. Ayakta kalan çok az sayıdaki vakıf ise bağımsız olarak eğitimi devam ettiremeyenince bölgenin klasik eğitim sistemi yok olmaya başladı.

İkinci olarak; Bengal'deki İngiliz Valisi Warren Hastings'in, başkent Kalküta'da İngiliz anlayışında eğitim verecek bir medrese açmıştı. Bu medresinin kurulması İngiliz eğitim politikasıyla değil, Warren Hastings'in şahsi gayretiyle olmuştur. Ancak bir müddet sonra İngiliz hedeflerine uygun şekilde dizayn edildi. Bu medresenin müfredatında İngilizce dersi açılması Müslümanlar tarafından olumlu karşılanmadı. Çok az sayıda öğrenci İngilizce dersi almayı kabul etti. Meşhur Navab Abdullatif, İngilizce eğitim alanlardan biridir. Kalküta'da “English is Money” yani “Para İngilizce’ dedir” gibi sözler çok yaygın kullanılmaya başlanmıştı. İngilizce öğrenmek iş bulmak anlamına gelmekteydi. Burada önemli bir nokta ise, okutulan derslerin Hristiyanlıkla bağlantılı olmasıdır. Müslümanlar, çocuklarını eğitime gönderdikleri zaman bu gibi konularda çok hassas davranmaktaydılar. Müslümanlar zengin olmalarına rağmen çocuklarını İngilizce eğitim veren modern okula göndermiyordu. Hindular bu eğitimi kabul ettiler ve İngilizler bekledikleri amaçlarına Hindular ile başarılı bir şekilde ulaştılar. Müslümanlar arasında çok küçük bir grup oluşturulabildiler. Yaşanan bu durum aslında Bengal toplumundaki Hindu ve Müslümanlar arasında büyük bir farklara sebep oldu. İngilizlerin “divide and rule” yani “böl ve yönet” politikası başarılı oldu. Müslümanlar ilk zamanlarda İngilizce eğitim almadığından devlet işlerinde çok geride kaldılar.

Üçüncü olarak; 19. yüzyılın ortalarından itibaren Hint Müslümanlarından bazı şahıslar aldıkları eğitimin etkisi ile İngiliz yanlısı olarak ortaya çıktılar. Aslında İngiliz eğitim politikasının esası “yerel halktan bir grup oluşturmak” idi. İstenilen bu grup Hindulardan yaklaşık 100 yıl sonra meydana geldi. İngiliz kültürüne yakın bu şahıslar topluma İngilizlerle çatışmadan ilişkileri güçlendirmeyi tavsiye etmekteydi. Hatta 1857 Sepoy İsyanı zamanında bunlar İngilizlerin yanında yer aldılar. Bu

gruptakilerin bazı önemli kişiler İngiltere’de eğitim görmüştü. Londra’dan dönen bütün gençler İngilizlerle yakınlaşmış ve İngiliz amaçları doğrultusunda çaba sarf etmişlerdi.

İngilizce ve modern eğitimi gören Müslümanlardan İngiliz yanlısı birkaç eğitim hareketi ortaya çıktı. Bunun öncüsü Sir Syed Ahmed Han’dır. Bu şahıs Mohamedan Anglo Oriental College’yi kurdu ve Aligar hareketini başlattı. İngilizce ve modern eğitimi sağlamak için ortaya çıkan bu hareket, sadece belli bir bölgeyi değil bütün Hindistan’ı etkiledi. Syed Amiir Ali ve Navab Ali Çowdhury de eğitim hareketini sürdürdüler. Bu eğitim hareketlerini modern Müslüman eğitiminin gelişme dönemi olarak adlandırmak mümkündür. İngilizlerin de desteklediği bu kurumlar bugüne kadar ulaştı. Bu hareket Müslüman toplumunun büyük bir kısmını ikna edebildi.

Dördüncü olarak; İngiliz etkisinin derinleştiği dönemlerde bundan rahatsız olan Müslümanlardan bir kısmı kendilerine has düşüncelerini yaymak, Hristiyan dininden etkilenmemek ve İngilizlerle yakınlaşmamak için yeni kurumlar oluşturdular. Bunlardan en önemlisi Deoband medresesinin kurulmasıdır. Bu medresesi halkın desteği ile Bengal bölgesinde hemen yaygınlaştı ve devletten herhangi bir destek almaksızın bağımsız bir şekilde büyüdü. İngilizler ile zaman zaman çatışmalar dahi yaşandı. Bu kurumlarda Arapça, Farsça ve Urduca okutuluyordu. Bu okullarda eğitim görenler devlette iş bulamıyordu. Bunlar cami ve medrese içine hapsedildiler. Aynı şekilde bugüne kadar süren bu hareketler Bengal İslam tarihinde modern (modern eğitimi görenler) ve geri kalan (dini eğitim görenler) anlamı taşıyan iki ayrı anlayışın ortaya çıkmasına sebep oldu. Bir de din eğitim sisteminde de Deoband ve Aliye medrese olarak iki ekol oluştu. Bunu dini şahıslar içinde farklı görüşleri ortaya çıkmasının nedeni oldu.

Beşinci olarak; İngilizce dil Bengal toplumunda geleneklerin haricinde yeni bir ekonomik sınıfı oluşturdu. Bu sınıf zaman geçtikçe toplumu çok etkiledi. Farsça ise devletin yüzlerce senelik resmi diliydi ve bunun için bütün devlet adamları, öğretmenleri, hâkimleri, entelektüelleri bu dilin kaynaklarını kullanarak yetişmişlerdi. Böylece bu dil hem eğitimde hem de ekonomide çok önem arz

ediyordu. Fakat İngilizce 1835'te adaletin ve 1837'de devletin resmi dili olarak ilan edilince ortamda bulunan bütün iş adamları, hocaları ve entelektüellerin önemi azalmakla beraber birçok iş adamı işsiz kaldı. Çünkü dilin değişmesiyle birlikte İngilizce bilenlere daha önem verildi. Bu Müslüman toplumun ikinci defa ekonomik omurgasına vurdu.

Ayrıca İngilizce dili, Batı edebiyatı ve medeniyet tarihinin okutulmasında bölge toplumunun has düşünce geleneğini doğrudan etkilemekteydi. Çünkü batı edebiyatı ve tarihi Hristiyan düşünce ya da dinsiz seküler düşüncelerden oluşuyordu. Böylece bölge Müslümanları modern ve seküler düşüncelerden etkilenmişlerdi.

Son olarak, Bengal eğitiminin batılılaşmasında misyoner hareketler çok önemli rol oynadı. Yerel ve İngiliz dilinde kaliteli eğitim sağlayarak hem Hristiyan düşüncesi hem de Batılı bilgileri yerel halkla paylaşıldı. Hindular kolayca Hristiyan düşüncesinden etkilendi. Zamanla Müslümanlar da bunlardan Batı kültürüne sempati duymaya başlamışlardı.

Kuşkusuz sömürgeci İngiliz eğitim sisteminin ne erdemli insan yetiştirmek ne de Bengal toplumunu eğitmek gibi bir amacı vardı. Asıl amaç ekonomik çıkarların ve sömürgecinin devamıydı. Hint-Bengal bölgesinde gerçekleştirilen İngiliz eğitim politikaları bölgenin eğitim sistemini maddi kazancının bir unsuru olarak, başka bir deyişle kapitalist düşüncesini taşımaktaydı ya da direk yahut dolaylı bir şekilde dini inançtan uzaklaştırıp seküler bir düşüncesinin yaygınlaşmaya zemin hazırlamıştır. Bugünlerde eğitimde tartışılan konulardan birisi de de-kolonizasyon hareketidir. Kimileri ise bunu de-sekülerizm, de-Batılaşma ya da bilimin geliştirmesi olarak adlandırmaktadır.

Sonuç olarak, İslam dünyasının günümüzde yaşadığı ortak zorlukların, geçmişte karşılaşılan müşterek sorunlarla bağlantılı olması tesadüf kabul edilmemelidir kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

- ‘Allami, Abul Fadl: **Ain-i-Akbari**, Vol. I, Translation H. Blochmann, Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1873.
- Ahmad, A.K.M Najeer: **Advent of Islam in Bangladesh**. Dhaka: Bangladesh Islamic Centre, Dhaka, 1999. [এ কে এম নাজির আহমদ, বাংলাদেশে ইসলামের আগমন, বাংলাদেশ ইসলামিক সেন্টার, ১৯৯৯ ঢাকা]
- Akhtar, Shirin: “Farrukh Siyar’s Farman”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 4, Dhaka, s. 102.
- Akhtaruzzaman, Md: "History of Early Muslim India: A study of Some Perso-Arabic Sources." **The Journal of the Asiatic Society of Bangladesh**, 2005, s. 247-259.
- al-Attas, Syed M.N.: **The Concept of Education in Islam**. Makkah: First World Conference on Muslim Education, 1980.
- _____ **The Concept of Education in Islam: A Framework for Islamic Philosophy of Education**. Kuala Lumpur: The Muslim Youth Movement of Malaysia (ABIM), 1980.
- _____ **İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi**, Mahmud Erol Kılıç (çev.), İnsan Yayınevi, İstanbul, 2016.
- _____ **Islam and Secularism**, ISTAC, Kuala Lumpur, 1993.
- Ali, A. K. M. Yaqub : “Education for the Muslims under the Bengal Sultanate”, **Islamic Studies**, Vol. 24, No. 4 (Winter 1985), Islamabad, 1985, s. 421-443.
- Ali, Muhammad M. : **History of the Muslims of Bengal**, v.1B, Imam Muhammad Ibn Sa’ud Islamic University, Riyadh, 1985.
- Al-Masum, Abdullah: **Muslim Education in Bengal During the British Period: Problems and Progress 1871-1941**, Bangla Academy, Dhaka, 2008. [আব্দুল্লাহ আল -মাসুম, বৃটিশ শাসনামলে বাংলার মুসলিম শিক্ষা সমস্যা ও অগ্রগতি। ঢাকাঃ বাংলা একাডেমি, ২০০৮].

- Baljon JR , J.M.S.: **The Reforms and Religious Ideas of Sir Sayyid Ahmad Khan**, E.J. Brill, Leiden, Holland, 1949.
- Fashiullah, M.: “Education systems of Qawmi Madrasah: An investigation”. **Ministry of Education**, 1 Sonargaon Road, (Palushi-Nilkhet), Banbeis, Dhaka; 2008, (www.sesric.org/imgs/news/1584_PRESENTATION_BANGLADESH_2_EN.pdf), Erişim.05.07.2017.
- Banerjee, Debendra N.: **Early Administrative System of the East India Company in Bengal**, Longman’s Greenand Company Limited, Lucknow, 1943.
- Basu, B. D: **Education in India under E.I Company**, The Modern Review Office, Calcutta, 1867.
- Bill Ashcroft, Gareth G. & Helen T: **Post-Colonial Studies The Key Concepts**, London: Routledge, 1998.
- Billah, Abu Musa M. A.: “Persian”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 8, Dhaka, s. 42.
- Biography, Encyclopedia of World: "Sir Syed Ahmed Khan," **Encyclopedia of World Biography** (Chicago: Gale Research, 1997), online, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Syed_Ahmed_Khan , Erişim. 15.08.2017.
- Biswas, A. & Agrawal, S. P.: **Development of Education in India: A Historical Survey of Educational Documents Before and After Independence**, Concept Publishing Company, New Delhi, 1986.
- Biswas, Taposh Kumar and Rubaiya, Tania: “Primary Education”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, http://en.banglapedia.org/index.php?title=Primary_Education , Erişim: 15.08.2017.
- Bose, Sugata & Jalal, Ayesha: **Modern South Asia: History, Culture, Political Economy**, Ruteldhe, New York, 2004.
- Bradley-Birt, F.B.: “Twelve Men of Bengal in the Nineteenth Century”, From the Book of Muhammad Mojlum Khan, **The Muslim Heritage of Bengal**, Kube Publishing Ltd, Markfield, 2013.

- Britannica, Encyclopædia: “Cornwallis Code”, **Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite.** Chicago: Encyclopædia Britannica, 2012.
- Bryant, G.J: **The Emergence of British Power in india 1600-1784: A Grand Strategic Interpretation**, The Boydell Press, Woodbridge, 2013.
- Bryant, G.J: “Civil-Military Relations in Early British India, 1750-85”, **Journal of the Society for Army Historical Research**, No. 83 (2005), London, s. 131-51.
- Calcutta School-Book Society: **The Second Report of the Calcutta School-Book Society's Proceedings: Second Year, 1818-19 with an Appendix, the Accounts of the Institution**, Printed at the School and Mission Press, Calcutta, 21st September, 1819.
- Casinader, Niranjan: **Transnationalism, Education and Empowerment: The Latent Legacies of Empire**, Taylor & Francis, London, 2017.
- Cesaire, Aime: (Güneş Ayas- çev.), **Sömürgecilik Üzerine Söylev: Fransız Irkçılığının Fikri ve Tarihsel Temelleri**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2005.
- Chaghatai, M. Ikram (Eds.): **Sir Syiid Ahmad Khan, 1817-1898: A Prominent Muslim Politician and Educationist**, Sang-e-Meel Publications, Lahore, 2005.
- Chatterji, Nandalal: **Clive as an Administrator**, **Journal Of Indian History**, vol.33, Indian Press, 1955.
- Clegg, Stewart R: **SAGE Directions in Organization Studies**, SAGE, London, 2009.
- Cobbett, William and Hansard, Thomas Curson: **The Parliamentary history of England from the earliest period to the year 1803**, Parliament, Scotland, Great Britain Parliament, 1813.
- Cohn, Bernard S: **Colonialism and its forms of knowledge The British India** Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 1996.
- Cohn, Bernard S: **The Initial British Impact on India: A casestudy of the Benares region**, Association for Asian Studies 19, No. 4

(Aug. 1960), s. 418-431.

- Das, Sisir Kumar: **History of Indian Literature**, Sayı-1, Sahitya Akademi, Yeni Delhi, Hindistan, 2000.
- Dasgupta, Jyotirindra: **Language Conflict and National Development: Group Politics and National Language Policy in India**, University of California, Berkeley, Center for South and Southeast Asia Studies, California Üniversitesi basım, 1970.
- Davis, Mike: **Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World**, Verso, London, 2001.
- Dhar., Niranjan: **The administrative system of the East India Company in Bengal, 1714-1786**, Volume 1. Bengal (India): Eureka Publishers, 1964.
- Dutt, Romesh Chunder: **The Economic History of India Under Early British Rule: From the Rise of the British Power in 1757 to the Accession of Queen Victoria in 1837**, Routledge, London, 1920.
- Ergün, Mustafa: “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler” **Atatürk Araştırma Merkezi**, online, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-17/turk-egitiminin-batililasma-sini-belirleyen-dinamikler>, erişim-14.08.2017.
- Fero, Marc, Cedden, Muna (çev.): **Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13-20 Yüzyıl**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Glossary, Murshidabad: “Lakhiraj” Retrieved from <http://murshidabad.net/glossary/glossary-do-get-word-lakhiraj.htm>, Erişim: 15.08.2017.
- Guha, Ranajit: **A rule of property for Bengal: an essay on the idea of permanent settlement**, Duke U Press, Durham, 1996.
- Gupta, Abhijit: “The Calcutta School-Book Society and the Production of Knowledge”, **Journal of English Studies in Africa**, Volume 57, Issue 1, 2014, s. 55-65.
- Hallen, WM. H. and Co.: “Education in the Natives of India”, **Asiatic Journal and Monthly Register for British and Foreign India, China and Australya**, Vol, XXVI, May-August, 1838, WM. H.

- Hallen and Co., London, s. 1-16.
- Haque, M. Azizul: **History of Problems of Muslim Education in Bengal**, Spink & Co., Calcutta, 1917.
- Harrington, Peter: **Plassey 1757, Clive of India's Finest Hour**, Osprey Campaign Series -36, Osprey Publishing, London, 1994.
- Hartung, Jan-Peter & Reifeld, Helmut: **Islamic Education, Diversity and National Identity: Dini Madaris in India**, SAGE, Jan 4, 2006.
- Hill, S.C.: **The Three Frenchmen In Bengal: The Commercial Ruin of the French Settlements in 1757**, London, 1903.
- Hunter, W. W.: **The Indian Musalman**, Lahore, 1964.
- Hunter, William: **Report of The Indian Education Commission**, 1882, the Government of India, 1883.
- Ikram, S.M.: **Indian Muslims and Partition of India**, Atlantic Publishers & Dist, India, 1992.
- Institute, Bangladesh E. (BEI): “Modernization of Madrassa Education in Bangladesh: A Strategy Paper”, **Bangladesh Enterprise Institute**, Dhaka, Bangladesh June 2011.
- Islam, Sirajul: “Diwani”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 3, s. 373.
- _____ “Grant, Charles”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 4 s. 452.
- _____ “Lakhiraj”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 6, s. 172.
- _____ “Cornwallis, Lord Charles”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 3 s. 136.
- _____ “The East India Company”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 4, s. 112.
- Ivermee, Robert: **Secularism, Islam and Education in India, 1830–1910**, Routledge, London, 2015.

- İşçi, Metin: **Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim**, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- İzgi, Cihat Mahmut: **The Great Indian Education Debate**, The Journal of Social and Cultural Studies, 2015.
- Jonsson, Fredrik Albritton: **Enlightenment's Frontier: The Scottish Highlands and the Origins of Environmentalism**, New Haven, Conn., Yale University Press. 2013.
- Karim, Abdul: “Maktab”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 6, s. 381.
- Keay, F.E: **A History of Education in India and Pakistan**. London: Oxford University press, 1959.
- _____ **A History of Education in India and Pakistan, Indian Branch**, Oxford University Press, 1964.
- Khaleq, MA: Mohammedan Literary Society, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, [http://en.banglapedia.org/index.php?title=Mohammedan Literary Society](http://en.banglapedia.org/index.php?title=Mohammedan_Literary_Society), Erişim. 15.08.2017.
- Khaleque, Abdul: Central National Muhamedan Association, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, online, [http://en.banglapedia.org/index.php?title=Central National Muhamedan Association](http://en.banglapedia.org/index.php?title=Central_National_Muhamedan_Association), Erişim tarihi: 15.08.2017.
- Khan, Muin-ud-Din Ahmed: Faraizi Movement, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, online: [http://en.banglapedia.org/index.php?title=Faraizi Movement](http://en.banglapedia.org/index.php?title=Faraizi_Movement) erişim: 15.08.2017.
- Khan, Abbas Ali: **History of Bengal Muslims**, Bangladesh Islamic Center, Dhaka, 2011. [আব্বাস আলী খান, বাংলার মুসলমানদের ইতিহাস, বাংলাদেশ ইসলামিক সেন্টার, ঢাকা, 2011]
- Khan, Muhammad M.: **The Muslim Heritage of Bengal: The Lives, Thoughts and Achievements of Great Muslim Scholars, Writers and Reformers of Bangladesh and West Bengal**, Kube Publishing Ltd, London, 2013.

- Khan, Shazanfar Ali: **Nadvat-al-Ulama': A Centre of Islamic Learning**, Aligar Muslim University Press, Aligarh, 2001.
- Knowles, Michael David: "Thomas Babington Macaulay, Baron Macaulay", **Encyclopedia Britannica**, Online access, <https://www.britannica.com/biography/Thomas-Babington-Macaulay-Baron-Macaulay>, erişim: 15.08.2017.
- Kochhar, S. K.: **Pivotal Issues in Indian Education**, Sterling Publishers Pvt. Ltd, New Delhi, 1981.
- Kohn, Margaret: "Colonialism", **Stanford Encyclopedia of Philosophy**, Erişim Apr. 10, 2012.
- Laet, Sigfried J. De: **History of Humanity: From the seventh to the sixteenth century**, UNESCO, 1994.
- Latif, Abdul: **Nawab Bahadur Abdul Latif, his writings & related documents**, Samudra Prokashoni, 1968.
- Law, Narendra Nath: **Promotion of Learning in India during Muhammadan Rule by Muhammadans**, Longmans green & co., Calcutta, 1989.
- Mahmood, Syed: **History of English education in India 1781-1893**, M.A.O. College, Aligarh, 1895.
- Malleson, George B: **The Decisive Battles of India from 1746 to 1819**, London: W.H. Allen, 1885.
- Mallik, Azizur Rhaman: **British Policy and the Muslims in Bengal 1757-1856**, Bangla Academy, Dhaka, 1977.
- Marshall, P. J. (Review): **Bengal: The British Bridgehead Eastern India 1740-1828**. Pacific Affairs, Vol. 62, No. 1 (Spring, 1989), University of British Columbia.
- Mayr, Andrea: **Language and Power: An Introduction to Institutional Discourse**, A&C Black, London, 2008.
- Miftahi, Mufti M. Z.: **Dar al-'Ulum Deoband**, A Brief Account of its Establishment and Background, Imam Gangohi Academy of Research, Johannesburg, South Africa, 2012.

- Mishra, Ananya: "British Education Policy in India", **Important India**, February 21, 2014.
- Mitra, Peary Chand: **A biographical sketch of David Hare**, Jijnasa, Best Books, 1979.
- Mohsin, K.M.: "Education", **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 3, s. 444
- Mohsin, KM; Chaudhury, Sushil: "The Battle of Palashi", **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, http://en.banglapedia.org/index.php?title=Palashi,_The_Battle_of, erişim: 15.08.2017.
- Moir, Lynn Zastoupil and Martin: **The Great Indian Education Debate: Documents relating to the Orientalist-Anglicist Controversy 1781-1843**. Journal of Asian History, Curzon Press, 1999.
- Mondal, Ajit: **The Universalization of Elementary Education in India a historical Analysis with Reference to the Right of Children to Free and Compulsory Education Act 2009**, University of Kalyani Press, West Bengal, 2015.
- Morris, Lok S. & Chung, Yue-ping: **Education Reform and the Quest for Excellence: The Hong Kong Story**, Hong Kong University Press, Hongkong, 2005.
- Muslehuddin, ATM: "Arabic", **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 1, s. 281.
- Naik, Syed Nurullah & J.P: **History of Education in India during the British Period**. London: Macmillan & CO., LTD., 1943.
- Öz, Mustafa: "Ahmed Han, Seyyid", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 2. s. 73.
- Özcan, Azmi: "İngiliz Sömürgeciliği", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. 22; s. 299
- Qutbuddin, Tahera: "Arabic in India: A Survey and Classification of its Uses, Compared with Persian." **Journal of the American Oriental Society** 127, no. 3, 2007.
- Rahim, Abdur & Others: **History of Bangladesh**, Nowroj Kitabistan, Dhaka,2013,

(বাংলাদেশের ইতিহাস, আব্দুর রহিম ও অন্যান্য, নওরোজ কিতাবিস্তান, ঢাকা-২০১৩).

- Rahman, Tariq: **Language And Politics in Pakistan**, Oxford University Press, London, 1996.
- Reid, Stuart: **The Battle of Palassey 1757: the Victory that Won an Empire**, Frontline Books, 2017.
- Riddick, John F.: **The History of British India: A Chronology**, Greenwood Publishing Group, 2006.
- Roy, Rām Mohan: “Tuḥfat al-muwahḥidīn” **Perso-Indiaca**, online, http://www.perso-indica.net/work/tuhfat_al-muwahhidin , Erişim, 15.08.2017.
- Samdani, Shakeel: “Sir Syed: A role model for the present generation”, **Two Circles: Mainstream News of the Marginalized**, October 17, 2012.
- Sattar, Abdus: **History of the Madrasha-i-Alia**, Islamic Foundation, Dhaka, Bangladesh, 2004, [আব্দুস সাত্তার, মাদরাসা-ই আলিয়ার ইতিহাস, ইসলামিক ফাউন্ডেশন, ঢাকা, ২০০৪].
- Sayed, Hares: **War, Violence, Terrorism, and Our Present World: A Timeline of Modern Politics**, Xlibris Corporation, May 30, 2017.
- Sen, Amartya: **Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation**, Oxford University Press. 1981.
- Sen, Amartya: “Imperial Illusions”, **The New Republic**, December 31, 2007, online, <https://newrepublic.com/article/61784/imperial-illusions>, 07.07.2017.
- Shah, Muhammad Asim and Syed Raheem Abbas: "Educational System in British India and its Socio-Political Impacts on Pakistani Society." **International Journal of Innovation and Applied Studies** 7, no. 1 (2014), s. 87-97.
- Sharma, Neha: “Permanent Settlement of Lord Cornwallis (1793)”, **Modern History of India**, 3 April 2014. Retrieved from <http://www.importantindia.com/12774/permanent->

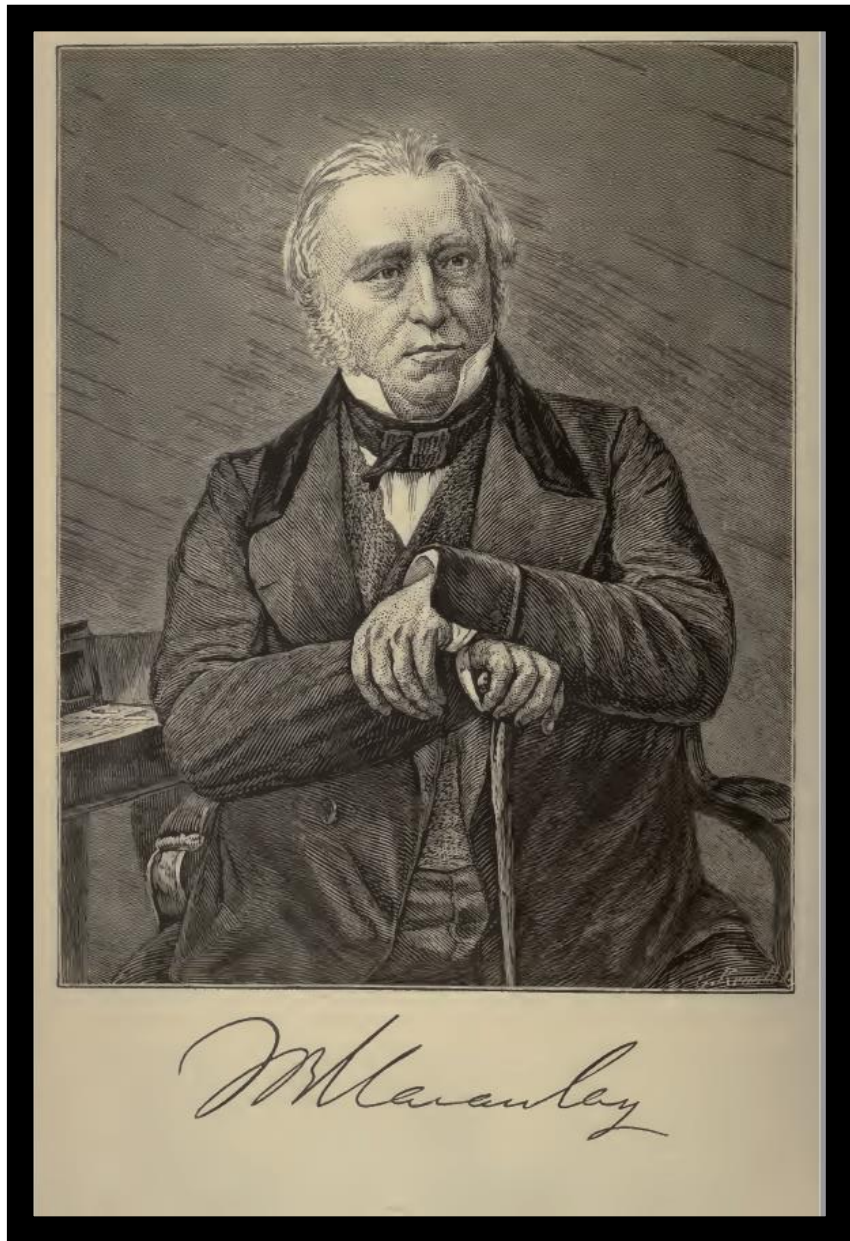
[settlement-of-lord-cornwallis/](#). Erişim: 23/07/2017.

- Sharp, H.,: **Selections from Educational Records, Part I, 1781-1839**, India: Bureau of Education, India, 1920.
- Shetty, B. Vithal: **World as Seen Under the Lens of a Scientist: Negro Zero To American Hero Who Changed United States From American Hypocrisy To Greatest Democracy**, Xlibris Corporation, Mar 23, 2009.
- Shoup III, John A.: **The Nile: An Encyclopedia of Geography, History, and Culture**, ABC-CLIO, May 31, 2017.
- Siddique, ABM S. I.: ‘Dhaka Madrasah’, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, online: en.banglapedia.org/index.php?title=Dhaka_Madrasah, Erişim: 15.08.2017.
- Vakil, K.S.: **Education in India**, Allied Publishers, Calcutta, 1954.
- Waiz, Rasheda: “Khanqah”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, c. 6, s. 85.
- Waseem, Filza: "Sir Sayyid Ahmad Khan and the Identity Formation of Indian Muslims through Education." **Review of History and Political Science**, 2014, s. 131-148.
- Waseem, Filza: "The Theme of Universality in The English Literary Text and Criticism." **International Journal of Humanities and Social Science**, 2013, s. 261-269.
- Waseem, Filza: “The Legacy of the Colonial Project of English Education in Pakistan”, **International Journal of Business and Social Science**, sayı. 5, No. 11(1); Ekim 2014, s. 139.
- Washbrook, D. A.: “Law, State and Agrarian Society in Colonial India”, **Modern Asian Studies**. 15 (3), 1981s., s. 649–750.
- Yeh, Allen & Chun, Chris (ed.), **Expect Great Things, Attempt Great Things: William Carey and Adoniram Judson, Missionary Pioneers**, Wipf and Stock Publishers, Oregon, 2013
- Zaman, Niaz: “English”, **Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh**, online, <http://en.banglapedia.org/index.php?title=English> Erişim: 15.08.2017.

EKLER

Ek-1

Resim 1: Thomas Babington Macaulay (Lord Macaulay)

Ek-2

Resim 2: Lord William Bentinck.

Ek-3

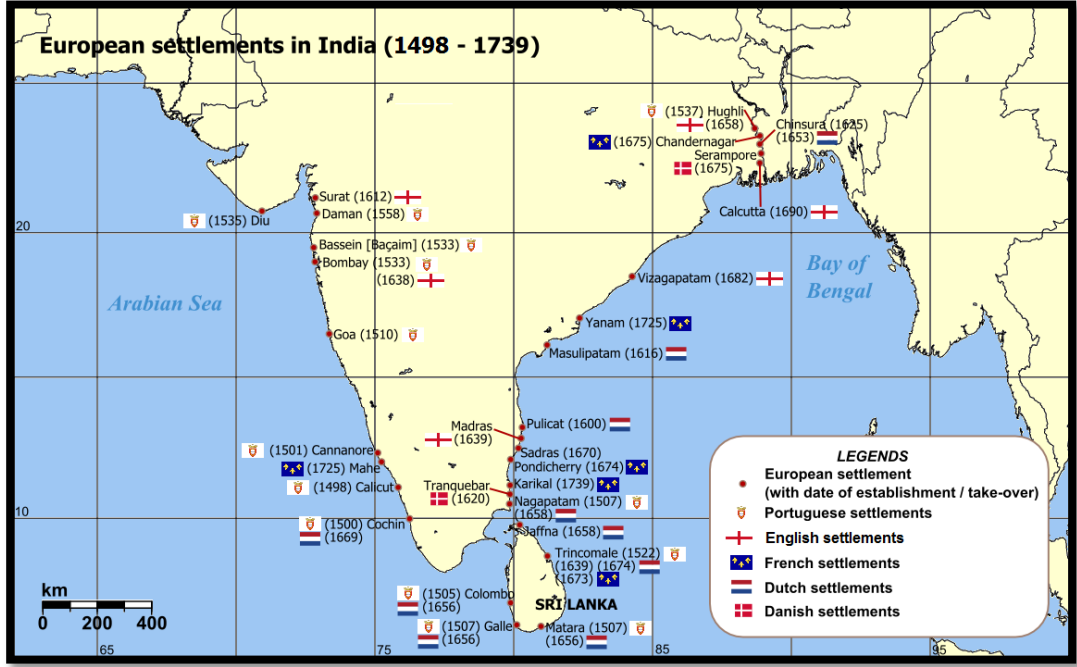
Resim 3: Sir Syed Ahmet Han

Ek-4

Resim 4: Syed Ameer Ali

Ek-5

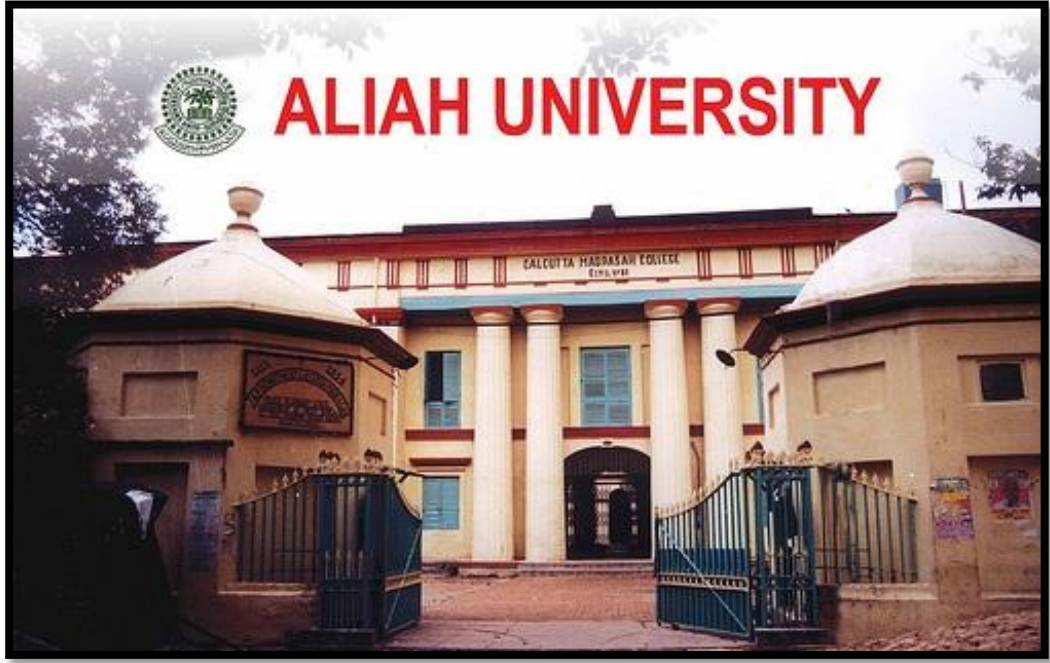
Harita 1: Hindista'da İngiliz Şirketinin Merkezleri

Ek-6

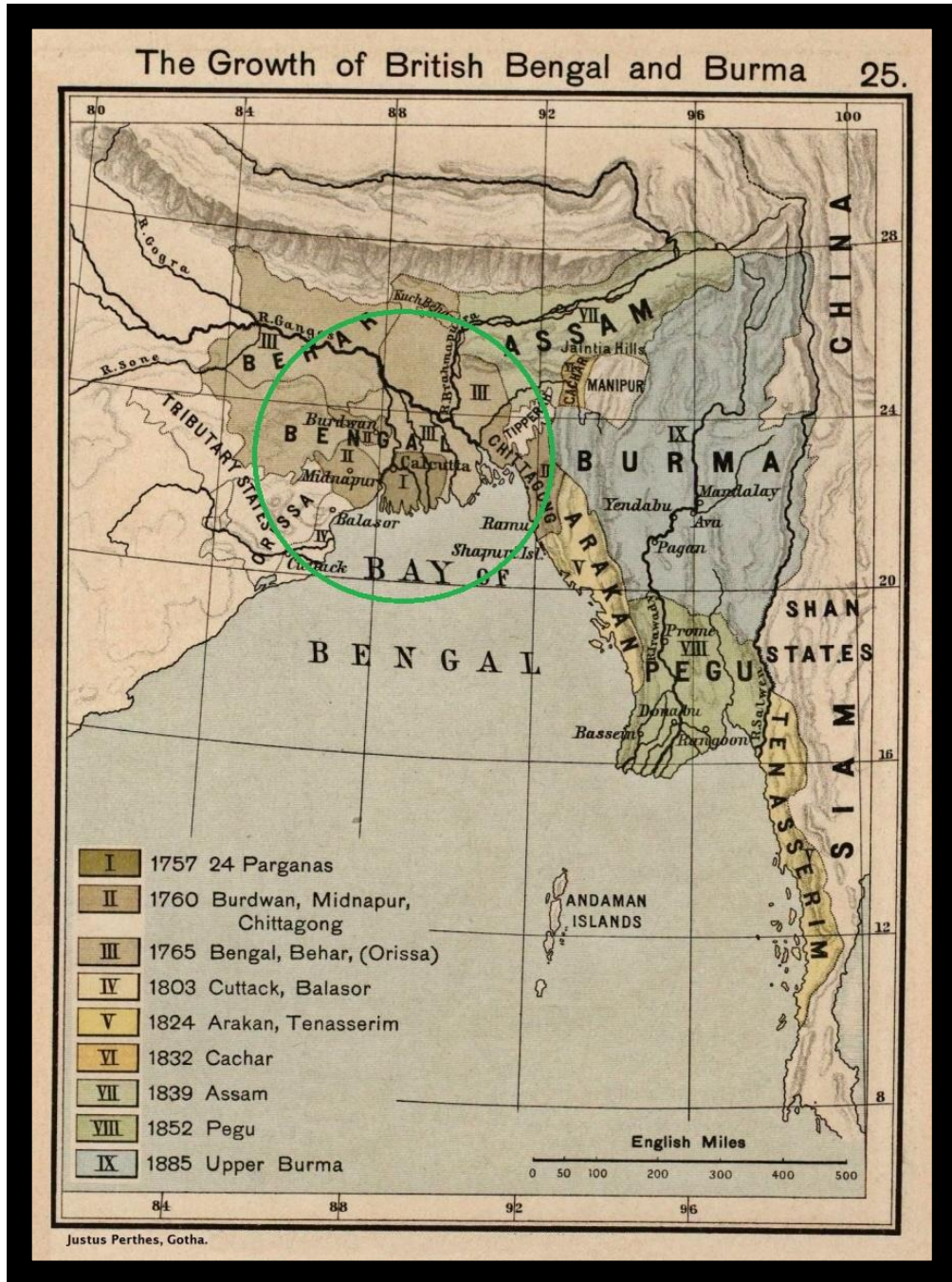

Resim 5: Muhammedan Anglo Oriental Koleji

Ek-7

Resim 6: Kalküta Medresesi

Harita 2: 18-19. Yüzyıllarda Bengal Bölgesi

EXPENDITURE ON EDUCATION, 1813-1830. 47

expressed in Section 43, of the Act, 53 Geo. III., chapter 155, which laid down that "a sum of not less than one lac of rupees in each year shall be set apart and applied to the revival and improvement of literature, and the encouragement of the learned natives of India, and for the introduction and promotion of a knowledge of the sciences among the inhabitants of the British territories in India." It will be remembered that the Act was passed in the year 1813, and the following table, taken from the printed Parliamentary Papers* of 1832, gives an account of all sums that had been applied to the purpose of educating the natives of India, from the year 1813 to the year 1830, both inclusive, covering a period of 18 years:—

YEARS.	BENGAL.	MADRAS.	BOMBAY.	TOTAL.
	£	£	£	£
1813	4,207	480	442	5,129
1814	11,606	480	499	12,585
1815	4,405	480	537	5,422
1816	5,146	480	578	6,204
1817	5,177	480	795	6,452
1818	5,211	480	630	6,321
1819	7,191	480	1,270	8,941
1820	5,807	480	1,401	7,688
1821	6,882	480	594	7,956
1822	9,081	480	594	10,155
1823	6,134	480	594	7,208
1824	19,970	480	1,434	21,884
1825	57,122	480	8,961	66,563
1826	21,623	480	5,309	27,412
1827	30,077	2,140	13,096	45,313
1828	22,797	2,980	10,064	35,841
1829	24,663	3,614	9,799	38,076
1830	28,748	2,946	12,636	44,330
Grand Total, 1813 to 1830	2,75,847	18,400	69,233	3,63,480

This account yields an average expenditure of £20,193 a year, which, even according to the higher value of the Actual Expenditure double rupees in those days, may be roundly stated to be more than two lacs of rupees, the minimum amount required that is, more than double the amount required by the abovementioned Act of Parliament. Parliament to be spent on education in India. Whatever, therefore, may be said as to the Educational Policy of the East India Company during this period, and apart from the question whether the sum of one lac of rupees, named as the minimum annual expenditure on Education by the Act of Parliament was sufficient, neither the Court of Directors nor the authorities in India can be accused either of having endeavoured to evade the intentions of Parliament, or to have exercised undue parsimony in giving effect to those intentions.

* Printed Parliamentary Papers relating to the Affairs of India: General Appendix I; Public (1832), p. 438.

Resim 10: Eğitime Yapılan Harcamalar

(Syed Mahmood, *History of English education in India 1781-1893*, Aligarh, 1895, s. 47.)

Similar progress, upon a more or less extended scale, was made by English education in the Presidencies of Madras and Bombay, and the following Abstract Statement† respecting education under each Presidency in British India, dated East India House, 4th May, 1852, presented to the House of Lords, throws light upon the general educational statistics of that period:—

NATURE OF INSTRUCTION.	No. of Institutions.	Expense.	Teachers.	Pupils.	SCHOLARSHIPS.	
					Number.	Value per annum.
Bengal, L. P. ...	{ English, and mixed ...	3,87,110	{ 283	5,465	291	Rs. 49,524
	{ Vernacular ...		{ 104			4,685
Ditto, N.-W. P. ...	{ English, and mixed ...	1,33,521	{ 112	1,582	232	22,932
	{ Vernacular ...		{ 48			...
Madras ...	{ English, and mixed ...	43,558	{ 13	180	...	...
	{ Vernacular ...		{ Cannot be given.			...
Bombay ...	{ English, and mixed ...	1,50,408	{ 62	2,066	84	5,880
	{ Vernacular ...		{ 233			11,394
Total ...	.....	Rs. 7,14,597 or £66,993	855	25,372	607	78,336

* Evidence of Mr. J. C. Marshman — Printed Parliamentary Papers: Sixth Report of the Select Committee of the House of Commons (1853) on Indian Territories, pp. 25, 26.
† Returns and Papers presented to the House of Lords, relative to the affairs of the East India Company (1852-53), p. 37.

Resim 11: Okul, Harcama, Hoca ve Öğrencilerin Sayıları

(Syed Mahmood, *History of English education in India 1781-1893*, Aligarh, 1895, s. 88.)

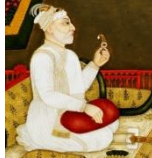

PROFESSIONAL COLLEGES, 1881-82 TO 1884-85.												
PROVINCE.	1881-82.						1884-85.					
	LAW.		MEDICINE.		ENGINEERING.		LAW.		MEDICINE.		ENGINEERING.	
	Institutions.	Students.	Institutions.	Students.	Institutions.	Students.	Institutions.	Students.	Institutions.	Students.	Institutions.	Students.
Madras Government ...	1	112	1	76	1	9	1	127	1	116	1	19
Bombay ditto ...	1	136	1	283	1	151	1	180	1	370	1	184
Bengal ditto ...	7	270	1	117	1	170	6	125	1	132	1	149
Ditto, Unaided ...	1	190	...	...	...	...	2	524	...	...	...	...
N.-W. P., Government ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	1	155
Ditto, Aided ...	2	31	...	...	...	...	2	94	...	...	...	...
Ditto, Unaided ...	...	...	...	...	...	...	1	17	...	...	...	...
Punjab, Government ...	...	...	...	...	...	...	...	...	1	188	...	...
Total ... { Government ...	9	518	3	476	3	330	8	432	4	806	4	507
Aided ...	2	31	...	...	...	...	2	94	...	...	...	...
Unaided ...	1	190	...	...	...	...	3	541	...	...	...	...
GRAND TOTAL ...	12	739	3	476	3	330	13	1,067	4	806	4	507

Graf-1: Hukuk, Tıp ve Fen okullar ve öğrencilerin sayısı.

(Syed Mahmood, **History of English education in India 1781-1893**, Aligarh, 1895, s. 88.)

Ek-14

Bengal Yerel Yöneticilerin (Nabab/nawab) Kronolojisi

	İsim ve Dönem	Fotoğrafları
1.	Muhammad Alivardi Khan Bahadur (29 Nisan 1740 – 16 Nisan 1756)	
2.	Mîrzâ Muhammad Sirâj-ud-Daulah (Nisan 1756 – 2 Haziran 1757)	
3.	Mir Muhammed Jafar Ali Khan (Haziran 1757 – Ekim 1760)	
4.	Mir Kasim Ali Khan Bahadur (1760–1763)	
5.	Mir Muhammed Jafar Ali Khan (25 Temmuz 1763 – 17 Ocak 1765)	
6.	Najimuddin Ali Khan (5 Şubat 1765 – 8 Mayıs 1766)	
7.	Najabut Ali Khan (22 Mayıs 1766 – 10 Mart 1770)	

8.	Ashraf Ali Khan (21 Mart 1770 – 6 Eylül 1793)	
9.	Babar Ali Khan Bahadur (1793 – 28 Nisan 1810)	
10.	Zain-ud-Din Ali Khan (5 Haziran 1810 – 6 Ağustos 1821)	
11.	Ahmad Ali Khan (6 Ağustos 1821-30 Ekim 1824)	
12.	Mubarak Ali Khan (30 Ekim 1824-3 Ekim 1838)	
13.	Mansur Ali Khan (29 Ekim 1838 –1881)	

-MÜLAKATLAR-

“BRITISH INFLUENCE UPON INDO-BENGAL MUSLIM EDUCATION SYSTEM IN THE 19TH CENTURY: LORD MACAULAY EDUCATION POLICY”

Procedure of the Interview

Researcher or the assistant of the researcher will be allowed to get interview from the academicians those are selected by the researcher with the guideline of supervisor. Interview would be taken directly or through Skype; will be well recorded in a recorder. It will be protected at the researcher, participant and supervisor. Before starting interview, a brief would be given regarding the study and button for starting would be pressed when participant is ready. Only question and answer will be recorded. Supplementary question would be raised for details information. Provided information will be analyzed from the audio directly. After the interview button will be pressed and closed the session with filing up the following form. Another option is that the participant can write down his opinion based on the questionnaire and send it through mail address or directly to the researcher or supervisor where his signature is evident.

Interview Questions

1. After the establishment of Company (British) rule in Bengal, they introduced different socio-political and educational policies in different time. What do you think regarding their education policy in Indo-Bengal region?
2. It is well known that Lord Macaulay's Education policy was followed at large in Indo-Bengal Education System where he mentions in his minutes, "A class of persons, Indian in blood and color, but English in taste, in opinions, in morals and in intellect." What is your opinion upon Lord Macaulay education policy?
3. How do you see that the British Policy had any connection with religion or not?

1. Date and place of interview

...../.....

2. Starting Time ....., Closing Time.....

3. Name, designation and the Signature of the Participant

.....

4. Name and Signature of the Interviewer

.....

5. Signature of the Researcher: Abdullah-Al-Mamun
MA Student, Modern History Department
Istanbul University, Turkey
Student No.: 2501141299

.....

6. Signature of the Supervisor: Ali Fuat ÖRENÇ

.....